

Het boekske der Hervorming voor oud en jong

<https://hdl.handle.net/1874/235663>

Gunning 7 K 37

mm 12668

44034

HET BOEKSKE

DER

HERVORMING

VOOR OUD EN JONG.

Naar het Hoogduitsch

VAN

W. REDENBACHER.

Een vaste burg is onze God, Een toevleucht voor
de zj - nen! Al drukt het leed, al dreigt het lot, Hij
doet zijn hulp verschijnen! De vijand rukt vast; aan
Met opgestoken vaan; Hij draagt zijn rustlag nog
Van gruwt en bedrog, Maar-zal als kaf verdwijnen!

LUTHER.

GUNNING

7

K

37

g l c

C. F. LONDT
Utrecht.

D E H E R V O R M I N G .

J.H.GUNNING J.H.E

Sibi et Amicis

EX-LIBRIS

VERITE SANS PEUR

1909.

W.V. LEUSDEN

GUNNING

7/10/34
gpc

HET BOEKSKE

DER

HERVORMING

VOOR OUD EN JONG.

Naar het Hoogduitsch

VAN

W. Redenbacher.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.
AMSTERDAM,

W. H. KIRBERGER.

1879.

I.

De nood.

De kerk van onzen Heer Jezus Christus, die in den aanvang zoo schoon gebloeid en zoo heerlijke en zalige vruchten gedragen had voor tijd en eeuwigheid, was met het verloop der eeuwen door der menschen schuld zeer verdorven geworden. Ongeveer 500 jaren was hare leer in het algemeen zuiver gebleven, en hoofddwalingen, die nu en dan in haar opkwamen, werden terstond van haar uitgestooten. Toen echter kwamen gedurig meer valsche leeringen te voorschijn, en met deze drong een valsche godsdienst binnen, gepaard aan toenemend berderf der zeden. De duisternis werd grooter en hare werken vermenigvuldigden zich, zoodat in de middeneeuwen (van het jaar 1000 tot 1500) het verderf op onbeschrijfelijke wijze toenam. Hoezeer was Gods tempel bezoedeld en Christus' bruid ontsierd! Toch onderscheiden wij in alle tijden zoodanigen, die in de waarheid tot zaligheid blijven en in het licht dier waarheid wandelen, hoe gering hun aantal en hoe verborgen zij ook zijn mogen. Deze ware kerk, de gemeente der heiligen, komt ook uit de donkerste tijden aan het licht in de Waldenzen (in Frankrijk) en de Wicklefieten (in Engeland). Waar zij zich echter vertoonde, werd zij steeds door de machthebbenden in de christelijke wereld vervolgd en verstoord; hare leden werden meedoogenloos omgebracht, en de overgeblevenen naar de verborgenheid teruggedreven. Het Christendom in het algemeen lag verzonken in duisternis en in schaduwen des doods.

Men kan intusschen zeggen, dat het geheele bederf daarin bestond en daaruit volgde, dat in de christelijke Kerk de twee voornaamste grondslagen ondermijnd waren, namelijk

1. de van God ingegeven Schrift is de eenige bron der heilsleer;
2. de zondaar wordt voor God rechtvaardig, alleen door het geloof in den Middelaar Jezus Christus.

Van eene heilige Schrift wist men wel is waar nog iets af, maar men stelde daarnevens, haast daarboven, de traditie of mondelinge overlevering van wat de apostelen zouden geleerd hebben, behalve hetgeen in hunne geschriften was opgenomen. Deze traditie moest echter reeds daarom onecht geacht worden, omdat zij, wat de hoofdwaarheden betrof, lijnrecht in tegenspraak was met den Bijbel, als de onwraakbare getuigenis der heilige mannen Gods, die gesproken hadden, gedreven door den Heiligen Geest.

De hoofdleer dezer mondelinge overlevering was, dat de Bisschop van Rome, als opvolger van den vorst onder de apostelen, gelijk Petrus genoemd werd, de zichtbare stedehouder van den onzichtbaren Christus zou wezen. Hij was verheven boven alles wat op aarde was; hij was de zon, keizers, koningen en vorsten de maan en de sterren, die aan hem hun licht, macht en heerlijkheid ontleenden. Inzonderheid was hij de met onbepaalde macht bekleedde opperheer der kerk: wat hij leerde, moest algemeen gelden, wat hij gebod, moest geschieden, alsof Christus zelf sprak. Hij was de volmaakte plaatsbekleeder van den Heer in den hemel en, door bijzondere verlichting van den Heiligen Geest, onfeilbaar; daarbij de drager der mondelinge overlevering van hetgeen de Apostelen zouden geleerd hebben en waardoor alleen de Schriften goed verstaan konden worden, zoodat ook alleen hij deze verklaren kon.

Deze bisschop liet zich „Paus” noemen, hetgeen „Vader der Christenheid” beteekende, en hij verwierp daarmede des Heeren woord (Matth. 23, 9): Eén is uw Vader, namelijk die in de hemelen is, en evenzoo dat andere woord (vs. 10): Eén is uw Meester, namelijk Christus. Inderdaad gedroeg hij zich als de meester, die naar willekeur zijn leer en geboden uitvaardigde, ook wanneer zij met de duidelijke woorden van den goddelijken Meester regelrecht in strijd waren.

Dat dit het geval was, konden intusschen slechts weinigen beoordeelen; want ofschoon de Bijbel nog hier en daar aanwezig was, zoo was deze toch een onbekend boek geworden. (In het Augustijnen-klooster te Erfurt lag hij aan een ketting vastgeklonken) Van de honderd geestelijken had nauwelijks een enkele het boek ingezien, en aan het volk werd het woord Gods geheel onthouden. Zoo werden er uit en door Rome eene menigte menschelijke leerstellingen verspreid, waardoor de arme christenen misleid werden, en tevens vele misbruiken inslopen, die den christennaam schandvlekten.

Ik wijs u op den gruwelijken Maria- en heilgendienst, waarbij men in den nood van lichaam en ziel, de toevlucht niet bij God en Christus zocht, maar Maria en andere menschen aanriep om hunne bescherming en hulp, hoewel er geschreven staat: „Waarlijk, in den Heer, onzen God, is Israëls heil”. Jer. 3: 23 — „Indien iemand gezondigd heeft, wij hebben eenen voorspraak bij den Vader, Jezus Christus, den rechtvaardige,” 1 Joh. 2: 1. Ja, zoo ver was het met deze verblinde lieden gekomen, dat zij zich zelfs niet hielden aan de levende heiligen in den hemel, maar slechts aan hunne beelden, die zij vóór zich plaatsten.

Eene andere dwaling was het Coelibaat, de leer van den ongehuwden staat, als de alleen rechte en heilige, terwijl het huwelijksleven onrein werd geacht, weshalve het ook niet overeenkomstig met de waardigheid van den geestelijken stand werd gerekend, om zich in den

echt te begeven, hoewel het huwelijk de oudste, door God zelf reeds in het Paradijs verordende, geheiligde en gezegende instelling is, en Paulus zegt, 1 Tim. 4 : 3, dat het leeringen des duivels zijn, verbiedende te huwelijken.

Geheel tegen de uitspraak der heilige Schrift was voorts het Avondmaal onder slechts éene gedaante, daar den leeken (de niet tot den geestelijken stand behorende christenen) alleen de hostie werd toegereikt, en hun, de kelk des nieuwen Testaments werd onthouden, terwijl juist bij dezen de Heer, toen hij het Avondmaal instelde, zeide: „drinkt allen daaruit.”

Eene verschrikkelijke dwaling was inzonderheid de leer van het Misoffer des Priesters, (het Avondmaal, dat de geestelijke voor zich alleen houdt), als een gestadig offer, dat de priester voor het volk opbrengt, alsof het op het altaar des kruises door Christus gebrachte offer niet voldoende was voor alle zonden, en hoewel er geschreven staat: „Hij is eenmaal geopenbaard om de zonde te niet te doen, door zijns zelfs offerande. — Met ééne offerande heeft hij in eeuwigheid volmaakt degenen, die geheiligd worden.” Hebr. 9 : 10, 14.

Wederom eene andere menschelijke vond en harde gewetensbeproeving was de Oorbiecht, waarbij de biechteling al zijne zonden met name moest belijden, en voor de zonden die men niet bij name genoemd had geen vergeving kon erlangen, terwijl toch David reeds zegt: Psalm 19 : 13, Wie zou de afdwalingen verstaan?

Voeg hierbij de leer van het Vagevuur, dat de vrome christenen bij hun sterven niet aanstonds in den hemel kwamen, maar vooraf in eene pijnlijke plaats, waar het vuur onafgebroken wordt onderhouden, boete moesten voor de zonden, die hun bij het leven niet door boetedoening waren kwijtgescholden; hoewel God ons om Christus' wil al onze zonden vergeeft, en

de moordenaar aan het kruis terstond, nadat hij zich tot Christus bekeerd had, werd opgenomen in het paradijs.

Ook van den anderen waren grondslag des Christendoms, was men, gelijk wij reeds opmerkten afgeveken, namelijk van de evangelische hoofdleer, de kern van de christelijke heilsorde: dat wij zondige menschen, zonder eenige onze verdiensten, alleen door het geloof in Christus den Zaligmaker van zondaren, gerechtvaardigd en zalig worden, gelijk de Schrift dat op zoovele plaatsen bondig en helder betuigt, Rom. 3:23—28. Joh. 3:16, 6:40. Hand. 15:11, 16:31. Gal. 2:16, 3:26 enz. enz. Tegen deze uitspraken der Schrift in leerde men, dat de mensch door goede werken zijne zonden uitdelgen en den hemel verdienen moest.

Hierin was dan ook de troost gelegen van zoovele lichtzinnigen, die met eenige uiterlijk goede werken hun geweten in slaap wiegden, zich met een beleedigd God verzoend waanden, en zonder innige gemeenschap met Hem en eene hartgrondige bekeering, op den breeden weg des verderfs voortgingen. Maar den ernstig gezinden bereidde deze leer eene harde gewetenswroeging; want zij martelden zich af door goede werken, zonder tot rust te komen, omdat zij de stem in hun binnenste niet tot zwijgen konden brengen, dat al hunne werken ontoereikend waren. Er was geen vrede, geen rust te vinden voor het arme zondaarshart.

En om deze ellende nog te verhoogen, legde men zelfs het grootste gewicht niet op de door God in zijn Woord gegeven geboden, maar eerst en vooral op zoodanige werken, die slechts door menschen waren voorgeschreven.

Het beste der goede werken was de kloostergelofte, waarvan in de Schrift zelfs geen melding wordt gemaakt. In het klooster werd na een schandelijk leven van ondeugd, daaraan een heilig en verzoenend slot verbonden.

Zeer goed en verdienstelijk heette het ook, als men

bedevaarten hield naar wonderdadige heiligebeelden, naar gewaande overblijfselen van Jezus en de heiligen (Reliquiën), of zelfs naar Rome, tot den stoel der pauselijke heiligheid, terwijl nochtans de Schrift slechts spreekt van éene bedevaart: de wandeling naar de eeuwige Godsstad.

Ook vasten en andere lichamelijke kastijdingen, die volgens Rom. 13:14 slechts waar de begeerlijkheid des vleesches zich voordoet tot nauwgezetheid moeten leiden, hield men voor een goed en Gods toorn stillend werk.

Inzonderheid gold eindelijk, als zeer verdienstelijk en zondendelgend voor zijn geld door de priesters missen te laten lezen of pauselijke aflaten te koop en, ofschoon Petrus reeds tot den toovenaar Simon gezegd had: Uw goed zij met u ten verderve, omdat gij gemeend hebt, dat de gave Gods door geld verkregen wordt, Hand. 8:20.

Het misbruik dat met den handel in aflaten werd gepleegd was zelfs afschuwelijk. De zendelingen van den Paus gingen de wereld door en vertoonden overal in de kerken groote met pauselijke zegels behangen perkamenten, waarbij zij uitriepen: Hier is de vergeving der zonden! Hier is de zekere ingang in het hemelrijk! Koopt! koopt! Deze aflaten spraken vrij van alles, van de gruwelijkste bloedschande, van vader- en moedermoord, van reeds begane en nog te bedrijven zonden; van alles spraken zij vrij voor geld. Hun prijs was geregeld naar den stand en het vermogen der koopers. Volgens een bewaard gebleven tarief betaalden vorsten 25 goudgulden, graven en edellieden 10, andere vermogende lieden 6 en handwerkslieden enz. 1 goudgulden. Op deze wijze werd het volk uitgezogen, en het geld, onder voorwendsel dat het zielenheil werd bedoeld, naar Rome gesleept, om daar te worden verbrast. Ja, waarlijk, het zag er jammerlijk ellendig uit in de christelijke Kerk!

Bij dit valsche geloof en dezen ijdel en Godsdienst kwam nog het goddelooze doen, dat van hen uitging, die voorbeelden der kudde moesten zijn. De geestelijkheid, met den paus aan het hoofd, wilde beschouwd worden als van hooger geslacht te zijn dan de overige menschen, en juist zij, de hooge zoowel als de lagere, leidde in den regel het slechtste leven. Hoovaardij, pracht, gierigheid, hebzucht, overdaad, ontucht enz. waren onder haar op vreeselijke wijze de heerschende ondeugden geworden, en van haar uitgaande, breidden zij zich onder het volk uit. Laat ons hierover, als zoovele onwraakbare stemmen, de getuigenissen uit de roomsche kerk zelve hooren.

De vrome monnik Mantuanus schrijft omstreeks den tijd dat Luther geboren werd: „Naarmate de vroomheid uit Rome gejaagd werd, wordt deze stad beheerscht door het geld en in geheel Rome wordt voor God zelfs geen plaats meer gevonden. Zooveel menschen als er zijn, zooveel dieven gaan rond door Rome's straten. In het land der wolven mag iedereen een wolf zijn, en onder de dwergen schaamt zich niemand over zijn klein postuur.” Deze zelfde Mantuanus schreef reeds aan paus Sixtus IV: „Ik maak geene geheime dingen openbaar. Vergun mij te schrijven wat van de daken verkondigd wordt: Petrus' stoel put zich uit door zwelgerij. Vader Sixtus, keer toch de wapenen tegen deze dingen! want de tempel, het altaar, de voorbidding, de hemel en God, alles is te Rome veil.”

Een ander katholiek uit dien tijd, Windeck, beschrijft het schandelijke leven der geestelijkheid, en vervolgt dan: Aldus was het in de christenheid met de geestelijkheid geschapen; overal waar men van de boosheid hoort of waar strijd wordt gevoerd, ontvangt men op de vraag: van waar komt dit, ten antwoord: „van den bisschop, den proost, den deken, de priesters, enz.”

De kardinaal Bellarminus (1542—1621), een der grootste tegenstanders van de evangelische kerk, be-

tuigt zelf: „Eenige jaren geleden voordat de Lutherse ketterij ontstond, was er bijna geen waardigheid in de kerkbesturen, geen zedelijke tucht, geen kennis van de heilige Schrift, geen eerbied voor het goddelijke. Ja, er was bijna in het geheel geen godsvrucht meer. Integendeel, alle ondeugden voerden de heerschappij.”

En eene vereeniging van katholieke geestelijken schreef in 1539 aan paus Paulus III: „De kerk is in verval, ja, zij is door pestardige ziekten bijna ingestort; zij is met zoo geduchte krankheden beladen, dat men haast twijfelen moet aan hare genezing!

Niet alleen onder enkele waardige geestelijken, ook in de geheele christenheid was sedert lang een pijnlijk gevoel heerschende, dat het anders en beter moest worden; de volken riepen om eene hervorming der kerk, in haar hoofd en hare leden.

Zoodra evenwel iemand, die door Gods genade verlicht, ernstig de zaak dezer gewenschte hervorming ter hand nam, en de verdorven kerk weder in eere wilde brengen, werd hij door de oppermachtige geestelijkheid uitgeroeid. Zóo de edele Bohemer Johannes Huss, openbaar leeraar der godgeleerdheid aan de hoogeschool te Praag, die door de kerkvergadering te Konstantz ter dood veroordeeld en levend verbrand werd in het jaar 1415. De paus en al zijn metgezellen leerden, dat men, zoowel naar menschelijke als naar goddelijke wetten, de kettters ten vure moest doemen, en dat het voor den hardnekkigen ketter eene weldaad was, wanneer hij werd omgebracht.

O groote nood der kerk! Zal de Heer zich harer nog erbarmen? Ja, want Hij is barmhartig en een Erbarmer. Geloofd zij God!

II.

De man Gods.

„Hij was een man van God gezonden,” zoo heet het van Johannes den dooper. Ditzelfde kan men ook zeggen van Luther, die kennelijk van God gezonden werd om op nieuw den Heer Jezus Christus den weg te bereiden in de harten der menschen. Wij zullen allereerst het oog vestigen op zijn persoon, in algemeene trekken zijn leven van zijne geboorte af tot aan den aanvang der Hervorziing schetsen, en daarbij opmerken, hoe God alle omstandigheden daarhenen leidde, dat hij gevormd werd om de Hervormer der kerk te worden.

Den 10den November 1483 omstreeks middernacht werd Luther geboren te Eisleben, eene stad in het toenmalige graafschap Mansfeld, de tegenwoordige Pruisische provincie Saksen. Zijne ouders waren van hunne vorige woonplaats, het dorpje Möra bij Eisenach, daarheen getrokken. Zij heetten: Hans Luther en Margaretha Lindemann. Het waren vrome, godvreezende lieden, maar van geringen stand naar de wereld. „Ik ben een boerenzoon, mijn vader, grootvader en voorzaat zijn echte boeren geweest,” schrijft Luther zelf. Op den volgenden dag, St. Maarten, ontving Luther in de Petrus-kerk den heiligen Doop, en daarbij den naam Martinus. De oude heilige Martinus was een vroom krijgsman geweest, en de pasgeboren Martinus werd een vroom krijgsheld in het geestelijk strijdperk.

Ongeveer een half jaar na zijne geboorte, vertrokken zijne ouders naar de nabijgelegen stad Mansfeld, waar, gelijk Luther zelf vermeldt, zijn vader een mijnwerker werd. De ouders zorgden intusschen dat het knaapje onderwezen werd, zoodra hij iets bevatten kon, en zonden

hem vroegtijdig ter schole. Een vriend des huizes, Oemler genaamd, droeg bij slecht weder het lieve kind met zijn schrandere oogen naar en uit de school. Te huis werd onze Martinus ernstig tot gebed en godsvrucht vermaand en aan zeer strenge tucht onderworpen. Eens zelfs bestrafte zijn vader hem op zoo harde wijze, dat hij dezen eerst na een zeer langen tijd weder op vertrouwelijke wijze durfde naderen.

Toen men op veertienjarigen leeftijd uitstekende gaven in hem ontdekte, werd hij naar Maagdenburg gezonden, waar hij op de latijnsche kloosterschool werd geplaatst. „Daar heeft deze knaap, even als menig eerlijk mans kind, zijn panem propter Deum (geef mij om Gods wil brood) langs de straten uitgeroepen; want wat groot zal worden, moet klein beginnen.” (Matthesius.)

Hij bleef echter slechts één jaar te Maagdenburg. In 1498 bezorgde zijn vader hem op de latijnsche school der Franciscaner monniken te Eisenach, waar hij in de stad en hare omstreken vrienden had. Deze vrienden schijnen zich echter weinig om den jongen Luther bekommerd te hebben, want te Eisenach moest hij een even armoedig leven leiden als te Maagdenburg; ook in zijn nieuwe woonplaats moest hij met zingen en bidden zijn brood langs de huizen ophalen, en de nood waarin hij verkeerde, steeg nu en dan zoo hoog, dat hij, treurig en moedeloos, er somtijds aandacht om tot de zijnen terug te keeren, en zijnen vader in de mijngroeven te volgen.

Maar dit lag geheel buiten het plan van God, die hem bestemd had om in eene andere mijn te graven, waar kostelijker goud en zilver te vinden is, opdat hij dit edeler goed tot nut en vreugde der menschen aan het licht zoude brengen. God gaf hem te kennen, dat Hij voor hem zorgde. Hij trof het hart eener vrouw, de echtgenoot van den burger Cotta, door ziju vroom gezang en innig bidden, zoodat zij hem in haar huis

opnam en aan haren disch ontving. Nu braken betere dagen voor Luther aan en kon hij naar hartelust studeeren.

Vier jaren bracht hij te Eisenach door en studeerde er met alle macht. In gaven, vlijt, en daardoor in vorderingen, overtrof hij al zijn medeleerlingen. In zijn vrijen tijd legde hij zich bovendien toe op de liefelijke gave Gods, de muziek, waarin hij zich gedurende zijn geheele leven verlustigde.

In het jaar 1501 kwam hij aan de hoogeschool te Erfurt, waar hij nu door zijn vader, hoewel deze als bergwerker langzamerhand in betere omstandigheden kwam, door harden en zwaren arbeid onderhouden werd. Luther ving zijne studiën aan in de philologie d. i. de kennis der oude talen; voorts studeerde hij in de wijsbegeerte. Hij beoefende deze wetenschappen met de grootste vlijt, hij verzuimde geen enkele voordracht, hij overlegde het gehoorde zorgvuldig en onderhield zich vaak daarover met zijne leeraren. Daarbij bad hij onophoudelijk om een gezegenden voortgang zijner studiën, waarvan hij dikwijls plag te zeggen: „goed gebeden, is meer dan half gestudeerd.”

Vlijtig bezocht hij ook de universiteits-bibliotheek. Daar, door een engel Gods geleid, greep zijn hand eens naar een groot boek — het was een Bijbel in de latijnsche taal, die hij nog nooit gezien had. Eerbiedig sloeg hij hem open, en hij was uiterst verbaasd, dat het boek nog zooveel meer behelsde dan de evangeliën en epistelen voor den zondagsdienst, welke hij tot nu toe voor den geheelen inhoud der heilige Schrift had gehouden. Aanstonds viel hem de geschiedenis van den jeugdigen Samuël in het oog (1 Sam. 1—3) die hij gretig doorlas. Zij beviel hem uitermate en het geheele boek werd hem lief en heilig. „Ach,” zuchtte hij, „mocht ik eens zulk een boek in eigendom hebben.”

God had den student in de wijsbegeerte tot den Bijbel gebracht, en van toen af zocht hij daarin ge-

durig zijn toevlucht, ofschoon hij, opgevoed zijnde in de toenmaals heerschende dwalingen, nog slechts weinig van zijn inhoud verstond.

Intusschen bleef hij met den meesten ernst voort studeeren in de wijsbegeerte, en zeker niet zonder Gods bestiering; want deze studie was voor hem vooral nuttig, om later te grondiger over de gebreken en misbruiken der wereld te kunnen oordeelen. Bij zijn buitengewoon verstand en voortreffelijk geheugen, verwierf de onvermoeide student zich zoo schitterende bekwaamheden, dat hij reeds na verloop van een paar jaren tot magister werd bevorderd, en nu zelf colleges mocht geven, d. i. andere studenten onderwijzen. Hij verklaarde toen de natuur- en zedeleer van Aristoteles, een heiden uit den ouden tijd, die voor den grootsten wijsgeer werd gehouden. Overeenkomstig den wensch zijns vaders was Luther echter voor de rechtsgeleerdheid bestemd, en hij legde zich daarom bij zijne studiën ook voornamelijk toe op de wetenschap van het recht.

Zijn onverpoosde studie en zijn daaraan gepaarde onvoldoende verzorging des lichaams, werkten onderwijl zeer nadeelig op den staat zijner gezondheid; hij zag er bleek en vermagerd uit, sukkelde dikwijls, en verviel gedurig in zware ziekten. Toen hij eens in zijne krankheid bedroefd te bed lag, bezocht hem een bejaarde priester, die hem, als profetisch, het schoone woord toevoegde: „Wees getroost, mijn lieve magister, onze Heere God zal nog een groot man van u maken, die op uwe beurt velen troosten zal; want wien God lief heeft en Hij tot zaligheid wil stellen, dien legt Hij tijdelijk het heilige kruis op de schouders, en in deze school des kruises kunnen lijdzame menschen veel leeren.”

Luther vond intusschen geen behagen in de rechtswetenschap; zijn inwendige mensch neigde naar den geestelijken stand, en daarvoor was hij ook door God bestemd. Ofschoon van natuur bewegelijk en vroolijk, was zijn hart binnen in hem onrustig; en als hij aan

God dacht, stond de heilige Rechter der wereld hem gewoonlijk met oogen als vuurvlammen voor den geest, en wanneer hij nadacht over den toorn Gods en zijn strafgerichten, dan was hij tot in het diepst zijner ziel geroerd. Dan oordeelde hij, dat men in den geestelijken stand veel eerder en beter dan in den wereldlijken dien verschrikkelijken toorn ontgaan, en de groote zaligheid des hemels kon verwerven. Gelijk hij zelf schrijft, werd hij in deze meening zeer versterkt, door een toenmaals veel verspreide voorstelling van de heilige kerk onder het beeld van een groot schip. In dit schip waren met den Heiligen Geest de paus, de kardinalen en de bisschoppen gezeten, terwijl de priesters en monniken het roeiden, en men alzoo naar den hemel voer. Geen leek, geen vorst of koning zelfs, was in het schip, en geen enkele priester was onder de leeken, die allen om het schip henen zwommen; sommige der laatsten gingen reddeloos in den stroom verloren en anderen klemden zich vast aan touwen, welke hunne geestelijke vaders door mededeeling hunner goede werken hen toewierpen; aan deze touwen trokken zij zich het schip al nader, en daaraan hangende kwamen zij mede in den hemel. Zeker was dit eene belachelijke en lasterlijke afbeelding; maar God wilde zich ook daarvan bedienen, om zijn raadsbesluit met Luther uit te voeren; want met het beschouwen daarvan nam gedurig zijn verlangen toe, om als een andere Samuël zijn leven te wijden aan den dienst van God en daardoor troost en hoop voor zijne beangste ziel te verkrijgen.

Evenwel zou hij toch, uit gehoorzaamheid aan zijn vader, bij de studie der rechtsgeleerdheid gebleven zijn, indien niet door schokkende gebeurtenissen zijn innig verlangen tot een vast besluit ware gerijpt geworden. Een zijner beste vrienden, Alexis, werd op zekeren dag vermoord gevonden, en het gezicht van den doorstoken vriend greep hem op machtige wijze aan. Om-

streeks dezen zelfden tijd, toen hij gedurende een onweder op de wandeling was, sloeg met een vreeslijken donderslag een bliksemstraal voor zijne voeten in den grond, zoodat hij geheel bedwelmd ter aarde viel. Toen hij weder tot zich zelf kwam, weerklonk er eene stem in zijn binnenste: Maak u op en red uwe ziel! Van angst en doodsschrik overmeesterd, deed hij toen de gelofte om zich in den geestelijken stand te begeven.

Nu had hij aan de hoogeschool in de godgeleerdheid kunnen studeeren en een wereldlijk priester worden, maar wet zijne tijdgenooten was hij van meening, dat het kloosterleven nog veel heiliger was. God liet hem ook naar deze gedachte zijnen weg vervolgen, want juist door de verkeerde wijze, waarop God gediend werd, en de zonde en ongerechtigheid in de kloosters het toppunt hadden bereikt, moest Luther dit alles uit eigen ervaring leeren kennen, „opdat het goddelooze volk,” schrijft hij zelf, tegen hem als hun toekomstigen tegenstander, er niet op zou kunnen pochen, dat hij hem onbekende toestanden veroordeelde.”

Het was in den zomer van het jaar 1505, toen hij des nachts aan de poort van het Augustijner klooster klopte om te worden binnengelaten, en de jonge man, die zich aan de hoogeschool reeds een naam had verworven, werd met vreugde opgenomen. Het mocht merkwaardig heeten, dat hij juist de orde der Augustijner monniken verkoos, die wel is waar even als de andere monniken, door hunne werken gerechtvaardigd, de zaligheid wilden verdienen, maar zich toch naar den wereldberoemden bisschop Augustinus ¹⁾ noemden, die krachtiger dan alle andere leeraren der kerk de vrije genade Gods gepredikt had. Niet minder opmerkelijk was het, dat hij naar de gewoonte der nieuwe naamgeving aan hen die in de monnikenorde intraden, den naam zijner orde „Augustinus”

¹⁾ gestorven 403.

ontving, welken naam hij echter zelf zich nooit schijnt te hebben toegeëigend. Het was dan ook genoeg, dat Luther als een tweede en sterkere Augustinus, in het vervolg der tijden optrad.

Zijn vader was over dezen stap zeer verstoord; hij schreef op scherpen toon een brief aan zijn zoon, en spoedde zich daarop naar Erfurt om te beproeven, of hij hem van zijn voornemen kon afbrengen. „Zie toe,” zeide zijn vader, „of het geen verzoeking van den Satan is, wat gij voor eene goddelijke roepstem houdt. Hebt gij niet geleerd, dat men zijne ouders gehoorzaamheid schuldig is, en niets moet beginnen buiten hun wil en zonder hunnen raad.” Deze woorden drougen diep in Luther's hart en bekommerden hem uitermate, zoolang hij de mounikspij droeg; maar toch bleef hij in het klooster, en hij moest er ook blijven.

In den beginne werd hij zeer hard in het klooster behandeld. De heer magister moest met den bedelzak de stad afloopen, hij moest de poort bewaken, de kerk aanvegen, ja zelfs de geheime gemakken reinigen; maar in dit alles betoonde hij zich gehoorzaam en onderdanig. Zijn toestand verbeterde echter, toen de edele vicaris-generaal (hoofd-opzichter) der orde, Dr. von Staupitz hem had leeren kennen en liefkreeg, en zich zijner aantrok als een vader.

In het jaar 1507 ontving Luther de priesterwijding. De wijbisschop gaf hem den kelk in de hand, en sprak daarbij in het latijn alleen deze woorden: „Ontvang de macht om te offeren voor de levenden en voor de dooden.” Toen Luther dit later verhaalde, voegde hij er aan toe: „Dat wij beiden toen niet door de aarde verzwolgen werden, was onrecht en al te groote lankmoedigheid Gods.”

De vicaris der orde had er bijzonder op aangedrongen, dat men Luther den tijd zou laten om te studeeren, en hij maakte zich dezen tijd op 't getrouwste ten

nutte. Hij bestudeerde achter elkander de vroegere en latere kerkvaders, inzonderheid de voortreffelijke werken van den grooten patroon des kloosters, den heiligen Augustinus; maar allermeeest bestudeerde hij de heerlijke, heilige, goddelijke Schrift, wier licht telkens hooger voor hem opging, ofschoon hij zich het grootste licht, „de Zon der Gerechtigheid”, nog altijd niet duidelijk kon voorstellen.

Daarbij vervulde hij nauwgezet zijn kloosterplichten en oefeningen, en hij was daarin, b. v. in vasten, waken, koulijden en dergelijke gestrenge oefeningen, al zijne kloosterbroeders tot een voorbeeld. Ten gevolge van zijne gestrenge levenswijze werd hij zoo mager als een geraamte, en zijne gezondheid werd zoodanig aangegrepen en verzwakt, dat hij eens zelfs gedurende zeven weken geen rust kon vinden in den slaap. Daarom kon hij later ook schrijven: „Voorwaar, ik ben een vroom monnik geweest, en ik heb zoo gestreng de regelen mijner orde gehouden, dat ik durf zeggen: als ooit een monnik door monnikerij in den hemel is gekomen, dan moest ik er ook in gekomen zijn. Dit zullen al mijne kloosterbroeders moeten getuigen; want indien ik nog langer aldus was voortgegaan, zou ik mij doodgemarteld hebben.”

Maar dat men langs dien weg niet in den hemel komt, was juist het andere dat hij mede in het klooster moest leeren, om naderhand daarvan uit eigen ervaring te kunnen getuigen; want bij al zijn monnikenheiligheid was hij toch steeds vol onrust, angst en treurigheid. Hij had zich altijd rein gehouden van grove zonden, maar hij kon de bewegingen der zonde in zijn binnenste niet bedwingen, ofschoon hij deze wet in zijne leden met geweld tot zwijgen wilde brengen; voornamelijk was het zijn gebrek aan liefde tot en vertrouwen op God, wat hij zich niet kon ontveinzen. Altijd stelde hij zich het hoogste Wezen voor als een vertoornd God en een verschrikkelijk rechter,

die hem dreigde met dood, hel en verdoemenis. Vaak verzonk hij in droefgeestigheid, diepe smart en zelfverachting. Eens, in een vlaag van overmatige zwaar­moedigheid, sloot hij zich gedurende meerdere dagen in zijne cel op. Zijne vrienden klopten gedurig, maar hoe hard zij ook mochten kloppen, hij opende de deur niet. Eindelijk werd de deur opengebroken en men vond Luther in onmacht op den grond liggen. Roe­pen en schudden was vruchteloos, totdat zij een schoon muziekstuk uitvoerden, en hij door de liefelijke tonen, die zij voortbrachten, eindelijk weder tot bewust­heid kwam.

God liet hem echter in zijne treurigheid niet onder­gaan, maar deed hem eens een veel verkwikkender en opwekkender toon vernemen dan de tonen eener fluit. Het was een evangelisch woord, dat uit het midden der duisternis van het monnikenwezen hem tegenklonk en tot het binnenste zijner ziel doordrong. Toen hij namelijk gevaarlijk ziek lag en bij den aan­blik van den naderenden dood zijn arme, zondige ziel door verdubbelden angst en schrik, ja door volslagen vertwijfeling gefolterd werd, toen sprak zijn biecht­vader, een oude monnik, tot hem: „Mijn zoon, gij moet u eenvoudig houden aan het woord der Aposto­lische geloofsbelijdenis: Ik geloof de vergiffenis der zonden — en gij moet aannemen, dat God haar niet alleen aan David, Petrus en anderen, maar ook u schonk om Christus' wil, die voor allen ge­leden heeft; want de Apostel houdt het daarvoor, dat de mensch gerechtvaardigd wordt, zonder de werken der wet, door het geloof, Rom. 3.” Luther getuigt, dat deze woorden als een hemelsche troost zijn gemoed binnendrongen en een onuitwischbaren indruk achter­lieten, reeds toen hij den zin dier woorden zich nog niet ten volle vermocht toe te eigenen.

III.

Hoe Luther openlijk optrad.

In de eenzaamheid van het klooster kon Luther de kerk niet hervormen. Maar, men zie nu, hoe God hem uit zijne cel te Erfurt tot een openbaar leeraarsambt voerde, waardoor hij de leermeester van toekomstige leeraren werd, die zijne gedachten en de goddelijke waarheden die hij hun voordroeg, in de wereld zouden verbreiden.

De keurvorst van Saksen, Frederik de Wijze, had kort te voren (1502) in Wittenberg eene universiteit gesticht en den vicaris-generaal Dr. von Staupitz opgedragen om haar te voorzien van geschikte professoren. Onder dezen droeg Staupitz ook Luther voor, wegens de buitengewone gaven van verstand en hart, waarmede hij bedeed was. De keurvorst beriep hem, en Luther volgde de roepstem op ter wille van zijn vicaris-generaal, aan wien hij zich met kinderlijke eerbied verbonden gevoelde. In het jaar 1508 begaf hij zich alzoo naar Wittenberg, om in het openbare leven op te treden en aanvaardde hij zijn gewichtig ambt.

Luther beschouwde dit ambt als hem toebetrouwd van Gods wege, en hij vervulde het met de grootste nauwgezetheid van geweten in alle zorgvuldigheid en trouw. In den beginne was hem tegen zijn zin het voordragen der wijsbegeerte tot taak gesteld; maar reeds in het volgende jaar onderwees hij de godgeleerdheid. Toenmaals was de zoogenaamde scholastiek, of schoolsche godgeleerdheid, de heerschende methode. Men leerde de godsdienstwetenschap niet volgens de uitspraken des Bijbels, maar naar de leerstellingen van beroemde kerkleeraren uit de 13^e eeuw (gewoonlijk scholastieken genaamd) namelijk de drie Lichten van dien tijd,

Albertus Magnus, Thomas van Aquino en Duns Scotus, welke de sedert voortgeplante roomsche geloofsleer ontwikkelden en deze — waarin voornamelijk hunne kunst bestond — met bewijsgronden uit den heidenschen Aristoteles steunden, waarbij zij elkander in allerlei spitsvondigheden den loef afstaken. Zóo werd deze arme theologie eerst eene recht dorre en doode wetenschap, even nutteloos als dwaas.

Maar zie, daar trad Luther aan het licht als een strijder, die met volhardenden ernst tegen dit gedrocht optrok. Hij wierp de geheele heillooze kraam, met hare ellendige, belachelijke en verderfelijke vindingen van menschen omver; hij toonde aan, hoe ten aanzien der hooge en heilige dingen, geen heidensche wijsgeer, en geen enkel mensch, de waarheid kon kennen; en hij legde aan zijne voordrachten nitsluitend de Heilige Schrift tot grondslag.

Maar, hoe vreemd zagen de andere professoren van Wittenberg hierbij op! Menigeen schudde bedenkelijk en onwillig het hoofd, hoewel de goddelijke waarheid en kracht, die Luther's voordrachten bezielde, toch reeds aanstonds bij enkelen doordrong. Zóo zeide een hunner, Dr. Mellerstadt: „De monnik zal alle Doctoren uit het spoor brengen, eene nieuwe leer voortbrengen, en de geheele kerk hervormen; want hij houdt zich aan de schriften der Apostelen en Profeten, en steunt vastelijk op het woord van Jezus Christus; daartegen kan niemand, met Philosophie of Sophisterij (spitsvondigheid) Scotisterij, Thomisterij en den geheelen rommel, met goed gevolg strijden.” En de moedige Mellerstadt had waarheid gesproken.

Zoo koen intusschen als Luther op zijn kathedr stond, zoo schuchter was hij in den beginne om den kansel te beklimmen. Lang duurde het voordat hij dit waagde, ofschoon hij van verschillende kanten daartoe gedrongen werd en vader Staupitz hem vermaande, zich vlijtig in het prediken te oefenen. „Ach,” zeide hij, „het is

geen geringe zaak om in Gods plaats tot de menschen te spreken!" Staupitz drong hem al heftiger; hij zocht uitvlucht op uitvlucht: hij was te onwaardig, te onbekwaam, te zwak enz. Staupitz hield niet op en zeide eindelijk kort en goed, „Martinus, gij moet!" Toen riep hij uit: „Heer Doctor, gij brengt mij om het leven, ik houd het geen drie maanden uit." Staupitz antwoordde: „Wel nu, in Gods naam zij het zoo! Onze God heeft uitgebreide zaken, en ook hierboven kloeke mannen noodig."

Sidderend en beangst betrad Luther den kansel, maar weldra werd hij door hooger macht bezielde; hij predikte met gloed en kracht, en vond reeds terstond zoo grooten bijval, dat de kerk te klein werd. Telkens en telkens moest hij nu prediken, en hij trok zich niet meer terug; want nu vernam hij ook de stem van zijn hemelsch Opperhoofd: „Martinus, gij moet!"

En hoe meer hij toen uit Gods heilig en zalig Woord zich zelve, zijne studenten en het verzamelde volk onderwees, destemeer daalden er troost, rust en vreugde in zijn voor God zoo bezwaard hart, des te sterker werd het ook zijn zoeken en trachten om voor zich en zijn medemenschen te scheppen uit de eenige bron van licht en leven.

Hij was echter nog altijd in de orde der Augustijnen; hij droeg zijn monnikengewaad, woonde in het klooster, en werd ook nu nog geroepen om voor zijn klooster eene zaak die daarbuiten gelegen was te gaan behartigen. Ook in dit laatste zien wij weder de wijze en zorgvuldige leiding van Gods voorzienigheid met dezen man. Hij moest het groot verderf der kerk in haar middelpunt, op de plaats zelve, waar haar zichtbaar opperhoofd zich bevond, en waar billijkerwijze hare grootste heiligheid kon gezocht worden, met eigen oogen zien. Zijne orde had eene zaak in Rome te regelen en vaardigde daartoe hem af, wegens zijne geleerdheid, vroomheid en voortvarendheid, welk ver-

trouwen hij zich ook waardig maakte door den meest bevredigenden uitslag zijner zending. In het jaar 1511 deed Luther deze voor zijne verdere toerusting tot den strijd zoo merkwaardige reis. Toenmaals toch had hij nog grooten eerbied voor den zetel van Christus' stedehouder. Toen hij voor het eerst de stad Rome in het oog kreeg, viel hij op de knieën en riep met ten hemel gestrekte handen uit: „Wees gegroet, heilige stad!” Daar binnen gekomen, kroop hij op zijn knieën de trappen van de St. Pieterskerk op en hij bezocht alle »kerken en kluizen”, waar slechts heilige zaken te vinden waren. Maar hij vond daarbij geen toenemenden vrede; het was hem integendeel alsof hij met eene stem als des donders gedurig de woorden vernam: De rechtvaardige zal uit het geloof leven. Hij aanschouwde nu met eigen oogen de gruwelen van Rome, de zedeloosheid en losbandigheid die in alle standen heerschende was, inzonderheid onder de geestelijkheid, van den laagsten trap af tot aan den pauselijken zetel, die toenmaals door Julius II werd ingenomen; hij zag de grove zinnelijkheid en de onbeschaamde goddeloosheid van de meeste dienaren van Christus' kerk en ontdekte het goochelspel van hoon en spot, dat zij met het heilige bedreven. Toen hij eens langzaam, ernstig en plechtig de mis las, waren aan een altaar naast hem reeds zeven missen afgeroffeld, eer hij met de zijne ten einde was. De roomsche priesters riepen hem toe: „haast u, haast u, broeder Martinus, zend onze vrouw (Maria) spoedig haar zoon weer thuis!” Hij hoorde de lieden van het pauselijke hof lachende verhalen, hoe sommigen de teekenen des Avondmaals aldus zegenden: „Brood zijt gij en brood zult gij blijven enz.” Luther zeide van zijn verblijf te Rome: »Ik gruw, als ik er aan denk!” Maar de herdenking daaraan heeft hem later zeer gesterkt, daarom zeide hij ook, dat hij voor geen duizend gulden zou willen, dat hij Rome niet gezien had.

Van het hoogste gewicht voor zijne toerusting om als hervormer op te treden, was echter zijne bevordering tot Doctor der theologie, door Staupitz en zijn convent, in het jaar 1512. Hierdoor verwierf hij den hoogsten rang in de godgeleerdheid. Luther betoonde in deze waardigheid volstrekt geen lust te hebben en wilde haar bescheidenlijk afwijzen. Hij beweerde een zwakke en krauke broeder te zijn, die nog maar korten tijd te leven had, en dat men naar een meer bruikbaar man moest omzien. Maar Staupitz antwoordde hem: „Het laat zich aanzien, dat onze God weldra veel in den hemel en ook op de aarde zal te doen hebben, daarom zal hij vele jonge en werkzame Doctoren moeten hebben om zijn werk te verrichten. Hetzij dus dat gij leeft of sterft, God heeft u in zijnen Raad noodig. Wees dus volgzaam in hetgeen u door het klooster wordt opgelegd, gelijk gij daaraan en ook aan mij schuldig zijt te doen, overeenkomstig de door u afgelegde gelofte.

Luther gehoorzaamde en werd op den 19den October 1512 plechtig bevorderd tot doctor theologiae, waarvan zijn keurvorst persoonlijk de kosten betaalde, terwijl hij uitdrukkelijk bevorderd werd tot Doctor Biblicus, of Doctor der Heilige Schrift, omdat er ook waren doctoren theologiae sententiarum, of wijsgeerige doctoren in de godgeleerdheid.

Zeker heeft in dien tijd en vroeger of later niemand meer waardig het doctoraat verkregen. Wat lag hem echter gelegen aan dit menschelijk eerbewijs! Luther zou er geen penning voor over gehad hebben. Maar God staalde daarmede zijne arm en voorzag zijn zwaard van een stevig gevest. Zoo moeielijk als het hem viel deze waardigheid op zich te nemen, zoo grooten troost en hooggestemde vreugde verschafte zij hem later. Waut bij de aanvaarding van den Doctorstitel moest hij naar oud gebruik zweren, dat hij zijn leven lang de Heilige Schrift zou bestudeeren, haar prediken en leeren, en het rechte christelijke geloof door woord en

geschrift zou handhaven tegenover alle dwaalleeraars, zoo waarlijk God hem zou helpen!" Daardoor kon hij in zijn reuzenstrijd voor Gods Woord, zijn tegenstanders, van binnen en van buiten, die het uitschreeuwden: wat doet gij? antwoorden: „men heeft mij Doctor der Heilige Schrift gemaakt, op haar heb ik gezworen, aan haar moet ik mij houden." Zoo betuigt ook zijn vrome leerling en dischgenoot Matthesius: „Dit wettig en openbare ambt waartoe hij beroepen was, heeft hij zich vaak onder grooten angst en nood getroost, wanneer de duivel en de menschen hem bevreesd en bang maakten met de vraag: wie het hem bevelen had, en hoe hij verantwoord zou, dat hij zulk eene beroering in de Christenheid teweegbracht. Dan herinnerde hij zich zijn wettig verkregen doctoraat, het bevel, dat hij in het openbaar had ontvangen, en den eed dien hij had afgelegd en troostte zich daarmede, voorts gedachtig zijnde aan zijne (namelijk God's) zaak, die hij in den naam van Jezus Christus, met eere en tot veler zaligheid onverschrokken voortgezet en met Gods hulp eerlijk had uitgevoerd."

Voortdurend werd Luther nog tot het voor hem bestemde werk opgeleid, gesterkt, toegerust en bevestigd. De Doctor rekende zich nog niet ten volle bekwaam, maar studeerde onder zijne studenten, met de levendigste zucht naar dieper onderzoek, altijd voort. Zoo vond hij door goddelijke leiding, ook onder de getuigenissen uit de duistere middeleeuwen de zoodanigen, waaruit het morgenlicht des Evangelies, ofschoon dan ook nog niet in volkomen klaarheid, toch verkwikkend, versterkend en bemoedigend hem tegenblonk. O, hoezeer verheugde hij zich daarin. Hij las namelijk met hartelijke ingenuomenheid en rijken zegen de werken van Johannes Tauler, een innig vroom en godvruchtig prediker, die in de 14^e eeuw leefde, benevens een klein maar voortreffelijk boekje uit denzelfden tijd, van een onbekend schrijver; getiteld: „die deutsche

Theologie", dat hij met eene voorrede van zijne hand opnieuw uitgaf en waaruit hij verklaart bijzonder veel geleerd te hebben. Allermeeft echter en altijd door doorzocht hij, na zijn doctoraat, het Boek, waaruit men het meeste, ja alles leert, ziju „meestbeminde Heilige Schrift". Hij las haar nu niet slechts in de Latijnsche overzetting, welke hier en daar zeer gebrekkig, maar tevens de eenige was die in de roomsche kerk mocht gelden, doch hij las haar nu ook in den grondtekst: het oude Testament in het Hebreuwsch, het nieuwe in de Grieksche taal.

Gedurig kreeg hij een helderder inzicht in den waren evangelischen heilsgrond, waaruit de andere leeringen der Schrift eerst recht kunnen verstaan worden, totdat deze zonneklaar voor het oog zijns geestes stond, namelijk, dat wij, arme verloren zondaars, niet door onze werken, noch eenige menschelijke verdienste, maar alleen door het geloof aan de vrije genade Gods in Christus Jezus, onzen Verzoener en Vredevorst, gerechtvaardigd en zalig worden". Paulus woord, Rom. 1 : 17 : „de rechtvaardige zal uit het geloof leven," drong nu met wonderbaar goddelijke macht en lieflijkheid al dieper in zijne ziel, en het was hem gedurende een langen tijd alsof altijd door in zijn binnenste, onder hemelsche klokkentonen, de stem weerklonk : „De rechtvaardige zal uit het geloof leven. „Eerst nu had hij na een moeielijken tijd van boete den algevoegzamen troost gevonden en was hij in zijn geloof zalig geworden. In het duidelijkst begrip van deze uitspraak, was hij, gelijk hij zelf zegt : „een nieuw mensch geworden en de poort van het paradijs binnengetreden."

Eene getuigenis voor zijne heldere en in het diepst zijner ziel levende bewustheid van de eeuwige hoofden grondwaarheid des Evangelies is het kostelijk slot van een brief, dien hij in het jaar 1516 van den Augustijner monnik George Spennlein te Memmingen

schreef. Het luidt aldus: „Mijn lieve Broeder, leer Christus, den Gekruisigde, kennen; leer éen met Hem te worden, aan u zelve te wanhopen, en te spreken: Gij, Heere Jezus Christus, Gij zijt mijne gerechtigheid, en ik ben uwe zonde, Gij hebt aangenomen wat mij eigen was, en mij geschonken wat het uwe is; Gij zijt geworden, wat Gij niet waart, en hebt mij gegeven, wat ik niet had! Beschouw deze zijne liefde aandachtig, en gij zult daarbij den zoetsten troost ervaren. Want als wij door ons eigen werken en lijden den rust des gewetens konden deelachtig worden, waarom zou Hij dan gestorven zijn? Daarom zult gij door een vertrouwend afzien van uzelveu en van anderer werken, nergens anders als in Hem, vrede vinden.”

Door zijn gedurig beslist en krachtiger evangelische werkzaamheid, steeg Luther te Wittenberg tot het hoogste aanzien. Het volk en de studenten namen zijne nieuwe (hoewel overoude) leeringen aan met wijdgeopende ooren en dorstende zielen. Maar het was van buitengewoon groot gewicht, dat hij ook een overweldigenden invloed uitoefende op de overige Professoren der Universiteit. De meesten hunner, en onder hen al de theologen, vielen hem gedurig meer toe, werden door hem naar het goddelijk licht henen geleid, zelve telkens meer verlicht en der waarheid hartelijker toegedaan, en voelden zich eindelijk gedrongen om hem getrouwelijk bij te staan. Van deze medewerkers, die God aan zijn zijde stelde, wijs ik hier op de voortreffelijksten, noewel zij zich, bij het begin der Hervorming, niet allen reeds te Wittenberg bevonden.

M. Philippus Melancton, eerst leeraar in de oude talen en sedert 1524 ook professor in de godgeleerdheid. Hij was in wezenlijke kennis de grootste geleerde van zijn tijd en werd „De leermeester van Duitschland” genoemd; hij had bovendien vele leerlingen uit andere landen, zelfs uit Griekenland. Meermalen was zijn gehoorzaal gevuld met tweeduizend

toehoorders. Nevens Luther heeft hij het meeste voor de Hervorming gedaan. Uit zich zelve zon hij echter nooit als Hervormer zijn opgetreden; daartoe was hij te zachtmoedig en vreesachtig van aard. Maar daarom juist stelde Gods wijze voorzienigheid hem aan Luther's zijde, die vaak door hem werd teruggehouden, wanneer de man der kracht al te heftig en stoutmoedig wilde optreden. Luther schetst zich zelve naast Melancton op deze wijze: „Ik ben gekomen om tegen borden en duivelen in het veld te gaan, daarom zijne mijne boeken zoo stormachtig en oorlogzuchtig. Ik moet wortels en stammen uitroeien, heggen en steggen omver houwen, en ben de ruwe houtvester, die als baanbreker en wegbereider optreedt. Maar M. Philippus gaat stil en afgemeten zijn weg, bouwt en plant, zaait en begiet met lust, naardat God hem rijkelijk met gaven daartoe gezegend heeft.”

Dr. Johan Bugenhagen was professor in de godgeleerdheid en als prediker aan de slotkerk verbonden. Hij was geboortig uit Pommeren en werd daarom ook „Pommeranus” genoemd. Hoogst begaafd, was hij toegerust met een bijzonderen tact om de kerkorde te regelen, een eerlijke, vrome, trouwe ziel, een onwrikbaar Pommeraan. Hij was Luther's biechtvader.

Dr. Justus Jonas, professor in de godgeleerdheid, was mede een voortreffelijk man, vol liefde en waarheid, daarbij welbespraakt en zeer bekwaam, die nevens geestelijke zaken ook de wereldsche uitnemend wist te leiden, want hij was tegelijk een goed rechtsgeleerde.

Dr. Andreas Karlstadt, professor in de godgeleerdheid, was in den beginne geheel de zaak van Luther toegedaan; maar hij bleef der waarheid niet getrouw en werd een dwaalgeest. Daarentegen kunnen wij wijzen op een man, die aan het werk der Hervorming innig verbonden bleef, hoewel hij zich slechts tijdelijk in Wittenberg ophield, namelijk Dr. George

Spalatin, secretaris en hofprediker van den keurvorst, die zoolang Luther leefde zijn vertrouwde vriend en onafgebroken helper bleef.

IV.

Begin van het werk Gods.

Reformatie, Hervorming, beteekent kerkverbetering, of nauwkeuriger: Herstelling der verdorven kerk in hare oorspronkelijke reinheid.

Haar eigenlijk begin dagteekent van het jaar 1517. De tijd was vervuld en de maat der gruwelen vol, die eindelijk overliep door een nieuwen aflat, welke paus Leo X in dit jaar uitvaardigde, om de landen te brandschatten. Het heette, dat hij geld, veel geld noodig had tot vergrooting der St. Pieterskerk te Rome, maar in werkelijkheid behoefde hij dit geld om zijn weelderig en zwelgend leven voort te zetten.

De aartsbisschop van Mainz werd tot hoofdontvanger voor Duitschland benoemd, en deze zond zijne handlangers naar alle richtingen uit. Een hunner, de Dominicaner monnik Johan Tetzl, trok door Saksen en kwam ook te Jüterbogk, Zerbst en op andere in de nabijheid van Wittenberg gelegen plaatsen. Overal bood hij met de ergerlijkste onbeschaamdheid zijne aflatbrieven, tot uitdelging der zonden van levenden en dooden, aan. Hij hield het volk voor, dat het niet noodig was berouw en leedwezen over de zonden te hebben, wanneer men slechts voorzien was van een aflatbrief, die men bij hem kocht. Hij riep uit: „Zoodra het geld in deze kist klinkt, springt de

ziel uit het vagevuur." Hij beroemde zich, met dezen aflaat reeds meer zielen verlost te hebben, dan Petrus met zijn Evangelie. Het verblinde volk liep in groote menigte tot hem en kocht van hem voor zichzelf en voor zijne dooden. Tetzal was daarenboven goedkoop: het kostte niet meer dan een halven daalder, om eene ziel uit het vagevuur te verlossen.

Velen erkenden intusschen het grove bedrog met ergernis en bezorgdheid. Maar wie zou het wagen op te treden tegen hetgeen in den naam van den Paus, den allerheiligsten vader en het hoofd der Christenheid, geschiedde? Zie, daar trad een man op, wien God daartoe den moed verleende. Luther zag met diepe droefheid en heiligen toorn deze euveldaad aan. Als priester zijner orde zat hij in den biechtstoel, maar de biechtelingen verminderden gedurig, en die er nog kwamen en dikwijls zware zonden te belijden badden, weigerden vaak om zich aan de opgelegde boete te onderwerpen. „Boete hebben wij niet noodig te doen, wij hebben een aflaat gekocht," gaven zij dan tot antwoord. Dan vermaande Luther hen: „uwe aflaatbrieven verlossen u niet van uwe zonden," en hij weigerde hun de absolutie (vrijspraak); en zij keerden naar Tetzal terug, zich beklagende, dat zij hun geld voor niets zonden uitgegeven hebben. Tetzal werd vuur en vlam en noemde hem, die de pauselijke brieven aldus durfde verachten, een doemwaardigen ketter.

Nu begon Luther openlijk van den kansel tegen den gedrochtelijken aflaathandel te prediken. Ook schreef hij aan Albrecht van Mainz en andere bisschoppen, om toch toe te zien en te zorgen, dat de naam Gods niet aldus misbruikt en gelasterd, en het arme volk op deze wijze jammerlijk misleid zou worden. In alle bescheidenheid bezigde hij daarbij een ondubbelzinnig gebiedende taal, als een man van God gezonden. Maar zijn voornaamste daad was de volgende:

Op den 31 October 1517 sloeg hij 95 korte

stellingen, die tegen den aflat gericht waren, aan de deur der slotkerk vast. Hij daagde daarbij — gelijk dit toen gebruikelijk was aan de universiteiten — iedereen uit om met hem te redetwisten, namelijk om mondeling of schriftelijk bedenkingen in te brengen, welke hij dan aanbod te wederleggen. De eerste dezer stellingen luidde: „Waar onze Heer Jezus Christus zegt: Doet boete! daar wil Hij, dat het geheele leven van allen, die op aarde in Hem gelooven eene gedurige en onafgebrokene boete zullen bewijzen.” Dan verklaarde hij verder, dat door eene oprechte boete de vergeving der zonden om Christus' wil van God om niet verkregen wordt; dat deze genade Gods ook niet te berekenen viel, en er van menschelijke zijde volstrekt niets kon worden gedaan, om de zonde uit te delgen; dat daarom de boetvaardigen geen aflatbrieven behoeften, en de koopers zichzelf bedrogen en bedrogen werden.

Deze stellingen werden in veertien dagen door geheel Duitschland en binnen vier weken onder bijna de geheele Christenheid verspreid, alsof de engelen zelve hare rondbrengers waren, die ze onder de oogen van alle menschen brachten. Tallooze exemplaren, zoowel in de duitsche als in andere talen overgezet, werden op de snelste wijze verspreid.

Hierbij moet ik de aandacht vestigen op eene omstandigheid, welke voor het werk der Hervorming in het algemeen van het grootste gewicht was. Door de beschikking Gods was namelijk kort te voren de boekdrukkunst uitgevonden. Hierdoor kon nu in korten tijd een geschrift duizende malen vermenigvuldigd en zeer goedkoop verkrijgbaar worden gesteld, hetgeen vroeger slechts met veel moeite en groote onkosten door afschriften mogelijk was.

De stellingen van Luther brachten nu overal eene verbazingwekkende beweging voort. Velen, die het roomsche juk moede waren, verheugden zich en bewonderden den moedigen man. Anderen werden ver-

schrikt en vreesden voor hem. De Roomschen waren woedend en riepen wraak over den goddeloozen ketter. Tetzels wierp de stellingen terstond in het vuur. Meerdere pausgezinden, zooals Sylvester Prierias, een Dominicaner monnik, vielen den vervaardiger op het heftigst in hunne geschriften aan. Overal ontbrandde de strijd voor en tegen Luther, en het rumoer droug weldra tot Rome door.

Luther bleef onder dit alles kalm en rustig. „Is dit werk” — zoo sprak hij tot zijne bezorgde vrienden — „niet in Gods naam aangevangen, dan zal het welhaast worden uitgeroeid, maar indien het in zijnen naam werd verricht, laat Hem dan ook verder zorgen.” Intusschen was hij toenmaals nog niet bedacht op eene alles omvattende hervorming der kerk. Hij bedoelde slechts een enkel ingeslopen misbruik te weren, en daarmede zoowel der kerk als aan haar opperhoofd zelve een gewichtigen dienst te bewijzen. Dit laatste blijkt uit de 81ste stelling: „De vermetele en onbeschaamde wijze, waarop de aflaat wordt gepredikt en verheerlijkt, is oorzaak dat het ook voor de geleerden moeielyk wordt, om de eer en de waardigheid van den paus te verdedigen.” Zelf zond hij zijne 95 stellingen aan den Paus, met een brief, waarin hij op weemoedigen toon over de groote ergernis van den aflaathandel spreekt, aantoonde dat deze gewis niet naar den wil des heiligen vaders aldus wordt gedreven, en waarbij hij over het geheel zich op de eerbiedigste wijze tegenover het hoofd der Christenheid uitlaat. Het kwam hem ook destijds in de verste verte niet in den zin om de hoogheid en macht van den paus aan te tasten. Hij werd, zonder te weten hoe, al verder geleid, en door de omstandigheden, ja zelfs door zijn tegenstanders voorwaarts gedrongen, opdat het aan den dag zou komen, dat de Hervorming een werk Gods was.

Maar zijn ootmoedig schrijven vond een slechte ont-

vangst. Men zette een rechtsgeding tegen hem op en daagde hem voor den heiligen stoel. Tegelijk begeerde de paus van Luther's gebieder, de keurvorst, dat hij dit kind der boosheid in hechtenis zou nemen en naar Rome zenden. Maar hiertegen kwam de universiteit in opstand, deze wilde Luther niet prijs geven; en Frederik de Wijze, hoewel geen verklaard aanhanger van Luther, maar die de rechtvaardigheid zijner zaak vrij duidelijk inzag en wiens zuiver rechtsgevoel uitspraak deed, gaf aan des pausen begeerte niet toe, maar verzocht dezen om de zaak in Duitschland te laten beslissen.

Toen droeg de Paus zijnen gezant in Duitschland, den kardinaal Cajetanus (Thomas de Vio van Gaeta) te Augsburg op, om den weerbarstigen man vóór zich te roepen en te beproeven of hij dezen weder terecht kon brengen; zoo niet, dan moest hij hem onschadelijk maken en al zijn aanhangers als vervloekten aanwijzen.

Luther ontving de oproeping naar Augsburg en hij besloot er heen te gaan, ofschoon hem dit zeer bepaald werd ontraden. Hij zeide: „Wat kan ik er bij verliezen? Mijne huis is besteld. Het zwakke en gebrekkige lichaam is nog slechts overig. Nemen zij dit, dan kunnen zij mij alleen eukle levensuren armer maken; mijne ziel kunnen zij mij toch niet ontnemen.” Als een pelgrim ging hij te voet op reis en wandelde tot op drie mijlen afstands van Augsburg, toen hij wegens zwakte een wagen moest nemen. Den 7den October 1518 kwam hij in de oude en eerwaardige stad, die in lateren tijd door de Hervorming nog veel meer beroemd zou worden.

Niemand dacht, dat hij het wagen zou om den pauselijken legaat onder de oogen te komen; maar onbeschroomd, getroost en welgemoed trad Luther driemaal voor zijn aangezicht op. De kardinaal verlangde kort en bondig, dat hij zijne kettersche stel-

lingen zou herroepen. Luther antwoordde, dat hij niet kon en niet wilde herroepen, tenzij dat hem beter mocht geleerd worden uit de Heilige Schrift. Cajetanus zeide, dat het hoofd der kerk, de paus, het verlangde; derhalve was hij er toe verplicht, en indien hij het niet gewillig deed, dan zou hij er toe gedwongen worden. Luther appelleerde van den kwalijk onderrichten op den beter te onderrichten paus. Hoeveel moeite de kardinaal zich ook gaf, hij kon niets met hem uitrichten en ten hoogste vertoornd liet hij hem eindelijk gaan, uitroepende: „Ik wil met dit beest niet meer te doen hebben, want het heeft doordringende oogen en wonderlijke overleggingen in het hoofd.”

Wel wendde de Italiaansche tegenpartij bij al haar wrok tegen Luther reeds nu en ook later alle middelen aan om Luther allerlei aanlokselen voor te stellen, ten einde hem weder voor zich te winnen en den uitgeslagen brand der kerk te blusschen, maar ook deze allen waren vruchteloos, en ook zij riepen eindelijk mismoedig uit: „Het duitsche beest acht geld noch eereambten.”

Toen er nu echter geruchten gingen van bloedgierige bedoelingen, die jegens hem gekoesterd zouden worden, drongen Luther's vrienden er op aan, dat hij Augsburg ten spoedigste zou verlaten. In den nacht opende men toen eene kleine poort der stad voor hem, hij besteeg een voor hem gezadeld paard, en zoo kwam hij behouden naar huis.

De uitslag der zaak te Augsburg maakte Leo X zeer bezorgd. In Januari van het volgend jaar 1519 zond hij daarom zijn vertrouwden kamerheer Karel von Miltiz, een geboren Sakser en een geslepen man, naar Duitschland, om het dreigend gevaar af te wenden. Miltiz overhandigde den keurvorst het bijzondere teeken van pauselijk eerbewijs, namelijk de gewijde gouden roos, om diens hart geheel voor den heiligen vader te winnen. Ook tegenover Luther gedroeg deze sluwe man zich uiterst zachtaardig: — de heer doctor meende het wel

eerlijk, maar dwalen was toch menschelijk; de zaak, die tot de grootste ellende kon leiden, moest tot zijn eigen welzijn en dat der kerk in der minne worden bijgelegd. Miltiz bracht na meerdere gesprekken Luther dan ook zoo ver, dat deze hem beloofde in het vervolg te zullen zwijgen, indien ook zijne tegenstanders hem slechts met rust lieten. Met een kus tot afscheid gingen beide mannen van elkander.

Maar Luther had nu eenmaal met zijn 95 stellingen een aanvang gemaakt, die tot eene gheele herscheping der kerk leiden moest. De Heer wilde het, en zijne vijanden moesten Hem helpen om zijn raadsbesluit uit te voeren. Want hoezeer het zich nu in alles liet aanzien alsof men den vrede tegemoet ging, riep nog in hetzelfde jaar een machtig tegenstander van Luther een nieuwen strijd in het leven.

De professor en eerste kanselier der universiteit van Ingolstadt Dr. Eck, de geleerdste van alle pausgezinden, daagde Dr. Karlstadt en Luther uit tot een openlijke twistrede, over de rechten van den paus. Luther schuwde een nieuwen strijd, inzonderheid over den persoon van den heiligen vader; maar voor de eer zijner universiteit kon hij zich aan zoodanige uitdaging niet onttrekken. Nu was hij echter verplicht vooraf zeer ernstig over de rechten van den paus na te denken, en hierbij telkens weder de Heilige Schrift onderzoekende, werd hij ten volle overtuigd, dat deze geen enkel bewijs voor die rechten opleverde.

Gedurende veertien dagen werden de twistredenen te Leipzig gehouden voor eene verbazende menigte toehoorders, waaronder zich vele geleerden en eenige vorsten bevonden. Eck verdedigde de heerlijkheid van den paus in al haren omvang als Christus' plaatsbekleeder op aarde en door Hem met zijne volstreekte macht bekleed. Luther stelde hiertegenover, dat de paus zijne macht niet van God had ontvangen, maar dat zij aan de menschen ontleend was, dat zij altoos

naar aanwijzing van het Woord Gods moest worden beperkt, en alleen Christus als hoofd der kerk mocht worden beschouwd. Hij wist dit niet alleen te bewijzen uit de Heilige Schrift (1 Cor. 3 : 11 vv. Gal. 1 : 17, 2 : 6 enz.) maar ook te bevestigen uit geschriften der kerkvaders en de geschiedenis der christelijke kerk. Het speet hem naderhand, dat hij niet nog krachtiger was opgetreden en het pausdom voor ijdel en duivelsch bedrog verklaard had. Intusschen sprak hij voortreffelijk en vrijmoedig zijn oordeel uit; b. v. toen zijn tegenpartij zich op eenige verkeerd begrepen uitspraken beriep (zooals Matth 16 : 18), en hij zeide: „Zeer berispelijk zijn zij, die zich beroemen de Heilige Schrift tot maatstaf te nemen, maar haar nochtans tot nietige menschelijke beuzelpraat verlagen en niet in haren eigen zin opvatten en verstaan. Naar dit pijpen wil ik niet dansen en zal het ook niet doen. Ik wil de Schrift niet opvatten naar het oordeel der menschen, maar aan het oordeel der Schrift alle menschelijke geschriften, redeneeringen en daden toetsen.”

Men handelde ook over andere zaken, b. v. over het Vagevuur, waarover Luther zich echter niet zoo beslist kon uitspreken, omdat hij daarover voor zich zelf nog niet tot eene vaste overtuiging gekomen was. Want — men moet dit niet uit het oog verliezen — Luther is niet op eens tot de volle erkenning der waarheid gekomen, maar hij heeft haar achtereenvolgens leeren verstaan.

Daardoor echter en omdat Eck ook met de zwakkere partij, Karlstadt, in het strijdperk trad, kenden beide partijen zich de overwinning toe. Maar toch was Luther's overwicht in de hoofdzaak krachtig tot zijn recht gekomen; hij oogstte met zijne geleerdheid en zijn onwrikbaar vasthouden aan het goddelijk Woord grooten bijval in; velen die weifelden werden door en voor hem gewonnen, en zelfs helden meerdere zijner vijanden over tot een zachter oordeel over zijn persoon.

De grootste zegen echter die uit dezen redetwist voor de Hervorming ontsproot beklifde bij Luther; hij werd in zijne beschouwingen over den paus al meer zeker en bevestigd, zoodat hij van toen af de aangevatte macht en heerschappij, en daarmede het hart der roomsche kerk onbeschroomd en zonder eenige versoening aantastte. Ook de overige onderwerpen, die behandeld waren, wekten hem op om deze en de geheele reeks leerstellingen der roomsche kerk verder te onderzoeken. Toen bespeurde hij met klimmende verbazing, hoe zeer vele valsche leeringen waren ingeslopen, en daagde gedurig het groote werk, dat God hem te doen had gegeven, al meer voor zijnen geest op. „Ach,” zeide hij, na het gebeurde te Leipzig, „ik geloof dat er nog slechts een allereerste begin met verbetering van den toestand is gemaakt.”

Van toorn vervuld reisde Eck naar Rome, waar hij Luther in het zwartste licht stelde, en in 1520 bracht hij vandaar een banbul tegen hem mede, die hij met grooten ijver door Duitschland verspreidde. Daarin werd gezegd, dat wanneer Luther niet binnen zestig dagen herroepen wilde, in alle kerken, onder klokgelui, bij brandende kaarsen, welke daarna terstond uitgebluscht, ter aarde geworpen en vertreden zouden worden, voor een vervloekten ketter zou verklaard worden, die, door de kerk uitgestooten, zijn ambt, goederen, eer en leven verbeurd had. De bul had intusschen nergens eenige uitwerking, want Luther had door zijne geschriften het volk reeds toereikend onderwezen. Op de eene plaats werd de bul zelfs niet in ontvangst genomen, op eene andere door het volk bespot, op eene derde werd er geen acht op geslagen.

Luther bleef bij dit alles geheel bedaard en beriep zich op een onafhankelijk christelijk concilie, d.i. eene kerkvergadering, welke, onafhankelijk van den paus of eenige macht, naar het Woord Gods over zijne zaak zou beslissen. Voorts gaf hij twee ge-

schriften uit, die tegen de bul waren gericht, en waarin hij het onchristelijke van zijn inhoud aantoonde, zoodat eigenlijk niet hij, maar de Heilige Gods, Christus Jezus, daarin werd aangerand en verworpen.

In hetzelfde jaar 1520 zagen nog drie zijner hoofdwerken het licht: „Aan den Adel van het Duitsche volk, over de verbetering van den geestelijken stand.” — „Van de Babylonische gevangenschap der kerk;” — „Van de christelijke vrijheid,” — welke algemeene inhoud genoegzaam uit hunne titels is op te maken. En zoo trad hij telkens beslister, vrijmoediger, en meer geducht op den voorgrond.

Intusschen had de paus tevens het bevel uitgevaardigd om Luther's geschriften in het openbaar te verbranden, hetgeen dan ook plaats had door de geestelijkheid te Rome, Leuven, Keulen, Mainz en andere steden. Toen verrichtte ook Luther eene daad, waardoor hij zich geheel en voor altoos van het pausdom losmaakte. Op den 10 December 1520 riep hij de universiteit van Wittenberg voor de Elsterpoort bijeen. De groote meerderheid der studenten kwam te zamen. Er werd een brandstapel opgericht en door een der magisters aangestoken. Toen deze in lichterlaaie vlam stond, wierp Luther onder algemeen gejuich de pauselijke banbul en de pauselijke kerkorde in het vuur, met de woorden: „Omdat gij den Heilige Gods beroerd hebt, zoo beroere en verderve u het eeuwige vuur (Joz. 7: 25).”

De laatste zoowel als de eerste hadden dit oordeel zeker verdiend; want in de pauselijke kerkorde waren bepalingen opgenomen als deze: „De pausen zijn niet gehouden om zich naar de geboden Gods te schikken en deze te gehoorzamen.” — „Indien ook de paus zoo slecht mocht zijn, dat hij talloze menschen bij groote menigten den duivel in de armen voerde, zou nochtans niemand hem daarvoor mogen straffen,” enz. Maar Luther's daad was toch iets geheel bijzonders,

en het gerucht daarvan drong Duitschland, Italië en de andere landen van Europa door. Zij vond in het algemeen een opgewekten bijval, inzonderheid ook aan vele vorstelijke hoven, waar men van lieverlede begon te hopen, dat de pauselijke overmacht van nu af binnen behoorlijke perken zou worden gebracht, hetwelk sedert lang te vergeefs beproefd was door keizers en legersmachten, ofschoon daarbij reeds veel christenbloed vergoten was.

Luther, de uitgebaanen en op zinnebeeldige wijze vernietigde man, leefde intusschen vreedzaam en vroolijk, terwijl hij zijn licht gedurig helderder liet schijnen, te Wittenberg voort, onder de bescherming van zijnen keurvorst, wiens vereering van den Hervormer bij den dag toenam. En juist in deze jaren (1519 en 20), waarin men het zoo ernstig had aangelegd op de vernietiging van zijn werk, had zich dit op de meest ongedwongene wijze bewogen en ruim baan kunnen breken, dewijl door den dood van Maximiliaan I de keizerlijke troon onbezet was en Frederik de Wijze tot Regent van Duitschland was benoemd geworden.

V.

De moedige getuige.

De keurvorsten hadden Frederik den Wijze als den waardigsten onder hen, de keizerskroon aangeboden. Frederik wees deze eer echter bescheidenlijk af, zeggende, dat inzonderheid wegens den turkschen aartsvijand een machtiger keizer moest optreden. Alzoo werd op zijn voorstel de toenmaals machtigste vorst Karel, koning van Spanje, koning van Napels en graaf der Nederlanden tot duitschen (roomschen) keizer verkozen en op den 20sten October 1520 te Aken gekroond.

Karel, als keizer de vijfde van dien naam, werd door de pauselijke gezanten bestormd, om Luther's leer, ofschoon deze door den onfeilbaren heiligen stoel te Rome reeds verdoemd was, met geweld te stuiten en uit te roeien. De keizer wilde echter niet terstond bij den aanvang zijner regeering de Duitschers voor het hoofd stooten, daarom nam hij het besluit om op den grooten Rijksdag, die in 1521 te Worms zou gehouden worden, den ketter zelf in het verhoor te nemen, en Luther werd daartoe dan ook opgeroepen. Deze antwoordde, dat hij gaarne zou komen: hij hoopte te bewijzen, dat wat hij geschreven en geleerd had, hij dit overeenkomstig zijn geweten en zijn eed als Doctor der Heilige Schrift ter eere Gods en voor het welzijn der kerk had gedaan. Zijn keurvorst verkreeg voor hem een vrijgeleide, en ofschoon verzwakt door slepende koorts, maakte hij zich reisvaardig. Zijne beste vrienden waarschuwden hem en wilden hem volstrekt terughouden; zij wezen op Huss, die voor 100 jaar, trots het hem verstrekte vrijgeleide, was verbrand geworden. Zijn antwoord luidde: „Indien mijne vijanden zelfs een vuur maakten, waarvan tusschen Wittenberg en Worms de vlammen tot aan den hemel reikten, zoo zal ik toch, omdat ik geroepen ben, in den naam des Heeren verschijnen, den Behemoth in de geopende kaken treden, Christus belijden, en hem alleen laten zorgen.” Dat was geen menschelijke hoogmoed, het was de door den Heiligen Geest gewerkte moed zijner overtuiging, om te getuigen in onbepaald vertrouwen op God en op de eerlijkheid zijner zaak.”

Toen hij afscheid nam van zijn vriend Melancthon, zeide hij tot dezen: „Mocht ik niet terugkeeren en mijne vijanden mij vermoorden, hetgeen gemakkelijk gebeuren kan, dan bezweer ik u, mijn lieve broeder! houd niet op te leeren en in de waarheid te volharden. Arbeid ondertusschen tegelijk voor mij, omdat ik niet hier kan zijn. Gij kunt het nog beter dan ik,

daarom is mijn heengaan niet een zoo groot verlies, zoolang gij slechts blijft. De Heer heeft aan u een nog geleerder krijgsknecht dan aan mij." Aldus sprak Luther in ootmoedigen zin, en inderdaad Melancthon was menschelijker wijze een geleerder strijder, maar zoo moedig en van God zelf geleerd als Luther was hij niet.

Getroost ving de man, die door het opperhoofd der kerk reeds vervloekt was, de reis naar Worms aan, begeleid door den keizerlijken heraut, Kasper Sturm, die hem te Wittenberg afhaalde. Onderweg stroomde het volk uit alle plaatsen, die hij doortrok, op hem toe en met vreugde zag hij daarin de toegenegenheid voor zijn werk. Hij predikte op zijnen weg in verscheidene kerken, waar de opgerichte plaatsen onder den last der toehoorders dreigden te bezwijken en men de vensters moest wegnemen om de buitenstaanden te bevredigen. Wel kwamen hem ook geruchten tegemoet, die voornamelijk door den aartsbisschop van Mainz werden uitgestrooid, dat hij reeds bij voorbaat door de rijksvergadering zou veroordeeld zijn, maar hierop sloeg Luther geen acht. Toen hij evenwel op korten afstand, Worms genaderd was, zond zelfs zijn vriend Spalatinus hem een bode, met den raad om toch de stad niet binnen te komen, omdat hem daar het grootste gevaar bedreigde. Maar Luther liet hem antwoorden: „Al waren er zooveel duivels te Worms, als er pannen op de daken zijn, toch zou ik er heengaan.”

Toen hij dit in later tijd vertelde, voegde hij er bij: „want ik was onverschrokken en vreesde niets. Zoo moedig kan God den mensch maken. Ik weet niet of ik ook heden nog zoo vroolijk en goedsmoeds zou zijn.” En ofschoon hij eerst later dit lied vervaardigde, reeds toen weerklonken op krachtige wijze de tonen in zijn binnenste: Een vaste burg is onze God!

Den 16den April (1521) des voormiddags kwam hij

in zijn monnikskap gedoken, op een klein voertuig gezeten, behouden te Worms aan. Voor hem uit reed de keizerlijke heraut in zijn ambtsgewaad en met zijn gevolg.

Meer dan 2000 menschen verdroegen elkander rondom den wagen. Luther nam zijn intrek in het Duitsche Hof, waar ook zijn keurvorst logeerde, die zich over zijne komst zeer verontrustte.

Luther's aankomst toch verwekte eene buitengewone beweging in de stad, en nog denzelfden dag, tot laat in den nacht, ontving bij bezoeken van vele aanzienlijke en voorname mannen.

Reeds den volgenden dag werd hij door den rijksmaarschalk, Heer van Pappenheim afgehaald. Het volk klom op de daken om hem te zien, en in de straten was het gedrang der toegestroomde menigte zoo groot, dat de maarschalk hem door de huizen en tuinen der stad naar de vergaderzaal moest geleiden. Aan de deur gekomen, waar de beroemde krijgsheld Georg von Frundsberg stond, klopte deze hem op den schouder, met de woorden: „Monnikje, monnikje, gij beweegt u op een pad, zooals ik en menig overste met mij, ook naar onze meest beroemde slagvelden, niet betreden hebben. Als gij evenwel oprecht gezind en van uwe zaak zeker zijt, ga dan in Gods naam voort, en wees welgemoed; God zal u niet verlaten.” Ook toen hij binnenkwam sprak menig een hem moed in, onder anderen met de woorden van Jezus: Wanneer zij u leiden zullen om u over te leveren, zoo zijt te voren niet bezorgd, wat gij spreken zult en bedenkt het niet; maar zoo wat u in die ure gegeven zal worden, dat spreekt. (Mark. 13 : 11.)

Daar stond Luther dan voor de groote en schitterende vergadering; de roomsche keizer in zijn volle majesteit, de aartshertog, later koning Ferdinand, des keizers broeder, zes keurvorsten, achtentwintig hertogen, elf markgraven, allen in hun vorstelijk praalgewaad, veertig

rijksstenden, dertig bisschoppen en vele andere voorname heeren. Met de toehoorders die in de zaal waren toegelaten en die daar buiten stonden, waren meer dan 5000 menschen bijeen. Luther was een mensch, en op dit gezicht werd hij een oogenblik beschroomd en kleinmoedig, zijn hart klopte hoorbaar.

De kanselier van het keurvorstendom Trier trad op; hij wees Luther op zijn boeken die op een bank bij elkander lagen, en vroeg hem of hij deze geschreven had. Nadat Luther de boeken had ingezien, gaf hij een bevestigend antwoord. De kanselier vroeg daarop of hij bereid was, om hetgeen in die boeken geschreven was te herroepen. Toen zeide Luther, dat deze zaak zoo gewichtig was, dat hij den tijd moest vragen om zich hierop te bedenken, waarop de kanselier spottend antwoordde, dat hij onderweg genoegzaam tijd had gehad om zich te bedenken. Toch werd hem zijn verzoek toegestaan tot op den volgenden dag.

Luther keerde in zijn logies terug en wierp zich op de knieën. Den geheelen nacht door bleef hij in het gebed met zijnen God. Zijn inwendig smeeken brak nu en dan los in luid uitgesproken woorden, die door zijne metgezellen gehoord en opgeteekend werden. Zoo bad hij: „Ach God! ach God! O mijn God! Gij mijn God! sta mij bij tegen al het vernuft en de wijsheid der wereld! Doe Gij uw werk! Gij moet het doen, Gij alleen! Het is toch niet mijne, maar uwe zaak! Om mijnentwil heb ik hier niets te doen en niets uit te staan met deze Grooten der aarde; mijnentwege zou ook ik goede en rustige dagen wenschen en gaarne ongemoeid voortleven; maar het is uwe zaak Heer, die rechtvaardig en eene eeuwige zaak is. Sta mij bij, Gij trouwe, eeuwige God, ik verlaat mij niet op de menschen.”

Den volgenden dag 11 April werd Luther andermaal bij de rijksvergadering binnengeleid.

De kanselier van Trier vraagde hem op nieuw of hij

zijne geschriften herroepen wilde, en nu was Luther niet langer in het onzekere wat hij zou antwoorden, hij was volkomen gerust op zijne tegenwoordigheid van geest. Hij hield op vrijmoedige maar bescheidene wijze eene langdurige rede over den inhoud zijner boeken. Ten eerste betuigde hij, dat hij daarmede alleen de eere Gods en de zaligheid der christenen bedoeld had; voorts onderscheidde hij zijne geschriften in drieërlei soort: in eenigen had hij geleerd van het geloof en de goede werken, op geheel christelijke wijze: in anderen had hij de valsche leeringen van het pausdom aangestast, die de oorzaak der verwoesting van de Christenheid waren, en eindelijk waren eenige gericht tegen bijzondere personen, welke de roomsche tirannie en haar goddelooze leer verdedigd hadden. De eerste kon hij, zooals ieder begrijpen moest, niet terugnemen, maar ook de tweede en derde soort niet, ofschoon hij daarin zich nu en dan wat al te heftig had uitgelaten, opdat hij daardoor de vijanden der waarheid en hen die de gruwelen der kerk verdedigden, niet zou sterken en aanmoedigen. Dewijl hij echter een mensch en aan dwaling blootgesteld was, verzocht hij, dat men het hem uit de Goddelijke Schriften overtuigend zou doen blijken, indien hij gedwaald had. Mocht dit geschieden, dan was hij ten volle bereid en gewillig om iedere dwaling te herroepen, en hij zelf wilde de eerste zijn om zijne boeken ten vure te doemen. Overigens moest men niet door menschelijke macht en wijsheid eene eensgezindheid willen herstellen, die op een schrikwekkenden zondvloed van onbedwingbare gevaren, ja op geestelijk en lichamelijk verderf moest uitloopen. — Daar de keizer en eenige buitenlandsche heeren de duitsche taal niet machtig waren, werd Luther verzocht om zijne rede in het latijn te herhalen, en ofschoon het in de overvolle zaal benauwend warm was, voldeed hij daaraan terstond op vloeiende en sierlijke wijze.

Toen Luther zijne rede in beide talen geëindigd

had hield het zwijgen in de vergadering eenigen tijd aan, totdat de kanselier van Trier zijne stem verhief en zeide: „Geef een rond en duidelijk antwoord, of gij herroepen wilt!”

Daarop deed de man Gods zijnen mond open en zeide: „Naardien van mij begeerd wordt een duidelijk, rond en eenvoudig antwoord, zoo wil ik er een geven, dat horens noch tanden heeft. Tenzij dan dat ik door de getuigenissen der Heilige Schrift, of met onbedekte, heldere en klare gronden, overtuigd en overwonnen worde, zoodat mijn geweten in Gods woord wordt gevangen gehouden — want ik geloof noch den paus, noch alleen de conciliën, omdat het openbaar is, dat zij menigmaal gedwaalden zichzelve weersproken hebben — zoo kan ik niet herroepen; want het is noch veilig, noch raadzaam om iets te doen tegen het geweten. **HIER STA IK, IK KAN NIET ANDERS, GOD HELPE MIJ! AMEN!**

Aldus getuigde Luther van het alléén geldende van het goddelijke Woord in de hoogere en eeuwige dingen.

Zijn voortreffelijke rede en zijn laatste zoo krachtige woorden maakten een diepen indruk op de vergadering. Veler hart klopte hem tegen. Zijn keurvorst-inzonderheid had groot behagen aan hem en liet zich later aldus uit: „O hoe schoon heeft pater Martinus voor den keizer en de rijks grooten gesproken. Hij was moedig genoeg, misschien al te moedig.”

Luther trad af en keerde niet weder in de raadzaal terug. Enkele vorsten gaven zich echter nog de moeite om hem in bijzondere gesprekken tot herroepen te bewegen. Zij stelden hem voor, dat hij de overheid niet verachten mocht, maar zich naar hare uitspraken moest schikken, en zij dreigden hem zelfs, dat als hij hard-

nekkig bleef, de keizer hem ongetwijfeld uit zijn rijk zou verbannen, Luther antwoordde, dat hij de overheid in 't minst niet verachtte, maar haar gehoorzaamde in alles wat tot haar zambt behoorde; doch dat zijn leer aan Gods onkreukbaar woord moest getoetst en daarnaar beoordeeld worden, en men moest liever niet verder bij hem aandringen dat hij iets tegen zijn geweten zou doen; hij wilde liever lijf en leven afstaan dan het loutere en waarachtige woord van God prijsgeven. Daarom moesten zij verder geen moeite doen, maar hem met vrede laten, gedachtig aan Gamaliël's woorden: Indien dit werk uit menschen is, zoo zal het gebroken worden, maar indien het uit God is, zoo kunt gij dat niet breken. — En ofschoon men nog niet van hem affiet, Luther bleef onwrikbaar.

Luther ontving nu in naam des keizers de aanzegging om onder vrijgeleide af te reizen, maar onderweg zich te onthouden van prediken of door geschriften het volk te beroeren. Hij antwoordde: „Gelijk het den Heer behaagt, zoo geschiede het! De naam des Heeren zij geloofd!” Daarbij bedankte hij den keizer en de stenden des rijks, zoo onderdanig en ootmoedig als hem mogelijk was, dat zij hem zoo genadiglijk hadden aangehoord. Hij wilde dan ook om des keizers en des rijks wil gaarne alles doen en lijden; slechts in dit eene moest hij worden vrijgelaten, namelijk dat hij Gods woord vrij uit kon belijden en daarvan getuigen.

Trots de dringende vermaningen der pausezinden, dat men niet verplicht was om zijn woord te houden tegenover een openbaren ketter, werd het keizerlijk vrijgeleide van Luther gewaarborgd met Karel's woorden: „Indien de goede trouw ook uit de geheele wereld verjaagd ware geworden, dan moest zij in elk geval bij den roomschen keizer te vinden zijn.”

Den 23sten April vertrok Luther uit Worms, andermaal vergezeld door den keizerlijken heraut, dien hij

echter spoedig met vriendelijken dank voor zijn geleide terugzond.

Evenals op de heenreize, predikte hij ook bij zijn terugkeer overal waar hij doortrok; hij had het den keizer rondweg doen weten, dat hij zich hierin niet kon laten binden.

Zoo welwillend als de keizer hem had laten afreizen, zoo snel en zwaar volgde hem diens gestrengheid. Reeds op den 8sten Mei vaardigde hij het banvonniss over Luther uit. Daarin verklaarde de keizer, dat hij dezen in de gestaltenis van een mensch en in een monnikspij verkleeden duivel in den ban deed, en werd aan allen bevolen, dat na verloop van den twintigsten dag niemand hem zou herbergen, maar dat ieder die hem vinden mocht hem gevangen moest nemen en aan het keizerlijk gerecht overleveren, op straffe van majesteitsschennis, met verbeurdverklaring van al zijne goederen.

Alzoo was Luther door den paus uit de kerk en door den keizer uit de maatschappij gestooten, maar midden in het rijk Gods had hij eene plaats ingenomen.

VI.

Het licht op den Kandelaar.

Op den 4den Mei 1521 reisde Luther op zijnen terugweg naar huis door het Thüringer woud, toen in de nabijheid van Waltershausen plotseling eenige vermoemde ruiters op hem afsprongen, hem van den wagen trokken, op een paard zetteden, verscheidene uren met hem door het bosch jaagden, en hem des nachts op een sterk gebouwd burchtslot brachten.

Verdwenen was nu de held, die zoo veler oogen

hopend op zich had gevestigd, niemand wist waar hij gebleven was, vrienden en vijanden meenden dat hij gestorven was. De vrome en uitnemende kunstschilder Albrecht Dürer klaagde weemoedig, dat de van Gods Geest vervulde man een offer van roomsche arglist was geworden en riep den grooten geleerde, Erasmus van Rotterdam op, om in Luther's plaats op te treden en diens werk verder voort te zetten. „O, Erasmus,” schreef Dürer, „treed op voor uwen Heer Christus!” Maar Erasmus, ofschoon hij de ellende van het pausdom inzag, had er geen hart genoeg toe om voor een beteren toestand in de bres te springen; hij was geen Luther, en hij had, zooals dit later bleek, ook geen voldoende kennis van de innerlijke onreinheid der roomsche kerk; hij zelf geloofde aan de natuurlijke bekwaamheid des menschen tot het goede en aan de werkheiligheid.

Maar den van God aangestelden man, die de rechte Hervormer was, ging het intusschen goed. Zijn eigen keurvorst had hem laten overrompelen en gevangen nemen, omdat hij, ziende het groote levensgevaar waarin de geachte man verkeerde, hem gedurende eenigen tijd op eene veilige plaats verbergen wilde.

Deze plaats was het burchtslot Wartburg bij Eisenach. Hier vond Luther eene kamer voor hem in gereedheid gebracht met allerlei gemakken, voorzien van boeken, inkt en papier, en waar hij de beste verzorging genoot. Hij werd genaamd Jonker George, liet zijn baard groeien en ging als de ridders van dien tijd gekleed. Zoo leefde de man, die de wereld bewogen had, gescheiden van zijn ambt en zijne vrienden, ja van bijna alle menschen, en hij noemde daarom ook de Wartburg zijn Patmos (Openb. 1).

Hier echter kon hij het groote werk dat hij begouwen had geheel ongestoord overwegen en tot eene wel overlegde, doortastende uitvoering daarvan, zich in zijnen God sterken en nieuwen moed grijpen. Nu hem in zijn

geheelen omvang voor den geest kwam, wat het zeggen wil om als het ware eene geheele wereld te herschepen, kan het waarlijk geen verwondering baren, dat hem het gewicht dezer zaak zeer zwaar op het hart lag, en dat de satan, wiens werk door het zijne met vernietiging werd bedreigd, hem juist op deze plaats der afzondering met zijne aanvechtingen tegentrad. Ja, Luther had op den Wartburg zware geestelijke verzoeken te doorstaan, ofschoon het veilig als een sprookje mag beschouwd worden, dat de duivel hem eens zichtbaar zou verschenen zijn en hij toen met zijn inktkoker naar den booze zou geworpen hebben. Intusschen streed hij tegen iederen aanval van den vorst der duisternis met het zwaard des Geestes, hetwelk is Gods Woord, en met het andere wapen, dat hij zoo uitnemend hanteerde, het vurig gebed tot zijnen God. Zoo worstelde hij steeds, totdat de zege was behaald, en bij strijd en overwinning klom gedurig zijn moed. Van den Wartburg schreef hij: „Gave God, dat wij waardig bevonden wierden om door den paus verbrand of gewurgd te worden, opdat ons bloed ten hemel mocht schreien om het gericht te verhaasten, zoodat het einde genaakt! Indien wij echter niet waardig zijn door ons bloed te getuigen, laat ons dan Hem aanroepen, en bidden om de genade van door wandel en woord te mogen belijden, dat Jezus Christus alleen de Heer is en onze God, die gezegend zij tot in eeuwigheid! Amen.

Nu, met zijn woord en wandel beleed hij ook den Heer wel ijverig op den Wartburg. Vlijtig predikte hij voor de bewoners van den burcht, die den vromen, geleerden, en door en door geestelijken ridder met niet geringe verbazing beschouwden.

Voorts stelde hij meerdere kleine geschriften op, b. v. een boekje tegen de oorbiecht, een over het misbruik der mis, en een over de kloostergeloften. Ook begon hij hier zijn kerkpostille te schrijven, d. i. zijne preeken over de Zondags-evangeliën en epistelen. Maar

zijn hoofdwerk dat hij op dezen rotsburcht aanving en waarmede hij op bewonderenswaardige wijze verderde was — de Vertaling van den Bijbel.

Zoo zien wij Luther, hoe hij in zijne afzondering en eenzaamheid het ware licht op den kandelaar plaatste, opdat het heinde en ver zou kunnen schijnen in landen en zielen.

Luther was in zekeren zin op den Wartburg als onder een korenmaat geplaatst; maar „hij was niet „het licht”. „Ik ben niets”, zeide hij. Maar ook het waarachtige Licht, het eeuwige Woord des Heeren, was toen niet minder onder een korenmaat geplaatst, het was bedekt door de vreemde talen waarin het geschreven was en die het volk niet verstond. De duitsche moedertaal waarin Luther het overbracht, was dus om zoo te zeggen de kandelaar, waarop hij het heerlijk licht van het eeuwige Woord voor het volk plaatste.

Het was eene grootsche, waarachtig goddelijke gedachte van Luther, om de Heilige Schrift te vertalen. Terwijl dit Boek der boeken voorheen slechts toegankelijk was voor eenige weinige geleerden, werd het nu aller gemeengoed. Het geheele volk, jong en oud, in hoogheid of nederigheid gezeten kon nu zelf scheppen uit de bron der goddelijke waarheid, en zich daardoor het best overtuigen van de dwalingen des Pausdoms, zich zelve onmiddellijk bouwen op het rechte, allerheiligste geloof, en zich wapenen tegen allerlei nieuwe dwaalleer, die mocht opkomen.

Hoe klopte Luther's hart, toen hij het werk ter hand nam! Hij schreef aan een vertrouwd vriend: „Dit Boek alleen verdient in alle talen te worden gelezen, in aller handen en onder ieders oog te komen, te dringen in de ooren der geheele wereld.” Op den Wartburg vertaalde hij het geheele Nieuwe Testament, benevens meerdere psalmen. Laat mij hierbij tegelijk de mededeeling bijvoegen, op welke wijze de duitsche Bijbel in zijn geheel tot stand kwam.

Het door Luther op den Wartburg bewerkte gedeelte bracht hij mede naar Wittenberg, om het daar, met zijn geleerde vrienden nog eens te herzien, en hij gaf in 1522 het nieuwe Testament in druk. Hierop zette hij zich terstond aan het Oude Testamant en vertaalde het, in beraad met zijne vrienden, van het begin tot het einde. Dit kwam echter eerst stukgewijze, naardat enkele boeken gereed waren, in het licht, en pas in het jaar 1534 verscheen voor het eerst de geheele Heilige Schrift in de duitsche taal.

Waarlijk, wij kunnen voor dit werk tot in eeuwigheid God niet genoeg danken. Het was een zeer moeilijk werk. Luther verklaart, dat hij menigmaal gedurende twee, drie en vier weken, voor een enkel woord heeft gezocht naar de juiste beteekenis in de duitsche taal; dat hij vaak bij het boek Job met Melanchton en Aurogallus vier dagen aan de vertaling van drie regels had besteed, en, waar wij nu als over een glad geschaafden vloer heenglijden, daar heeft hij met zijne vrienden onder zweet en angst alle hinderpalen moeten wegruimen. Maar het is hem ook heerlijk gelukt. De vertaling is zoo zuiver en getrouw, zoo helder en verstaanbaar, zoo kernachtig en krachtig, zoo vloeiend en welluidend, dat men daarin niet alleen den grooten geleerde en in het bijzonder den meester en herschepper der duitsche taal herkent, met wien niemand zich kan vergelijken, maar waarin men ook ten duidelijkste den goddelijken bijstand moet ontdekken. Melanchton noemt haar „een der grootste wonderwerken, hetwelk blijken zal dat God door Dr. Maarten Luther tot op het einde der wereld heeft gewrocht.” Voorzeker is er nog geene vertaling der Schriften verschenen, welke die van Luther overtreft, en daarom wordt zij ook met recht onvergelykelijk genoemd.

God heeft Luther's gebed en arbeid bij deze vertaling beloond. „Want,” zegt hij, „ik kan met een goed geweten getuigen, dat ik met de grootste getrouwheid daarbij alle

vlijt heb betoond en er nooit eene enkele booze gedachte in mij is opgekomen. Ik heb er geen penning voor genoten, en mijn God en Heer weet, dat ik er mijn eigen eer niet in gezocht heb, maar het werk heb verricht ten dienste der beminde christenen en tot eer van Hem, die in de hoogte gezeten is, en die mij op ieder uur zoo veel goeds bewijst, dat wanneer ik ook duizendmaal meer en vlijtiger had gearbeid, ik daarmee nog geen enkel levensuur, of mijne gezonde oogen zou verdiend hebben. Het is alles zijne genade wat ik ben en heb; ja, het is *zijn* dierbaar bloed en angstzweet, daarom moet ook, gelijk God dit wil, alles in allen Hem met hartelijke vreugde dienen, tot zijne eer."

Zoo spreekt Luther. Maar menschelijker wijs zeggen wij: Wanneer deze man ook niets anders had gedaan als den dierbaren Bijbel vertaald, dan zou dit alleen reeds waardig zijn, dat zijn naam genoemd wordt van geslacht tot geslacht, tot aan de voleinding der tijden.

De in het duitsch vertaalde Bijbel werd ontelbaar vele keeren gedrukt. Bij de eerste maal werden reeds honderdduizende exemplaren verspreid, en sedert 1534 verliep er bijna geen jaar, waarin geene nieuwe drukken moesten worden uitgegeven. Weldra werd hij ook uit het Duitsch overgebracht in andere talen, b. v. de Nederlandsche, Engelsche, Wendsche, Poolsche, Zweedsche, Deensche enz., waaruit men gemakkelijk kan besluiten, hoe ver door haar het Woord Gods verspreid en de raad Gods tot onze zaligheid werd bekend gemaakt. O, wat al milliöenen zielen zijn daardoor verlicht, getroost en geheilgd geworden, en tot het eeuwige leven gebracht; welk een onberekenbare zegen werd daardoor gesticht! Laat ons daarom, naar de vermaning van den vromen vorst George von Anhalt, — die zich zoo innig verheugde, dat de heilige David en de heilige profeten nu tot ons konden spreken alsof zij bij onze moedertaal geboren en opgevoed waren, — laat ons „God voor zooveel genade danken en Hem

bidden, dat wij deze vertaling lief en waard houden, haar bewaren, en haar onvervalscht mogen overleveren aan het nageslacht."

Wij moeten echter tot den Wartburg terugkeeren. Luther betoonde zich alzoo ook hier onvermoeid in het door God hem opgedragen werk. Hij bleef er slechts tien maanden, maar hij arbeidde in dit korte tijdsverloop, waarbij gedurig terugkeerende zielestrijd en lichamelijke zwakte hem kwelden, zooveel, dat wij er ons over moeten verwonderen. Hoeveel hij echter ook deed, zelf rekende hij nooit genoeg te hebben gedaan.

Ook oordeelde hij steeds dat zijne droefheid over de kerk niet groot genoeg was. Haar jammerlijke toestand ging hem wel smartelijk ter harte, maar toch was hij vertoornd op zich zelve, dat hij daarover vaak zoo onverschillig kon zijn. Aan Melancton schrijft hij. „Hoezeer verwensch ik mijne gevoelloosheid, dat ik niet in tranen uitbarst over dat afschuwelijk antichristelijke rijk van den paus, opdat ik ook met mijne tranen de verslagen zonen mijns volks mocht beweenen." Maar toch heeft hij op zijn Patmos veel geweend, en ook door zijne tranen en zijn vurig smeeken tot God de zaak der kerk krachtiglijk gediend.

Intusschen ging het te Wittenberg niet malsch toe. Professor Karlstadt, die tot hertoe geheel aan de zijde van Luther had gestaan, richtte, door een tuimelgeest bevangen, eene betreurenswaardige wanorde aan, waarbij de magister Didymus zijn helper was. Door hen opgehitst, drongen de studerten de kerken binnen; verdreven met geweld de priesters die bezig waren met het lezen der mis van het altaar weg, en jaagden het volk dat de mis nog bijwoonde uit de kerk.

Missen te lezen en te hooren is zeker verkeerd, maar dit middel om het misbruik te weren is stellig nog minder goed. Voorts gaven zij hun ergernis lucht over de heiligenbeelden, die voorzeker een onrechtmatige overwicht in de kerken hadden verkregen, doch hieraan

waren die beelden zelf onschuldig. Zij zijn ongetwijfeld goed in de kerken „als gedachtenisbeelden van getrouwe getuigen,” zooals Luther het noemt, waardoor men van zeer heilzame gedachten kan vervuld worden, en waarbij men zich slechts voor hunne vereering heeft te wachten. Maar Karlstadt en zijn helpers braken er op los en wierpen ze zonder genade uit den tempel. Dit veroorzaakte opstand en groot rumoer, en kon slechts van nadeeligen invloed op de Hervorming zijn.

Melanchton en Jonas, de eenigen die met Luther's verblijf bekend waren, gaven dezen in hunnen zielsangst bericht van het gebeurde. Toen besloot Luther terstond om persoonlijk weder op te treden en de rust te herstellen. Hij liet dit ouverwijd aan zijne vrienden weten en troostte hen met de woorden: „Ik twijfel niet, of wij zullen de twee rookende brandhouten zonder zwaardslag of bloedvergieten uitblussen.

Alzoo zeide de ridder zijn burcht vaarwel; „want de nood was hem opgelegd.” Daarmede stelde hij zich gerust, en hij bekommerde zich niet om het levensgevaar, dat den gebannene en vervloekte bedreigde; dit vreesde hij niet, maar wel zag hij er tegen op, om door het verlaten van zijne wijkplaats, het verbod van den keurvorst te overtreden. Onderweg schreef hij dezen een brief van verontschuldiging, waarin hij hem den nooddwang der zaak voorhield en tegelijk deed opmerken, dat hij de bescherming van zijne keurvorstelijke genade niet langer begeerde, want dat hij eene veel hogere bescherming genoot; „ja”, schreef hij; „hij vermocht misschien eerder en beter zijne keurvorstelijke genade te beschermen dan zij hem, want *zijn* geloof was sterker.”

Op den 7den Maart 1522 verscheen hij plotseling te Wittenberg, onder het onbeschrijfelijke gejubel van de Universiteit en de bevolking der stad. Zeven dagen achtereen predikte hij toen tegen de gepleegde baldadigheden, met ernst en liefde, in bevredigenden zin. Hij

beweest, met een diep inzicht in de Heilige Schrift en met overredende kracht, hoe het geloof zich moet vasthouden aan Gods Woord, en dat men dit ook met den mond moet belijden, doch dat men niemand en tot niets mocht dwingen, maar een iegelijk Gode moest worden bevolen; hoe de liefde eischte om geduld te hebben met de zwakken, totdat ook zij bevestigd werden in het geloof, en dat men allermiinst met vuisten moest slaan, om de dwaling te verdrijven. Want „wanneer het Woord Gods maar eerst het hart aangrijpt, dan gaat alle afgoderij en ongoddelijk wezen van zelf te gronde, zonder eenig razen of geweld.”

Alleen in de kracht des Geestes herstelde Luther in korten tijd weder volkomen de rust en orde. Didymus bekeerde zich geheel en zelfs Karlstadt trok zich tijdelijk terug. De keurvorst duidde Luther zijn vrijmoedig schrijven en eigenmachtige handeling niet ten kwade, maar versterkte zich met diens krachtig geloof. Zoo was Luther dan nu weder in het midden van zijn werk op de rechte plaats, en het Woord Gods wies en breidde zich uit.

In het volgende jaar deed Luther twee stappen, waardoor hij, de vijand van alle onordelijkheid en ongebondenheid, zich nu ook geheel en volkomen losmaakte van alle valsche heiligheid.

In het jaar 1524 onttrok hij zich aan de kloosterbanden. Tot nu toe was de professor nog tegelijk Augustijner monnik gebleven. Maar het klooster was ontruimd geworden; reeds een paar jaren vroeger hadden alle monniken, behalve de prior en Luther het verlaten, hetgeen ongetwijfeld overeenkomstig Gods wil was. In den beginne waren de kloosters zeer achtenswaardige en weldadige inrichtingen, van waar uit het Christendom onder onze heidensche voorvaders verbreid werd, en de beschaving doordrong ook tot de nog in ruwheid verzonken volken van Europa. Zij waren intuschen inrichtingen van menschen; want de Schrift kent

ze niet, hoewel zij in den aanvang niet tegen haar aangekant, maar op zich zelve prijzenswaardig waren en tot grooten zegen. Maar, als menschelijke instellingen moesten zij naar den raad Gods slechts voor eenen tijd dienst doen, zij behoefden niet altijd te blijven bestaan, en nu hadden zij reeds sedert lang hunne roeping vervuld. Zij waren dan ook geheel ontaard, kweekplaatsen van luiheid, brasserij en ontucht geworden, en de algemeen verspreidde en aangenomen dwaalleer, dat het leven binnen hunne muren heiliger was dan daar buiten, ja een zondendelgend en de zaligheid verdienend leven was, maakte hen nog bovendien tot aanstoot en groote ergernis. Het was daarom een Godgevallig en van God bevolen getuigenis voor de evangelische waarheid, toen Luther op den 9den October zijn monnikskleed aflegde, en in een priester-gewaad, gelijk dit tot nu toe door de protestantsche dienaren van het Evangelie gedragen wordt, in de kerk verscheen.

Maar een nog gewichtiger en meer opzienbarende schrede deed Luther in het volgende jaar, toen hij in het huwelijk trad. Reeds voorlang had hij het verwerpelijke van het coelibaat aangetoond, ofschoon hij, hetgeen van zelf spreekt, daarbij niet gezegd had, dat ieder geestelijke zich in den echt moest begeven. Hij zelf had de gave verkregen om ongehuwd te kunnen leven en daartoe had hij zich ook met goeden wil verbonden. Thans werd hij echter door zeer velen dringend verzocht, om den gehuwden staat, als eene goddelijke instelling, ook daardoor te eeren, dat hijzelf zich in den echt verbond, en alzoo zijne leer, dat ook de geestelijken vrijheid hadden om daarin te leven, tot versterking van vele zwakke zielen, met zijn voorbeeld zou bevestigen. Daarbij kwam nog het bijzonder verlangen van zijnen vader, die gaarne nakomelingen van hem wenschte, hetgeen wel allermeeft bijdroeg om hem tot het huwelijk te doen besluiten. Hij wilde zijn lieven

vader, wien hij door zijne ongehoorzaamheid te Erfurt zoo diep bedroefd had, nu daarentegen door gehoorzaamheid grootelijks verblijden.

Daarom verkoos hij tot zijne vrouw eene kloosterlinge, Catharina van Bora, uit een oud-adellijk maar verarmd geslacht, die sedert zij de cel verlaten had, ten huize van een zijner vrienden te Wittenberg, stil en ingetogen geleefd had; hij beloofde, in den naam der heilige Drieëenheid, om een rechtgeaard christelijk huwelijk met haar te beginnen, en liet zich op den 13den Juni 1525 met haar verbinden. Hij ging echter daarbij geheel te werk op zijne eigenaardige wijze, en om althans alle voorafgaand gepraat en geroep over dezen stap te keeren, sloot hij den band zoo onvoorziens, dat zelfs zijne beste vrienden daarvan te voren niets vernamen.

Met hoedanigen zin hij den huwelijksstaat aanvaardde, laat zich opmaken uit de woorden aan een zijner vrienden geschreven: „Bid voor mij, dat God deze nieuwe levenswijze heilige en mij tot een zegen doe zijn.” — Zijn echt was dan ook eene heilig gehoudene, door God hoog begenadigde en zeer gelukkige verbintenis. Luther was een rechtschapen echtgenoot, een waar vriend, een verstandig leidsman, een hechte steun voor zijne vrouw. En hij roemt Catharina, als „eene zeer volgzame vrouw, in alles hem gehoorzaam en voor hem geschikt, meer dan hij had durven hopen.” Hij prijst haar, als „eene vrome, vriendelijke, godvreezende en huiselijke gemalin, met wie hij in vrede leefde, en die hij al wat hij bezat, zijn lichaam en zijn leven, toevertrouwde.” In zijn testament geeft hij haar nog het getuigenis, „dat zij hem als eene vrome, trouwe en eerlijke gemalin altijd lief en waard is gebleven.” Hij had zijn Catharina zoo lief, dat hij eens zeide, haar niet voor het koninkrijk Frankrijk, noch tegen de schatkamers van Venetië te willen ruilen. — God zegende dit huwelijk met zes kinderen, drie jongens

en drie meisjes. Van deze stierven twee meisjes op jeugdigen leeftijd en de anderen groeiden op tot eer en tot vreugde hunner ouders. Reeds als kleine kinderen waren zij Luther's grootste vreugde. Deze ernstige en krachtvolle man bezat zulk een kinderlijk gemoed, dat hij zonderling eenvoudig met zijne kinderen kon spelen en schertsen. In den huiselijken kring genoot hij steeds eene opwekkende rust van zijne drukkende zorgen, zijn arbeid en zijn strijd, en hij verliet altijd de kinderkamer, toegerust met nieuwen moed en met veerkracht voor den arbeid in het studeervertrek, of het werk, dat hem riep in de veel bewogen wereld.

VII.

De dwaalgeesten.

Wij hebben reeds gezien, dat Karlstadt en Didymus een heftigen storm hadden doen opsteken. Maar in hetzelfde jaar van Luther's huwelijk, woelden nog andere en erger onstuimige lieden, die in opstand kwamen tegen de van God gestelde overheid, welke men in alles wat tot het tijdelijk leven behoort gehoorzamen moet, ook al komt ons dit op eenig lijden te staan.

Reeds vóór den tijd der Hervorming kwam hier en daar de boerenstand in verzet, ofschoon deze in vorige tijden in veel ongunstiger omstandigheden dan nu verkeerde, toen hij voortdurend door de vorsten, den adel en de geestelijkheid onderdrukt werd. Heeren, die vreemd waren aan rechtvaardigheid en welwillendheid, waren er zeker ook in Luther's tijd, zooals b. v. de verkwistende en heftige hertog Ulrich van Würtemberg, die zijne onderdanen op harde wijze bejegende, en door de zoodanigen werd dan ook telkens op nieuw de ontevren-

denheid en weerspanningheid opgewekt. — Hierbij kwam het opflikkeren van gruwelijke dwaallichten; er traden leermeesters uit de school des satans op, die het volk een valsch begrip van de evangelische vrijheid inprenten en alzoo het oproer op schromelijke wijze in de hand werkten. De ware evangelische vrijheid, gelijk Luther haar leerde, bestaat in de vrijheid van mensche-lijke instellingen bij godsdienstzaken, vrijheid van geweten in des menschen staat voor God; maar de valsche apostelen der vrijheid predikten haar, als een vrijmaking van de wereldlijke overheid en hare wetten. Het volk hoorde hen met groote begeerte aan, en deze leer bleek weldra volkomen eenstemmig te zijn met de lusten van het verdorven en onwillige hart.

In het jaar 1525 brak de opstand der vereenigde boeren in Zwaben uit. Zij begeerden van hunne overheid niet slechts vrijheid van godsdienst, die, na de verjaging van Hertog Ulrich uit Württemberg, welke stad nu onder keizerlijke heerschappij stond, geheel onderdrukt was, maar ook bevrijding van tienden en andere belastingen, opheffing van alle heerendiensten, en het recht om te visschen, te jagen en hout te hakken, waar zij dit wilden, hetgeen hun natuurlijk niet werd toegestaan. Toen spanden zij samen, en hunne benden trokken het land door, gewapend met zeissen en dorschvlegels, zwaarden en buksen; zij plunderden en verbrandden burchten en kasteelen, en vermoordden de inwoners. Aldus ontbrandde de bekende Boerenkrijg.

Luther, met zijn trouw hart, gaf een roepstem tot vrede in het licht, waarbij hij, als een kloek man, uit Gods Woord de opstandelingen onderwees en met heiligen ernst vermaande om hunnen goddeloozen weg te verlaten; en ook den heeren herinnerde hij daarin op krachtige wijze aan het onrecht, waaraan zij zich vaak schuldig maakten jegen hunne onderdanen, en hij beval hen met de meest mogelijke warmte, gerechtigheid en zachtmoedigheid aan. Maar ditmaal werd naar den grooten

volksman door het volk niet geluisterd. Het oproer verbreidde zich al meer en werd gedurig heftiger. Het brak los ook in Frankenland en in de landen van den Main, de Elzas, Hessen, en bijna door geheel Duitschland Overal trokken op roof en bloed belustebenden het land door; overal verbrandden zij de burchten, de kloosters en de verblijven der priesters.

Ziehier een der vele voorbeelden, hoe deze vrijheidshelden te werk gingen, en welk een ontzettenden smaad hunne handelingen wierpen op het Evangelie, dat velen daarbij telkens in den mond hadden.

De Zwabensche boeren veroverden de belegerde stad Weinsberg. In deze stad namen zij zeventig ridders en onder hen den graaf von Helfenstein gevangen. Zij plaatsten de edellieden in een kring van vooruitgestrekte spiesen en doorboorden hen allen met duizende steken onder luid gejubel. Des graven gemalin wierp zich voor hen op de knieën en — haar tweejarig kind hun voorhoudende — smeekte, weende en kermde om erbarming voor den echtgenoot en vader; maar zij werd van de plaats geschopt en de graaf onder gejuich vermoord.

Deze gruwelen wekten natuurlijk algeheele bekoorning op bij hen, die nog een christelijk, ja, ware het ook slechts menschelijk gevoel, ondroegen. Luther schreef een tweede boekje ter zake, onder den titel: „Tegen de roof- en moordzuchtige boeren,” waarin hij den raad geeft om de dolle boeren als dolle honden dood te slaan. Zoo geschiedde het ook, en aan de onuitsprekelijke kwaadaardigheid werd weldra een einde gemaakt. Het Zwabensche Bond (een verbond van steden en edelen) bracht een leger op de been, en onder aanvoering van den dapperen veldheer Georg Truchsesz von Waldburg werden eerst in geheel Zwaben de boeren zeer spoedig verslagen; toen verbond de held zich met den keurvorst van de Pfalz, en gezamenlijk trokken zij nu door Frankenland en overmeesterden ook daar de opstandelingen in korten tijd. Aldus

verleende God aan de door Hem gestelde overheid eene schitterende overwinning, en de dwaze boeren vervielen met hun gewaand of werkelijk lijden van kwaad tot erger.

Wij moeten nu nog in het bijzonder wijzen op een ander oproer, dat namelijk in het jaar 1525 in Thüringen uitbarstte. Melancton heeft dezen opstand voor de geschiedenis bewaard, en wij laten er een uittreksel van volgen, om vooral te wijzen op den dwaalgeest die aan het hoofd dezer beweging stond.

In het lieve Thüringsche stadje Altstädt leefde een pastoor Thomas Münzer genaamd. Hij was wel onderwezen in de Heilige Schrift en met een fraai rede-naarstalent begaafd. Maar de duivel trok hem van de Schrift af en neigde zijn geest naar de looze gedachten van zijn hart, die volgens zijne bewering bijzondere goddelijke openbaringen zouden zijn. Deze profet predikte nu tegelijkertijd tegen den paus en tegen Luther. De laatste was volgens hem slechts een letterknecht en had „den Geest” niet; hij noemde hem, „het zielloos, lui-levend vleesch van Wittenberg” — »lui-levend”, omdat Luther zich tegen alle gewelddadigheden verzette. Luther had, naar zijn zeggen, een veel te klein veld aan de christelijke vrijheid overgelaten. De geheele wereld behoorde aan de geloovigen, en alle leden van het Godsrijk moesten in alles gelijk zijn. Daarom mochten er voortaan geen heeren en knechten, geen rijken en armen meer zijn. Hij overlaadde de vorsten met scheldwoorden en vervloeking, onder de beschuldiging, dat zij den geringen man onderdrukten, belastten, mishandelden en uitzogen, opdat zij zelve te beter konden pralen, slempen en brassen; men behoefde hen niet langer te gehoorzamen. Hij was van God bestemd om een christelijk bestuur op aarde in te voeren, enz.

De opgewonden geestdrijver werd in 1523 Altstädt uitgejaagd; waarop hij naar Neurenberg vertrok, maar ook daar werd uitgestooten. Na her- en derwaarts zwerven

keerde hij naar Thüringen terug en trok hij de stad Mühlhausen binnen, waar men hem aanhing. De gemeente stelde hem tot haar voorganger aan, maar de raad der stad verzette zich tegen hem. Thomas zette daarop met de hulp der burgerij den raad af, en nu „behield hij de rechtsspraak zich voor: hij beschikte en bestuurde, naar de openbaringen die hij van God ontving.” De geestelijke goederen verklaarde hij verbeurd ten bate van het algemeen en de bezittingen van enkelen verklaarde hij als het gemeengoed van allen; de armen haalden bij de rijken wat zij wilden, zonder eenigen dank of godsloon. Het gepeupel verkoos in zijn moedwil niet langer te werken, en Münzzer's roem en aanhang werden gedurig grooter. Zoo woelde en werkte hij in de stad gedurende een klein jaar, toen hij vernam, wat de boeren in Zwaben en Frankenland uitvoerden, en ook hij begon los te breken. Hij predikte nu, dat de tijd gekomen was, waarin de geheele wereld de heerlijke vrijheid der kinderen Gods zou genieten. Hij verzond brieven naar alle zijden, waarin „hij, Thomas Münzer, de knecht Gods, met het zwaard van Gideon gewapend” alle goede christenen opriep, om met hem „op de vorsten los te slaan als op een aambeeld, dat het klonk en wederklonk, en om het zwaard druipend te houden van hun bloed enz.” Het volk liep hem bij hoopen na: allen wilden een vrij, gelukkig en heerlijk leven hebben, en Münzer legerde zich met vele duizenden op een berg bij Frankenhausen.

De vorsten van Saksen, Hessen en Brunswijk trokken tegen hem op met 1500 ruiters en eenig voetvolk. Zij ontfermden zich over het arme volk en zonden boden tot hen met de waarschuwing, om als vreedzame mannen terug te trekken en den raddraaier slechts aan hen over te leveren. Maar Münzer, de bloedprofeet, hitste het volk op om zich tegen de tirannen te verdedigen. „Hij zou al hunne kogels in zijne mouwen opvangen:” „Ziet,” riep hij uit, „God geeft ons een

teeken dat Hij ons ter zijde staat! Ziet den regenboog, hij is ons het teeken der overwinning!" De rebellen voerden namelijk een regenboog in hunne banier, en juist op dat oogenblik vertoonde zich een regenboog in de wolken. Toen werden de afgezanten der vorsten met hoon overladen, weggezonden en een der vredeboden, een jeugdig edelman, doorstoken. Hierop bereidden de vorsten zich tot den aanval en hunne manschappen stormden met verbittering op het volk los.

Thomas deed geen enkel wonder en de hemel evenmin, en nu liet het volk den moed zinken. De minsten vochten, de meesten zongen geestelijke liederen, terwijl de vorsten eene vreeselijke slachting onder hen aarichtten, 5000 van hen bleven op de plaats; 300 werden in Frankenhauseu gevangen gezet en daarna onthoofd; de overigen wisten zich door de vlucht te redden.

De snoever Münzer werd te Frankenhauseu in een bed op den vloer van een der huizen gevonden en hem voerde men terug naar de plaats zijner heerlijkheid, Münchhauseu, waar hij na vele folteringeu te hebben ondergaan, onthoofd werd.

Melanchton voegt aan 't slot van zijn verhaal dezer gebeurtenis de leering toe: 1 dat men geen geloof moet hechten aan hen die zich beroemen, buiten de Heilige Schrift goddelijke openbaringen te hebben ontvangen; 2 dat men zien mocht, hoe zwaar de ongehoorzaamheid en het oproer tegen de overheid wordt gestraft. Mochten ook de menschen van onzen tijd zich deze opmerkingen ten nutte maken!

Zulke giftplanten, die naast den edelen boom der Hervorming ontsproten, moesten intusschen Luther en alle evangelisch-gezinden met diepe smart vervullen, niet alleen ter wille van het arme verblinde volk, maar ook om het heilige werk en de schade die de goede zaak daardoor leed; want hoezeer het tegendeel ook daghelder moest blijken, riepen toch de onverstandigen

en de kwalijk gezinden overal uit, dat deze woekerplanten gelijk waren aan den boom zelven. Zoo schreef een zekere Dr. Menszing naar Goslar. „Nu Luther's leer in de wereld is, raakt gij van het oproer niet ontslagen. Verslaat, hangt en wurgt daarom (de evangelischen) zooveel gij slechts kunt.” Maar toch had trots deze verdachtmakingen de zaak Gods haar voorspoedigen loop, en hierin was het onbedriegelijk teeken te zien, dat de Hervorming wel waarlijk een werk uit God was.

VIII.

De Martelaren.

Laat ons de oogen van deze jammerlijke verschijningen afwenden en thans vestigen op eene hoogst verkwikkende keerzijde; op edele, waarachtig vrije en nitnemende christenen, die het zuivere geloof beleden, het als een heiligdom in hunne harten bewaarden, het moedig tegenover iederen vijand beleden, en het goedsmoeds met hun dood bekrachtigden.

Het goddelijk licht, dat van Wittenberg uitging kon wel niet terstond geheele volken verlichten; maar het was toch reeds spoedig in Duitschland en andere landen in de harten van velen doorgedrongen en had hen in nieuwe menschen herschapen. Dewijl echter altijd en overal de tegenkanting der wereld zich roerde, en de toorn van het Babel der zonde heeft gewoed, waar hem slechts de aardsche machten ten dienste stonden, zoo geschiedde het ook, dat reeds spoedig bij den aanvang der Hervorming en in haren voortgang, op verscheidene plaatsen hevige vervolgingen ontstonden tegen de belijders van het Evangelie, en deze zeer dikwijls hun leven daarbij moesten laten. Laat mij u

eenige van hen voorstellen; hunne namen zijn het waardig, dat zij door de nakomelingschap in eere worden gehouden.

In het jaar 1523 werden te Brussel twee Lutherschgezinde Augustijner monniken, Hendrik Voes en Jan van Esch verbrand en hun dood werd door Luther in een wonderschoon lied bezongen. — Denzelfden dood onderging in hetzelfde jaar Johan Clerikus in Frankrijk. — In 1524 stierven voor hun allerheiligst geloof Hendrik van Zutphen in het Dithmarschen en Casper Tauber te Weenen. In 1525 bestegen Jacob Pavana in Frankrijk en Johannes Pistorius in de Nederlanden om Jezus' wil den brandstapel. — In 1526 werd Johannes Salicet te Dantzic tegelijk met dertien andere Lutheranen om des Evangelies wil onthoofd. — In 1527 verheerlijkte Leonhard Kaiser in Beijeren als een getrouw getuige den Heer in den marteldood. — In 1528 liet Patrick Hamilton, een uit koninklijk bloed gesproten Schot, die te Wittenberg had gestudeerd, zijn leven in de vlammen van den houtmijt. — In 1529 voeren Adolf Klarenbach en Peter Flijstetten te Keulen als in een vurigen wagen ten hemel. Bij hunnen gang naar den brandstapel zeide de laatste: „Mijn hart is zoo vroolijk binnen in mij, dat ik niet geloof, hoe eenige vreugde der wereld aan deze mijne vreugde kan gelijk zijn!”

Deze zijn de merkwaardigste namen van een aantal jongeren des Heeren, die hun leven niet te dierbaar hebben geacht om in den dood te gaan voor Hem, die door zijne zelfs-offerande aan het kruis het eeuwige leven voor hen had verworven, en die nu met vreugde en lofzingend hun tijdelijk leven wederkeerig ten offer brachten. Het zou gemakkelijk vallen nog meerdere namen te noemen, maar ik wil liever eenige nadere bijzonderheden mededeelen van een der genoemden die in 1527 hun leven lieten. Gelijk Melanchton de

geschiedenis van den gruwelijken dwaalleeraar Münzer voor ons heeft bewaard, zoo heeft Luther de geschiedenis beschreven van eenen martelaar, die omschenen was van de klaarheid des Heeren. Wij moeten ons echter ook hier met een uittreksel tevreden stellen.

Leonhard Kaiser was een geestelijke te Watzenkirchen in Oud-Beijeren. Ook hij kreeg Luthers' geschriften in handen; hij overtuigde zich van de daarin verkondigde waarheid en trad hierna met de leer van het Evangelie openlijk op. Toen zijn bisschop te Passau hiervan kennis kreeg, liet deze hem gevangen nemen, maar op zijne belofte dat hij Luther's leer zou ophouden te prediken werd hij weder losgelaten. Eene andere leer te verkondigen was echter voor Leonhard onmogelijk, en daarom deed hij, hoe zwaar hem dit ook smartte, uit gewetensdrang afstand van zijn ambt.

Een innig verlangen om in het Woord Gods nog dieper in te dringen en zijn geloof te bevestigen, dreef hem, tot groote ergernis van den bisschop, naar Wittenberg, waar hij als aan de voeten van Luther ter schole ging, die dezen man, met zijn eerlijk en voor de waarheid warm kloppend hart, zeer lief kreeg.

Na een tweearig verblijf aldaar ontving hij de tijding dat zijn vader doodkrank was, en het verlangen van den stervende om hem nog eenmaal te zien. Hij begaf zich dus ten spoedigste naar Raab, zijne geboorteplaats in Beijeren. Hier werd hij echter verraden, in hechtenis genomen en in den kerker te Passau gevoerd. Zijne gevangenschap duurde lang en beroofde hem bijna geheel van de gezondheid. Door het domkapittel ondervraagd over de hoofdstukken van zijne kettersche gevoelens, antwoordde hij: „Alleen het geloof rechtvaardigt den mensch voor God. De werken zijn de vruchten des geloofs waarmede men den naaste dient; boven deze eigenschap en voor het aangezicht Gods konden de werken niet gesteld, en met God kon daarmede niet gerekend worden. Men moest Christus

alléén de eere geven, dat Hij ons met zijn bloed heeft gekocht en ons deelgenooten maakt van al zijne goederen." Op deze wijze legde hij ook over de andere stukken eene zuivere en voortreffelijke belijdenis der waarheid af, die hij ons schriftelijk naliet.

Uit zijn duisteren kerker schreef hij aan zijne bekenden vele hartaangrijpende en opwekkende woorden, onder anderen aan zijnen en Luther's vriend, den prediker Michaël Stiefel te Esslingen: „Verblijd u met mij, mijn veelgeliefden broeder in Christus, dat de eeuwige, almachtige God, de Vader van alle barmhartigheid en de God aller vertroosting, mij, zijnen onwaardigen dienaar, die een groot zondaar ben, waardig geacht heeft voor de heilige taak, om in deze booze wereld zijn heiligen liefelijken en gezegenden naam te belijden. Geloofd zij Hij in eeuwigheid! Amen. Dezelfde God en Vader van onzen Heer Jezus Christus, die het werk in mij heeft begonnen, moge het ook voleindigen. Hij sterke en besture mijn hart, al mijne gedachten en voornemens op den weg der zaligheid; Hij beheersche ook mijne lippen, mond en tong naar het welbehagen van zijn vaderlijken wil, dat zij zijnen lof vermelden zoolang ik ze bewegen kan, en door mij, zijn zwak en ongeschikt schepsel, niet gesmaad en geloochend worde zijn heilig, rein en louter Evangelie, dat ik sedert zoolang, gave God, met vreeze en tot lof en prijs zijns heiligen naams heb vernomen!" — Hij had geen ander vooruitzicht dan den marteldood, en hij had daarin eene zalige blijdschap, maar hij voegde bij zijn geloofsmoed ook, gelijk dit betamelijk is, een heilig vreezen en den rechten ootmoed. Aan een anderen vriend schrijft hij: „Ik heb wel bij mij zelven besloten, dat naar Paulus' woorden, Rom. 8, noch dood, noch leven, noch eenige macht mij zal scheiden van de liefde Gods en van zijn heilig Woord. Maar het ligt niet aan iemands willen en loopen, maar aan Gods ontferming, Rom. 9. Daarom is het enkel genade, en

niet mijn werk, wanneer ik volstandig mag blijven." Onophoudelijk bad hij dan ook om kracht van boven, en hij verzocht zijne vrienden dringend, deze voor hem af te smeeken.

Zijne vrienden beproefden alles om zijn leven te redden. Zij drongen bij de evangelische vorsten aan, om voor hem zich te doen gelden. De keurvorst van Saksen, de markgraaf van Ausbach en meerdere voorname heeren dienden dan ook ernstige verzoeken tot zijne vrijlating in, maar alles was te vergeefs. De door God verlichte en geliefde Leonhard Kaiser werd door den bisschop van Passau, onder vele plechtigheden, als een goddeloozen ketter ten vure gedoemd. Hierop werd hij ontwijd, geschoren, in een kiel gekleed, en als leek aan het wereldlijk gerecht overgeleverd. Toen voerde men hem, met ketens op een paard gebonden, door Passau naar Scherding, den zetel van het landsgerecht, in welks kring zijne woonplaats lag. Hij toonde zich getroost en onverschrokken, en hij groette alle menschen die hem op zijnen weg tegenkwamen.

Den 16den Augustus 1527 was de dag zijner geboorte voor het eeuwige leven. Toen zijne beulen hem wilden binden, verwarden zij de touwen en barstten in vloeken uit. Leonhard sprak hen aan: „Vloekt niet, mijn lieve broeders! ik ontvlucht u niet; gij doet niets aan mij zonder den wil van mijnen Heer Christus; gij zijt slechts de van God verordende werktuigen.“ Met ongelooflijk geduld en zachtmoedigheid en onder vurig gebed stond hij zijne martelingen door. Hij aanschouwde de groote menigte volks die zich op de gerechtsplaats verzameld had, en zeide: „Er is een groote oogst, en behoefte aan maaiers!“ en hij bad den Heer des oogstes om maaiers uit te zenden. Hij betuigde aan de hem omringende schare, dat hij allen die hem ter plaatse gebracht hadden van harte vergaf, en bad dat ook God hun vergiffenis schenken mocht. Hij riep het volk op om met hem voor al zijn

wederpartijders te bidden en ook voor hem, opdat hij in het ware christelijke geloof mocht sterven. Toen de vlammen reeds tot hem opstegen, riep hij op luide toon: „Jezus, ik ben de uwe, maak mij zalig!” Dit waren zijne laatste woorden. en welhaast was zijne ziel bij haren Zaligmaker.

Luther schreef in een brief aan Michaël Stiefel. Ik ellendig mensch, hoe geheel ongelijk ben ik aan den lieven heer Leonhard Kaiser! Ik doe niet anders, dan het Woord onderwijzen en prediken, en met vele woorden daarvan spreken en schrijven; maar hij heeft zich betoond een machtig doender des Woords te zijn. — Ach, dat God mij waardig mocht achten, dat van dezen geest van Leonhard, niet twee deelen, maar kon het zijn slechts de helft op mij ware, om den satan te overwinnen, dan zou ik gaarne en gewillig mijn leven overgeven. Geloofd zij God in eeuwigheid, die onder zoo veel gedrochtelijks, ons onwaardigen zulk een heerlijk en glansrijk aanschouwen zijner genade heeft vergund in dezen heiligen man, waaraan wij het duidelijk kunnen zien, dat Hij ons in geen geval verlaten heeft.”

IX.

Hervorming der Kerken.

Door het bloed der martelaren bevrucht en met de kracht der waarheid iedere beschuldiging van zich werpend, verkreeg de Hervorming steeds grooter uitbreiding.

In het jaar 1527 had zij reeds in geheel Duitschland en daarbuiten een groot aantal vrienden en aanhangers; in vele streken en duizende plaatsen woedde dezelfde strijd tusschen licht en duisternis; in een

uitgestrekt gebied had de zaak des Evangelies reeds de overhand verkregen, namelijk in het keurvorstendom Saksen, in het destijds nog onder één gebied staand Hessen, in het vorstendom Ansbach-Baireuth, in het Anhaltsche, Brunswijk-Lunenbursche, in de vrije rijkssteden Neuremberg, Reutlingen enz. Op al deze plaatsen schafte men geleidelijk de mis, de oorbiecht en alle onschriftuurlijke gebruiken af, men hief de kloosters en het coelibaat op, het Avondmaal werd onder de beide gedaanten uitgereikt, bij de openbare godsdienstoefeningen in plaats van de latijnsche de moedertaal ingevoerd, en bevolen, dat het Woord Gods overal rein en onvervalscht, zonder menschelijke toevoegselen, zou gepredikt worden.

Maar met het weren der misbruiken, het instellen eener betere kerkorde, en het enkele gebod om de zuivere leer te handhaven, was het doel nog niet bereikt, en zooals in Wittenberg en Torgau de voorschriften werden opgevolgd, achtte men zich daarom nog niet aan alle plaatsen des lands daaraan gebonden. De evangelische kerk was b. v. in Keursaksen over het algemeen de heerschende geworden; maar er was nog menige gemeente, welker priesters het pausdom waren toegedaan, en die hun ambt op roomsche wijze uitoefenden; er waren ook priesters die het Evangelie niet vijandig gezind waren, maar er niets van begrepen; er heerschte dus nog groote verwarring in het land, zoowel wat de leer als de cultus (openbare Godsvereering) betreft. Daarom was het noodzakelijk, dat men de kerken in de gemeenten, ieder in het bijzonder naging, en overal het ware evangelisch wezen in het leven trachtte te roepen, opdat de kerk, die uit gemeenten en zielen bestaat, ook in de gemeenten en in de zielen zelve hervormd mocht worden. Dit nu geschiedde door de beroemd geworden groote Saksische kerkvisitatie, die ook op ander evangelisch gebied werd nagevolgd.

Op den 5den Mei 1525 was Frederik de wijze op zijn vorstelijk slot te Lochau gestorven. Zijn broeder Johan de Bestendige, die hem in de regeering opvolgde, trok zich met nog grooter beslistheid de Hervorming aan. Deze regelde op Luther's aandringen eene kerkvisitatie voor zijn geheele gebied, welke in de jaren 1527 en 1528 gehouden werd. De visitatoren moesten volgens eene vastgestelde instructie, in het bijzonder nagaan, „hoe het bij de leeraren en de toehoorders gesteld was met de leer en de belijdenis der evangelische waarheden, hoe het er uitzag met het leven en den wandel, en of men de groote weldaad Gods, die Hij door den opgang van het licht des Evangelie aan het land had bewezen, met ootmoedigen en gepasten dank erkend had.”

Zoo trokken nu Luther, Bugeenhagen, Jonas en anderen naar de eene, Melancton, Myconius en anderen, naar de andere zijde, en Spaletinus met anderen wederom naar eenen anderen kant door het land en visiteerden de kerken van stad tot stad, van dorp tot dorp. Maar in welken toestand vonden zij deze plaatsen?! Eene zoodanige onwetendheid en verblindings in de dingen des geloofs en der zaligheid vonden zij, niet alleen bij het volk maar ook bij de geestelijke opzieners, als zij niet hadden durven denken. Melancton schrijft daarvan: „Hoe zal men het kunnen verantwoorden, dat men de lieden tot nu toe in zoo groote onkunde en domheid heeft gelaten? Mijn hart bloedt, als ik op dezen jammer het oog vestig. Vaak ga ik ter zijde om mijne smart uit te weenen, als wij het onderzoek op eene plaats hebben volbracht. En wie zou het niet bejammeren, als hij ziet, hoe des menschen aanleg zoo grootelijks is verwaarloosd, en zijn geest, die zoo veel kan opnemen en bevatten, zelfs niet de minste kennis heeft van zijn Schepper en Heer!” Luther drukt zich echter nog sterker uit, als hij zegt: „Help, lieve God! hoe menige ellende heb ik moeten aanschouwen, waar

het volk, inzonderheid in de dorpen volstrekt niets weet van de christelijke leer, en helaas! vele geestelijken geheel onbekwaam en ongeschikt zijn om te onderwijzen, en toch moeten deze alle christenen heeten, die gedoopt zijn en het heilige Sacrament genieten; zij kunnen zoo min het Onze Vader als Het Geloof en de Tien Geboden, zij leven maar voort als het lieve vee en als redelooze zwijnen, die, nu het Evangelie tot hen gekomen is, daarenboven op uitstekende wijze geleerd hebben, om hunne vrijheid meesterlijk te misbruiken. O, gij bisschoppen, hoe zult gij u eenmaal voor Christus verantwoorden, dat gij het volk zoo schandelijk veronachtzaamd, en geen oogenblik de plichten van uw ambt volbracht hebt!" In het kort, de visitatoren deden wat zij konden tot verbetering der toestanden, door onderwijzing, opmerking, vermaning, waarschuwing, verwijdering der ergenissen en instelling eener betere orde, en zoo bleek deze visitatie van groot nut te zijn.

Weet gij, waar Luther het hier vermelde zegt? In de voorrede van zijn „Kleine Catechismus." Want de beklagenswaardige nood, die hij als visitator leerde kennen, drong en dwong hem om een paar leerboeken op te stellen, waarin de hoofdzaak van de leer der Heilige Schrift is vervat, vooreerst den grooten Catechismus, bestemd tot zelfonderricht der geestelijken, en voorts den kleinen Catechismus, „in zeer kleinen duidelijken en eenvoudigen vorm," voor het volk, om volgens dezen te worden onderwezen en daaruit de hoofdstukken van de christelijke leer en het christelijk leven te leeren kennen. Dit was zonder twijfel het beste hulpmiddel, waardoor het hoofddoel der visitatoren, om namelijk vóór alles het volk door prediking en catechisatie tot heilrijker en vruchtbaarder kennis te leiden, eerst kracht en leven en uitvoerbaarheid kon verkrijgen. De onderwijzers hadden nu een uitmuntenden leidraad en de leerlingen een vast stand-

punt. De onderwijzers werden hierdoor geschikt om te onderwijzen, en het volk om te bevatten en te begrijpen.

De beide Catechismussen zagen in 1529 het licht, en zij mogen als een roemenswaardige genadegift Gods beschouwd worden, waardoor het werk der Hervorming zeer voorspoedig werd gemaakt en telkens meer zegen werd gesticht. Inzonderheid is de kleine Catechismus een gulden boekske. Het omvat alles wat een christen noodig heeft te gelooven en te doen naar de Heilige Schriften, in bewonderenswaardige beknoptheid en eenvoud, en toch zoo grondig, kernachtig en zinrijk; ja, het bevat alles behalve een dor leerstelsel, maar het geheel tintelt van geest en leven. Het is tegelijk een leer- en een gebedenboek, en daarom geschikt voor volwassenen en kinderen, voor geleerden en ongeleerden. Luther was gewoon tot zijn eigen stichting dagelijks een hoofdstuk daaruit „te bidden.” — Deze Catechismus vond zijn weg door de geheele evangelische Christenheid er werd in alle scholen en huizen verspreid. Nog voor het einde van de 16e eeuw was hij reeds in dertien talen overgezet, en thans is hij in meer dan dertig talen verkrijgbaar. Geen ander dan dit onaanzienlijke boekje heeft zeker, na den Bijbel, meer zegen gesticht. Ontelbaar zijn de zielen, die daardoor tot de kennis der goddelijke waarheid en tot eene gestaltenis in Christus Jezus gebracht, en in de Heilige Schrift en het leven dat uit God is, ingeleid zijn. Justus Jonas zegt: „Luther's Catechismus is een klein boekje, dat slechts 6 penningen kost, *) maar al ware de wereld 6000 maal grooter, zij zou niet vermogend genoeg zijn om het naar waarde te betalen. De vorst Georg van Anhalt schreef met eigen hand in zijn exemplaar: „Nevens den Bijbel is dit mijn beste boek.”

Mijn lezer! leer en bid ook gij vlijtig uit dit boekje,

*) De Hollandsche uitgave kost bij den uitgever dezes slechts 10 cents.

en gij, evangelische huisvaders! beoefent het met uwe huisgenooten en behartigt alzoo het woord van Luther: „Ieder huisvader is verplicht om wekelijks althans eenmaal zijne kinderen en huisgenooten te ondervragen, wat zij daarvan weten en houden, en wanneer zij daarin te kort komen, met allen ernst er bij hen op aan te dringen.

X

De Protestanten.

Het strekte ook ten voordeele van de Hervorming, dat haar machtigste en voorzeker niet de gematigste tegenstander, Keizer Karel V, zich sedert den Rijksdag te Worms (1521) niet meer in Duitschland maar in zijne erflanden ophield, waar hij met zijne huiselijke en openbare bemoeiingen zooveel te doen had, dat hij zich om de godsdienstzaken in Duitschland niet zonderling veel bekommerde. Een aangesteld Rijksbestuur dat uit meerdere Grooten bestond, met zijn broeder Ferdinand aan het hoofd! regeerde in zijnen naam; men kan eigenlijk zeggen, dat de duitsche Vorsten zelve het bestuur in handen hadden, en zij over het geheel zich minder vijandig tegen de Hervorming betoonden dan hun opperhoofd.

Zoo was in het jaar 1526 op den Rijksdag te Spiers het strenge edikt van Worms, waarbij met den Hervormer alle evangelischgezinden in den ban werden gedaan, buiten werking gesteld. Op dezen rijksdag werd tevens besloten, dat op nader te bepalen en niet al te verwijderd tijdstip een vrij christelijk Concilie in Duitschland zou gehouden worden, om den godsdienststrijd te beslechten, waarbij een ieder zich alsdan zoo-

danig moest gedragen, als hij het voor God en den keizer kon verantwoorden. Hierdoor werd, God zij geloofd! der Hervorming vrijheid in hare bewegingen verleend.

Drie jaren later evenwel, in 1529, namen de toestanden op eens een hoogst bedenkelijken keer, en het scheen, dat het tot nu toe zoo gelukkig geslaagde werk weder naar het leven werd gestaan. In dit jaar werd op nieuw een Rijksdag te Spiers gehouden. Ook hier verscheen de keizer wel niet zelf, maar hij zond aan zijnen broeder Ferdinand en het rijksbestuur het ernstig bevel, dat op dezen dag hoofdzakelijk de Godsdienst zou behandeld worden, waarbij de nieuwigheden met kracht moesten bedwongen worden, en alles daarheen geleid, dat hij bij zijne spoedige persoonlijke komst in Duitschland de zaak op de kortst mogelijke wijze in orde kon brengen, waarmede hij niet anders bedoelde dan de volkomen herstelling van den ouden stand der zaken. Daarbij kwamen nu de dringendste bevelen van den paus aan zijne gezanten en de hem gehoorzaam gebleven geestelijken, om met alle krachtsinspanning het monster der ketterij te bestrijden. Deze bevelen vonden helaas een al te gewillig oor, ook bij de schare van bisschoppen, die als rijksstenden mede zitting hadden in de vergaderingen van den rijksdag, en die door dezen, even als de paus, volstrekt weder hunne macht over de gewetens en de daaruit voortvloeiende tijdelijke voordeelen wilden terugwinnen en zich daarvan op de beste wijze verzekeren.

Door het dringen en drijven der pauselijke legaten en de hen bijvallende prelaten, werd nu, met het oog op den keizerlijken wil, het besluit van den vorigen Rijksdag te Spiers op dezen tweeden opgeheven, en een nieuw besluit genomen dat in hoofdzaak aldus luidde, dat niet alleen voortaan niemand het katholieke geloof meer mocht veranderen, maar dat ook daar, waar de Hervorming reeds tot stand was geko-

men, toch de pauselijke mis weder ingevoerd en het Evangelie uitsluitend naar de verklaring der roomsche geschriften gepredikt moest worden. Hierdoor dreigde de zaak des Evangelies inderdaad geheel vernietigd te zullen worden.

Tegen dit besluit leverden intusschen de evangelische Stenden, met den keurvorst van Saksen en den landgraaf van Hessen aan het hoofd, protest in. Zij verklaarden in een overhandigd geschrift, dat zij het besluit niet gehoorzamen konden: »dewijl men in zaken, die de eere Gods en het heil der zielen betreffen, verplicht was het oog te slaan op den hoogsten Koning, en zij aan menschen de beslissing daarover niet konden overlaten. De leer, die zij tot nu toe als christelijk geacht hadden en daarvoor nog hielden, konden zij onmogelijk als verkeerd veroordeelen. Zij konden zich niet verlaten op overleveringen en menschelijke vonden, maar zij wilden er bij blijven volharden, dat alleen Gods Woord naar het Oude en het Nieuwe Testament, zooals dit vervat was in de boeken des Bijbels, louter en zuiver gepredikt zou worden, en volstrekt niets, wat daarmede in strijd was; want daarbij, als de eenige waarheid en het juiste richtsnoer van alle christelijke leer en leven, kon niemand falen of dwalen, en wie daarop bleef bouwen, dien konden de poorten der hel niet overweldigen, terwijl toch daarentegen alle menschelijke bijvoegsels en beuzelpraat voor God niet konden bestaan en dus vervallen moesten. Aan het slot luidde het in dit geschrift: „Alzoo protesteeren wij, en betuigen hiermede openlijk voor God, onzen eenigen Schepper, Verlosser en Zaligmaker, en voor alle menschen en creaturen, dat wij voor ons, de onzen, en iedereen, niet bewilligen in eenige handeling, die tegen God, zijn heilig Woord, ons aller zielenheil en ons goed geweten, ook tegen het vorige Rijksbesluit, voorgenomen, besloten en uitgevoerd wordt, maar integendeel, deze handelingen voor nietig en niet verbindend verklaren.”

Zoo krachtig protesteerden onze geloovige voorvaderen.

Hierdoor verkregen zij nu den naam, die ook op ons is overgegaan: Protestanten. De tegenpartij gaf hun dien naam onder smadelijk lachen; maar zij namen hem aan en schaamden zich daarvoor niet. Ook wij achten hem geen schimpnaam. Wij schamen ons dien naam zoo weinig, als de vreedzame burger zich zijne bedekking schaamt, tot afwering van den indringenden vijand. Wij zijn burgers in het rijk der Waarheid, maar daarom ook krijgsknechten, die met het blanke zwaard des goddelijken Woords ons verdedigen moeten tegen de aanvallen van het rijk der dwaling en duisternis. Ja, ook wij protesteeren voortdurend tegen alle gewetensdwang, tegen alle menschelijke stellingen en vonden, in onze hoogste en heiligste belangen,

Laat ons intusschen opmerken, dat er evenzeer een afschuwelijk caricatuur van het protestantisme bestaat. In onze dagen toch oordeelen velen, dat het ware protestantisme daarin bestaat, om tegen al het bestaande, tegen tronen en aardsche machten en zelfs tegen het allerheiligste geloof aan den Bijbel te protesteeren. Dit is echter een valsche toestand, die een schandelijken smaad op het echte protestantisme werpt. Dit laatste leert en beoefent volstandige gehoorzaamheid aan de overheid in alle tijdelijke dingen, naar de Schrift (Rom. 14), en houdt onwrikbaar vast aan de geopenbaarde Waarheid der Schrift, waarmede het goedsmoeds getuigt tegen alle, ook de machtigste en gevaarlijkste vijanden.

XI.

De heerlijke Belijdenis der Vaderen.

De keizer nam het protest der Evangelischen, dat zij ook door den druk openbaar maakten, zeer euvel op.

Hij bevond zich destijds in Italië. Toen de Evangelischen daarheen gezanten afvaardigden, om zijn hulp tegen het besluit van den Rijksdag te Spiers in te roepen, behandelde hij dezen uiterst hard, bijna als rebellen. Hij zond hen in ongenade terug, met het bescheid, dat hij weldra een Rijksdag te Augsburg wilde houden, en dat daar de zaak zou worden uitgemaakt. Het was intusschen bekend geworden, dat hij met den paus een verdrag had gesloten, waarbij hij zich verbonden had, de afvalligen desnoods met geweld van wapens tot terugkeer naar den ouden godsdienst te dwingen, en de Evangelischen konden zich alzoo op het ergste voorbereiden.

De keizer schreef den nieuwen Rijksdag, nu te Augsburg, reeds tegen het voorjaar van 1530 uit, maar in den beschrijvingsbrief was niets van zijne ongenade tegen de Evangelischen te bespeuren. Deze verwonderden zich, dat het stuk in zoo vriendelijken zin was opgesteld. Daarin werd gezegd: „dat men in deze vergadering alle afkeerigheid van elkander zou vermijden, ieders meening met liefde en verdraagzaamheid zou vernemen, alle valsheid van beide zijden moest afleggen en zich tot den eenen waren godsdienst, onder den eenen Christus, broederlijk zou vereenigen.

De Evangelischen vertrouwden wel is waar de zaak niet, en zij konden haar ook niet vertrouwen; maar zij wilden toch van den Rijksdag niet terugblijven, want zij konden in hun hart met David spreken: „Ik vertrouw op God, ik zal niet vreezen, wat zou mij een mensch doen?” (Ps. 56. 12) Toen de keurvorst Johannes met zijn godgeleerde vrienden de zaak overwoog en dezen hem voorstelden, dat zij alleen naar Augsburg zouden gaan om reukenschap van hunne leer te geven, opdat bij om hunnentwil niet in gevaar zou komen, brak de vrome man in vurigen ijver los met de woorden: „Dat verhoede de lieve God, dat ik uit uw midden zou zijn buitengesloten! Ik wil met u mijnen Heer Christus belijden.” Vóór zijn afreis liet hij door Luther in eene prediking,

zich de woorden verklaren in Matth. 10 : 32. Een iegelijk, dan die mij belijden zal voor de menschen, dien zal ik ook belijden voor mijnen Vader die in de hemelen is," en toen reisde hij met blijdschap en welgetroost zijnen weg.

Van alle Rijksstenden reed Johan, nog in April, het eerste Augsburg binnen, waarover velen zich verwonderden. Weldra werd hij gevolgd door den ijvervollen landgraaf, en ook de andere geloofsgenooten namen moedig hunne plaatsen in. Ook de katholieke Stenden, zoo geestelijke als wereldlijke, kwamen achtereenvolgens. Van beide zijden brachten zij de bekwaamste godgeleerden mede; van den roomschen kant: Eck, Cochläus, Faber, Wimpina, Mensing en anderen, van de evangelische zijde: Melancton, Jonas, Spalatinus, Brentz uit Würtemberg, Schnepf uit Hessen en anderen.

Luther moest in Koburg, de uiterste grensstad van Saksen, terugblijven. Het werd niet raadzaam geoordeeld om den banneling en vervloekte, »den aanlegger van al het kwaad, den duivel in menschengedaante," mede te brengen en den keizer aldus te trotseeren. Met recht werd reeds toen de opmerking gemaakt, dat de goddelijke Voorzienigheid zelve het aldus had beschikt, dat Luther niet op dezen Rijksdag tegenwoordig was, opdat men duidelijk zou zien dat de gezuiverde leer en kerk niet op Luther, maar op den eenigen rotssteen Jezus Christus gegrondvest was. Overigens was hij te Koburg in voortdurend verkeer met zijne geloofsgenooten te Augsburg. Deze deden niets dat van eenig gewicht was voor de goede zaak, zonder zijnen raad te vragen en hij gaf dien op bedachtzame en verstandige wijze; hij troostte hen bij de aanvechtingen, waaraan zij blootstonden, onophoudelijk; hij bemoedigde hen in den goeden strijd, en sterkte hen met zijn eigen voorbeeld, terwijl hij hun mededeelde, dat hij door bijzondere genade onverschrokken moed hield, en een levendig vertrouwen had op de hulp

des Heeren, en voorts deed hij te Koburg, wat hij aan Melancton schreef te willen doen: „Ik wil bidden en smeeken en niet ophouden, totdat mijn gebed verhoord is.”

Keizer Karel liet zich lang wachten; de lente ging voorbij, reeds was het in de eerste helft van Juni en hij kwam nog altijd niet. Nu hadden echter de Evangelischen den tijd om hunne Geloofsbelijdenis in het net te schrijven. De keizer had namelijk begeerd, dat zij hun geloof schriftelijk zouden kenbaar maken, zoodat men terstond zou kunnen weten, waaraan zij zich hielden en wat zij in de katholieke kerk afkeurden, hetgeen ongetwijfeld naar het hart der Evangelischen was. Luther had terstond, met medewerking zijner Wittenberger vrienden, 17 artikelen opgesteld, welke den keurvorst vóór zijne afreis overhandigd werden te Torgau en daardoor den naam van „Torgausche Artikelen” behielden. Aan Melancton werd nu te Augsburg opgedragen deze artikelen tot een passend belijdenisschrift om te werken, en onder bijstand zijner geloofsgenooten kweet hij zich van deze taak „zoo verschoonend en behoedzaam, als dit slechts mogelijk was.” Toen het geschrift gereed was, werd het aan Luther ter lezing en verbetering naar Koburg gezonden. Deze zond het stuk terug met dit antwoord: „Het geschrift voldoet mij zeer goed en ik weet er niets aan te verbeteren of te veranderen, hetgeen trouwens ook niet bij elkander zou passen, omdat ik niet zoo kalm en zacht schrijven kan. Christus, onze Heer moge helpen, opdat het veel en rijpe vrucht drage, gelijk wij hopen en bidden. Amen.” Hierop werd het door de evangelische Stenden als hunne geloofsbelijdenis of confessie aangenomen, en zij onderteekenden het namens hunne onderdanen en medeburgers.

Langzaam zette de keizer zijn tocht voort naar de stad, waar het verzamelde volk hem met ongeduld en verlangen te gemoet zag. Eindelijk verscheen hij op den 15den Juni, gevolgd door zijnen broeder Ferdinand en

vele wereldlijke Grooten, waarbij de pausgezinden hem jubelend ontvingen met den kreet: „Salvator mundi!” de Heiland komt!

Hoeveel reden de Evangelischen voor hunne bezorgdheid hadden, bleek nog op denzelfden avond van des keizers aankomst, zijnde de avond voor den Sacramentsdag. De keizer legde hun terstond de harde verplichting op om dit feest bij te wonen. Maar daarmede zouden zij immers in strijd met hunne belijdenis handelen; zij weigerden daarom op de stelligste wijze en bleven bij hunne weigering volharden. De markgraaf Georg van Ansbach sprak daarbij het schoone woord: „Eer ik God en zijn Evangelie zoude verloochenen, wilde ik liever voor den keizer nederknielen en mij het hoofd laten afhouden”, waarop Karel in zijn platduitschen tongval ten antwoord gaf: „Löwer Fürst! nît kopf ab! nît kopf ab! (Lieve vorst! niet het hoofd af! niet het hoofd af!); en niemand der Evangelischen nam deel aan het feest van den volgenden dag. — Weinig vriendelijk gezind bleek verder het gebod des keizers, dat de Evangelischen gedurende den Rijksdag niet mochten prediken. Vruchteloos voerde de keurvorst Johan hiertegen aan, dat hij zoo min de evangelische prediking als het dagelijksch brood kon ontberen; want de keizer gebod toen, dat men ook het prediken van roomsche zijde zou staken, en nu moesten de Evangelischen wel berusten.

De Rijksdag werd naar oud gebruik met het houden eener godsdienstoefening in de domkerk geopend. De keizer begeerde, dat de keurvorst van Saksen, zooals dit de gewoonte was, hem daarbij als grootmaarschalk des rijks met het rijkszwaard zou voorafgaan. Johan beraadde zich met zijn godgeleerde vrienden of hij dit doen mocht, en verklaarde zich toen daartoe bereid, omdat het tot zijn ambt behoorde, maar verder dan zijn ambtsplicht gebod ging hij ook niet, en wanneer bij de bediening der mis in de domkerk de hostie

werd opgeheven en allen, ook de keizer, op de knieën vielen, stond hij als een pilaar overeind, en zijn volk bleef evenzeer staan.

Er was onzen geloofsgenooten zeer veel aan gelegen, dat allereerst de godsdienstzaak zou behandeld worden, daartoe was toch voornamelijk de Rijksdag uitgeschreven. Maar de keizer verlangde nu, dat ten eerste de wereldlijke zaken zouden geregeld worden, en slechts op aanhoudend en dringend verzoek konden zij den voorrang voor den godsdienst van hem verkrijgen. -- Het kostte echter op nieuw veel moeite, eer zij verlof kregen om hunne Geloofsbelijdenis in het openbaar voor te lezen. De keizer wilde haar slechts schriftelijk in ontvangst nemen, opdat niemand daarvan kennis zou erlangen, dan alleen de katholieke godgeleerden, die haar weerleggen moesten. De Evangelischen verzochten dat men hun, die wegens hunnen godsdienst allerwegen van het grootste kwaad beschuldigd werden, om Gods wil toch vergunnen mocht, hunne verontschuldiging aan het geheele rijk te doen verstaan. De keizer gaf eindelijk toe, maar toch liet hij de Confessie niet in het lokaal van den Rijksdag, de groote zaal van het raadhuis, maar alleen in zijne woning, het bisschoppelijk paleis, voorlezen.

In den namiddag van den 25sten Juni 1530 had de voorlezing plaats. De leden van den Rijksdag waren in de zogenaamde kapel-kamer, in de onderste verdieping van het bisschoppelijk paleis, bijeengekomen. Dit vertrek, zijnde een gewelfde zaal, kon ongeveer 200 menschen bevatten. Intusschen had zich daarbuiten, op de plaats, waar een ieder vrijen toegang had, eene groote menigte voor de vensters verzameld. De Evangelischen verhieven zich van hunne zitplaatsen, om de Belijdenis van hun Geloof staande af te leggen; maar de keizer wenkte hen om weder te gaan zitten. Toen traden de beide kanseliers van Keur-Saksen Dr. Brück en Dr. Baier naar voren, tot in het

midden der zaal, de een met den latijnschen, de ander met den duitschen tekst der Confessie in de hand. De keizer verlangde hierop dat zij in het latijn zou voorgelezen worden. De keurvorst Johan bracht hiertegen in, dat men zich op duitsch grondgebied bevond, en daarom hoopte hij, dat de keizer het gebruik van de duitsche taal zou toestaan. Het verlof daartoe werd gegeven, en alzoo liet de keizer, nadat hij aan de evangelische godgeleerden het prediken had verboden, door de evangelische Vorsten eene prediking houden, waarvan de klank tot geheel Duitschland, ja tot de geheele Christenheid is doorgedrongen.

De kanselier hield tot inleiding eene korte toespraak aan de vergadering in naam van de evangelischgezinde Stenden en daarop las Baier de Belijdenis zelve voor. De voorlezing duurde twee volle uren, waarbij een diepe stilte heerschte en de geheele vergadering met gespannen aandacht luisterde. Baier las zóo luid, dat de menigte die buiten op de plaats stond alles woordelijk kon verstaan.

De Confessie bestaat uit 28 artikelen. In de 21 eerste artikelen wordt de ware christelijke leer naar zijn wezenlijken aard en inhoud voorgesteld. Het eerste artikel begint met de belijdenis van de goddelijke Drieëenheid, zooals deze van oudsher in de algemeene christelijke kerk geleerd wordt. Het tweede handelt over den mensch, hoe hij na den val van Adam diep verdorven, ellendig en doemwaardig is. Het derde verheerlijkt den Heere Christus, den Godmensch, die een zoenoffer is geworden voor al onze zonden.

In de drie volgende wordt geleerd, dat wij niet door eigen verdiensten, maar alleen door het Geloof in den Gekruisigden, de vergeving der zonden, de rechtvaardigheid, en het eeuwige leven kunnen verkrijgen; dat dit geloof een werk is des Heiligen Geestes, hetwelk gewrocht wordt door de van Gods-

wege verordende genademiddelen, het Evangelie en de Sacramenten; dat dit geloof zich moet openbaren in alle goede werken, gelijk zij door God bevolen zijn te volbrengen, hoewel men op zulke werken zijn vertrouwen niet moet stellen; want onze eenige troost is en blijft Christus. In de verdere artikelen wordt gezegd: van de kerk, dat deze is eene vergadering van alle geloovigen, in wier midden het Evangelie louter wordt gepredikt en de Sacramenten naar de Schrift worden bediend; voorts wordt nog in het bijzonder gehandeld over Doop en Avondmaal, biecht en boete, kerkelijke ambten en instellingen, van de overheid en het wereldlijke bestuur, van den jongsten dag en het laatste oordeel. De zeven laatste artikelen handelen over de dwalingen en misbruiken, die in hunne nietigheid en verderfelijken invloed uitvoerig voorgesteld en grondig wederlegd worden.

Er is echter een grondtoon, die de geheele Confessie beheerscht, namelijk deze: dat Christus en Christus alleen onze gerechtigheid is; want „het geweten kan niet tot rust en vrede worden gebracht door de werken, maar alleen door het Geloof, indien het in zichzelf ten volle verzekerd is, dat de mensch om Christus' wil een genadigen God heeft.” Christus, Christus klinkt door alles heen als de eenige en eeuwige Middelaar, Genadetroon en Voorspraak bij God, en zoo is de Confessie eene verheerlijking van Christus ter eere Gods des Vaders. En niet alleen wordt Christus verheerlijkt als de Verzoener, de Gekruisigde, maar ook als de verzezen en eeuwig levende Koning, die woning maakt en heerscht in alle harten, welke zich in boete en geloof voor zijn Woord openen, zoodat een waarlijk vroom en godzalig leven openbaar wordt. Want: „buiten Christus is de menschelijke natuur en het vermogen veel te zwak om goede werken te doen, God aan te roepen, geduld te hebben in lijden, den naaste te beminnen enz.”; zij brengen

hoogstens uitwendige vroomheid en deugd te weeg; en het Evangelie leert niet, dat men alleen op het wezenlijke in dezen tijd moet acht geven, maar op een inwendig bestaan voor de eeuwigheid en op de heiligheid des harten. Hij die gelooft, brengt uit een gereinigd hart en gedreven door dankbare wederliefde jegens den God van alle genade en ontferming, waarachtig goede en Gode welgevallige vruchten voort. (Zie inzonderheid art. 20).

De Confessie is een kostelijk geschrift. Zoo beslist en toch zoo bezadigd, zoo diepzinnig en toch zoo helder, zoo leerzaam en zoo vol van geest en leven, en door en door gegrondvest op het woord Gods en daarmede bevestigd; „gelijk wij”, zeggen de opstellers, „onze ziel en ons geweten gewis niet licht in het grootste gevaar zouden willen brengen, of onzen nakomelingen eene andere leer overleveren, dan die overeenkomt met het reine goddelijke Woord en de christelijke waarheid. Daarom echter, want het woord Gods blijft gewisselijk tot in eeuwigheid, zal ook zij stand houden, zooals reeds in dien tijd Camerarius in geestdrift uitriep: „Voorwaar, het goddelijke (met bijzondere hulp van God gewrochte) werk van dit Geschrift zal blijven bestaan, zoolang er eene christelijke gemeente op aarde zal vergaderd worden, en dat dit zal plaats hebben tot aan de voleinding der wereld, daarvan is de vrome in zijne ziel gewis!”

Na het eindigen der voorlezing, gaf de keizer te kennen, dat hij deze gewichtige zaak in overweging nemen en de beslissing zou openbaar maken. De Evangelischen dankten hem en de vergadering voor de toegenegen aandacht daaraan geschonken. De kanselier Brück wilde toen de beide exemplaren den secretaris des keizers ter hand stellen; maar zijne keizerlijke majesteit zelf greep er naar, behield het latijnsche afschrift voor zich, hij overhandigde het duitsche, ter bewaring, aan den grootkanselier des rijks, en hiermede was de zitting afgelopen.

Hier, in de kapel-kamer te Augsburg hebben onze vaderen alzoo op den 25sten Juni 1530 op heerlijke wijze de spreuk bewaarheid: „Ik zal voor koningen spreken van uwe getuigenissen, en mij niet schamen,” Ps. 119 : 46. Ja, sedert de tijden der apostelen is er geen heerlijker belijdenis, en zoolang als de wereld bestaat, geene zoodanige belijdenis afgelegd geworden voor eene zoo schitterende vergadering van de Grooten der aarde. De Koning der koningen was onzichtbaar tegenwoordig, met goddelijk welgevallen zag hij op deze dierbare belijdenis van zijnen Naam neder, en verheugde zich dat hij eens aan hen zijn Woord kon gestand doen: „Wie mij zal belijden voor de menschen, dien zal ik ook belijden voor mijnen hemelschen Vader.”

Reeds op aarde mochten zij echter ook een heerlijk loon inoogsten. Zij gevoelden zich door de gemeenschappelijke belijdenis der onwankelbare waarheid Gods buitengemeen opgewekt, versterkt en gezaligd, Rom. 10 : 10. Bovendien werden zij in elk geval door deze belijdenis, voor de oogen der menschen in een veel gunstiger licht gesteld, dan tot hiertoe het geval was.

De invloed dezer Belijdenis op de tegenpartij was groot en bij dezen en genen zelfs verrassend. Velen waren met een geheel verkeerd oordeel over de Evangelischen opgekomen; zij hielden dezen voor ongeloovigen, voor onbeschaamde godloochenaars, voor verschrikkelijke menschen, „die de orde omkeerden, de zeden verwoestten, en onder het masker van christelijke vrijheid als wilde dieren leefden”; „die vergift uitstrooiden en den christelijken godsdienst met algeheelen ondergang bedreigden.” Zij werden nu van het tegendeel overtuigd. Eenige katholieke vorsten geraakten zelfs in twist met hunne geleerden, omdat zij hun onware berichten aangaande de Lutherschen hadden overgebracht. Hertog Wilhelm van Beijeren

wierp een hoogerstigen blik op Dr. Eck en vraagde hem, of hij zich aan het weerleggen der Confessie durfde wagen, maar deze geduchte tegenstander kon slechts schoorvoetend antwoorden: „Ja, met de kerkvaders, maar niet met de Heilige Schrift”, waarop de hertog hem tegemoet voerde: „Dan hoor ik het al, de Lutherschen zitten in de Schrift en wij er naast.” De bisschop van Augsburg verklaarde: „al het voorgelezene is zuivere en ouloochebare waarheid.”

De Confessie was de hoeksteen, waarmede de Hervorming inwendig tot haar geheel werd gebracht en als een feit het werkelijk leven intrad. Door deze gemeenschappelijke openbare belijdenis werd eene nieuwe geloofsgemeenschap, eene nieuwe kerk gesticht tegenover de bestaande, hoewel deze nieuwe eigenlijk de oude, namelijk de oorspronkelijke Kerk van Christus is. En deze Confessie is voortdurend van hooge beteekenis en gewicht, zij is de groote Brief van de Evangelisch-Luthersche kerk die voor h art en wereld te lezen geeft wat zij op grond van de heilige goddelijke Schrift gelooft en leert. Deze kerk legt daarmede openlijk het getuigenis af van hetgeen zij oprecht en deugdelijk gelooft. Want indien zij eenvoudig zeide, dat zij zich aan de getuigenis der Schrift hield, dan beweerde zij niet anders dan hetgeen ten slotte alle kerken en secten eveneens doen. Zij kon dan nog altijd gerekend worden tot de grootste dwaalleer te behooren, gelijk onze vaderen daaraan blootstonden, v ordat zij hunne belijdenis hadden afgelegd. Nu treedt zij met dezen brief welgemoed in de wereld op en spreekt: Hier staat de hoofdzaak te lezen van wat wij in den Bijbel vinden en naar den Bijbel gelooven, beoordeelt ons naar haren inhoud. Hiermede wordt alle snoode laster afgeweerd en een goed getuigenis afgelegd van ons allerheiligst geloof. Zij onderhoudt daarmede verder de noodzakelijke eenheid en reinheid der leer in haar midden. „Eendrachtig naar den zuiveren zin van

het Evangelie moet gepredikt worden, gelijk Paulus spreekt: Eén Heer, één geloof enz." Art. 7. Opdat hare leeraren de Heilige Schrift en hare grondwaarheden niet valsch en dubbelzinnig zullen verklaren, hetgeen opzettelijk of uit onkunde zou kunnen geschieden, houdt de kerk hun een alom bekende leerregel voor, waarin die waarheden zoo duidelijk en beslist zijn aangewezen, dat men ze niet misverstaan of verdraaien kan. De kerkelijke belijdenis is niet de bron des geloofs, deze blijft tot in eeuwigheid de Bijbel, maar zij is een aan het goddelijk richtsnoer des Bijbels ontleende regel voor alles wat in het openbaar verkondigd en geleerd moet worden, en geen dienaar der kerk mag in zijne Schriftuitlegging van dezen regel afwijken.

Erkent daarom de hooge beteekenis die deze Confessie had en nog altijd heeft; dit heilig erfstuk der vaderen moet u eerwaardig en dierbaar zijn. Tracht er meer en beter mede bekend te worden, dan dit, helaas! gewoonlijk het geval is, en laat zij uwe persoonlijke belijdenis zijn tot aan uwen laatsten ademtocht, want een reiner, beter en heerlijker bestaat er niet.

Overigens drong de zuivere en onloochenbare waarheid slechts bij de minderheid der tegenpartij zóo diep in het gemoed, dat deze haar in ootmoedigheid aannam. Wie kan zeggen wat zij in de schuilhoeken van des keizers hart had uitgewerkt? Karel V scheen intuschen tot hen te behooren, die niet den geringsten, blijvenden indruk van de Confessie hadden ontvangen. Hij droeg onvoorwaardelijk aan de roomsche godgeleerden de schriftelijke wederlegging van het geschrift op, met welke wederlegging hij de zaak als geëindigd zou verklaren. Deze wederlegging (confutatie) welke bij de eerste samenstelling zoo slecht uitviel, dat zelfs de katholieken haar niet konden goedkeuren, werd op het bevel des keizers verbeterd en daarna op den 3den Augustus (1530) voorgelezen in dezelfde kerk-kapel. Melancton schreef daartegen weder

eene uitstekende Verdediging (Apologie) der Confessie; maar de keizer wilde de voorlezing daarvan niet vergunnen en zelfs het stuk niet in ontvangst nemen. Karel verklaarde met de meerderheid der Stenden dat de Confutatie de ware christelijke leer inhield, en het zijn onveranderlijk besluit was, dat de protestanten zich gezamenlijk daaraan zouden onderwerpen. Wel werden nog door eene uit beide partijen gekozen commissie pogingen tot verzoening aangewend, maar deze bleven zonder vrucht. Het eindbesluit van den Rijksdag was, dat men de protestanten nog gedurende een half jaar met rust zou laten; binnen dit tijdsverloop moesten zij tot de rechtzinnige kerk terugkeeren, en bijaldien zij dit niet mochten doen, zouden zij daartoe met kracht van wapenen gedwongen worden.

Hierop legden de Evangelischen de schriftelijke verklaring af, dat, naardien zij geen grondige wederlegging uit het Woord Gods vernomen hadden, zij van de duidelijke uitspraken der Apostelen en Profeten niet konden afwijken, er mocht dan geschieden wat de genadige wille Gods ook zijn mocht; daarbij herhaalden zij tevens hun beroep op een onafhankelijk, christelijk Concilie in Duitschland, waar zij alle zaken wilden voorgesteld en ter behandeling aanbevolen hebben." — Met een donker uitzicht in de toekomst keerden onze vaderen terug van den Rijksdag, die in September uiteen ging. Maar zij bleven standvastig in hun heilig geloof, en zagen van de gevaren die hen omringden op tot den hemelschen Toeverlaat, en spraken: Zie, deze is onze God, op wien wij ons vertrouwen stellen; Hij zal ons tot hulp zijn! En zij vernamen in hun hart het antwoord: „Ik ben het, die u troost; wie zijt gij, dat gij u vreest voor den mensch, die sterven zal? en voor eens menschenkind dat hooi worden zal?"

XII.

Hoe God de handen der vijanden bindt.

Het is alleszins begrijpelijk, dat de Evangelischen, ook bij hun vertrouwen op God, alle voorzieningen troffen die in hunne menschelijke macht waren. Nog in den loop der herfst beraadslaagden zij, wat hen in hunnen toestand te doen stond en in Maart 1531 sloten zij in de Thüringer stad Schmalkalden het zoogenaamd Schmalkaldisch-Verbond, waarbij zij elkander beloofden om tot handhaving der christelijk waarheid zich vast aaneen te sluiten, en iederen aanval op hun geloof met vereenigde macht af te weren.

Zwaar had de vraag op hun geweten gewogen, of zij de wapenen mochten opnemen tegen den keizer. Moesten zij zich als eigenlijke onderdanen des keizers beschouwen, dan was hun dit onder alle omstandigheden in het Woord Gods verboden. Maar de rechtsgeleerden oordeelden, dat de duitsche vorsten niet slechts als keizerlijke beambten, maar geheel zelfstandig hunne landen bestuurden, ofschoon de keizer hun gemeenschappelijk hoofd was; het was dus hun plicht en voor hunne verantwoordelijkheid, om te verhoeden, dat hunne onderdanen op enigerlei wijze van het ware geloof werden afgekeerd. Zij behielden bij deze meening intusschen een gevoel van onzekerheid, en daarom bepaalden zij uitdrukkelijk, dat hun verbond niet tegen den keizer of eenige rijksmacht gericht was, maar uitsluitend bedoelde de afwering van gewelddadigheden tegen hunne eeuwige belangen.

Maar wilt ge weten, wie zich met beslistheid verklaarde tegen ieder gebruik van wereldsche wapenen? Het was de vrome godzman Luther. Met hoogen ernst betoogde hij, dat zijnen leer den sterke arm der menschen niet noodig had. De ware godsdienst moest men weten

te beschermen met het vurig gebed, met bewijsgronden uit Gods Woord, met christelijke lijdzaamheid, en bovenal met een onbepaald vertrouwen op God.

Het zou nu voorzeker het beste geweest zijn, indien allen zich geheel en altijd aan dit woord van Luther hadden gehouden, maar zij deden het niet en — moesten wijken. Maar, omdat de groote strijder met het zwaard des Geestes zoo beslist en volhardend tegen de aanwending van het stalen zwaard ijverde, zouden zijne oogen ook de ellende van den krijg niet aanschouwen; God verhinderde het uitbreken van den oorlog, zoolang Luther's dagen op aarde niet vervuld waren.

Zie slechts op welke wijze God de vijanden weerhield, om de bedreiging die in het besluit van den Rijksdag was opgenomen tot uitvoering te brengen! Ongetwijfeld was ook het onverwachte moedbetoon der protestanten en hunne nauwe vereeniging tot eene gemeenschappelijke verdediging van invloed op den vijand geweest; maar ware dit het eenige geweest, dan zou deze, die in het bezit was van ongelijk grooter wereldlijke macht, zich daardoor niet hebben laten afschrikken om aan de ernstig gemeende bedreiging ook uitvoering te geven. Maar iets anders stelde zich tusschenbeide, en ook hierin openbaarde zich weder het hooge Godsbestuur en zijne bescherming van het godgevallig werk der Hervorming.

Reeds in voorafgegane jaren was des keizers toorn en macht vaak van de Evangelischen afgeleid geworden door bittere twisten, die hijzelf met den paus had, zoowel als door zwaren oorlog, waarin hij met den koning van Frankrijk was gewikkeld en de roofzuchtige invallen der Turken in zijn rijk, welke invallen voornamelijk zijnen broeder Ferdinand van Oostenrijk golden. En juist nu moesten hem de Turken op nieuw de handen binden, die reeds naar onze broeders in het geloof waren uitgestrekt. — De sultan Suleiman, die reeds vroeger, in het jaar 1529, het beleg voor de poorten van Weenen geslagen had, was andermaal met een geducht leger

in Hongarije gevallen en bedreigde op nieuw Oostenrijk. Nu kon men de soldaten niet tegen de ketters laten optrekken, zij waren noodig tegen den erfelijken vijand van het Christendom; ja, men had zelfs behoefte aan ketterarmen, om voornamelijk in Oostenrijk dienst te doen tegen de roof- en bloedgierige barbaren, en alzoo legde men er zich bij neder om met de ketters in vredesonderhandelingen te treden.

Te Augsburg hadden de vijanden uitgeroepen: „Men moest zich met de protestanten niet verder door vrede-lievende woorden bemoeien, maar de rottende ledematen met het keizerlijk zwaard afhouden;” de keizer had aan den paus zijn keizerlijk woord verpand om, als het laatst beproefde middel op den rijksdag vruchteloos bleek te zijn, de afvalligen met geweld in den schoot der kerk te zullen teruggedrijven; de nu tot duitsch koning (opvolger des keizers) benoemde Ferdinand, had gezegd: „dat hij niet rusten zou voor dat de Luthersche secte was uitgroeid, al zou hij er voor tot den bedelstaf worden gebracht;” de keurvorst van Brandenburg had uitgeroepen: „Liever land en leven verloren, dan in den vrede met de Evangelischen toe te stemmen!” en zoo meer. — En deze zelfde mannen sloten op den 23sten Juli van het jaar 1532 den Neurenberger Godsdienstvrede met de ketters, waarbij werd vastgesteld, dat tot op het aanstaande Concilie een algemeene en duurzame vrede binnen de grenzen van het rijk zou bestaan, niemand den anderen wegens zijn geloof zou vervolgen, maar de een den ander met waarachtige vriendschap en christelijke liefde zou te gemoet komen.”

De Evangelischen bewezen nu met de grootste gewilligheid de begeerde hulp tegen de Turken. Met een tot heden ongekenen spoed werd een rijksleger op de been gebracht, dat, met hulptroepen uit Spanje en andere landen versterkt, Suleiman, met zijn talrijk leger naar zijn rijk terug drong en een Oostenrijk

binnenrukkend corps zijner troepen tot den laatsten man versloeg.

Nog onder den nagalm van die liefelijke Neurenberger vredetonen ontsliep den 16den Augustus 1532 de voortreffelijke keurvorst van Saksen, Johan de Standvastige onverwachts te Schweinitz, en ging zacht en zalig tot zijnen Verlosser, dien hij zoo trouw en onverschrokken had aangehangen. Zijn met denzelfden zin en geest vervulden zoon Johan Frederik de Grootmoedige volgde hem in de regeering op.

De zoogenaamde Neurenberger Godsdienstvrede was wel is waar slechts „een geestelijke wapenstilstand”, een tijdelijke rust, maar toch werd deze gewaarborgd tot op het toekomstig Concilie, en de evangelische kerk nam nog menig jaar in wasdom toe. Het voorgespiegelde Concilie wilde intusschen niet opdagen. Hoe sterk ook de keizer bij den paus (Clemens VII) daarop aandrang, deze liet er zich niets aan gelegen zijn; en of de keizer al dreigde, dat hij zelf een duitsch kerkelijke Landsvergadering zou bijeenroepen, wanneer de paus niet tot het Concilie besluiten wilde, beloofde deze wel veel, maar nam nochtans geene ernstige maatregelen; hij was daarvoor met te grooten angst vervuld.

Ook dit geschiedde zichtbaar onder de leiding Gods. Men kon wel zeggen, dat God in zijne vaderlijke zorg voor de Hervorming den paus een zoo kleinmoedig hart had gegeven. Welk nut zou de Hervorming toch gehad hebben van eene algemeene Kerkvergadering der westersche Christenheid, al ware het zelfs eene geweest, die niet door den paus werd beheerscht? Daar zouden toch voor het grootere deel bisschoppen zijn saamgekomen, en bovendien bisschoppen uit de nog volstrekt pausgezinde landen. De Hervorming zou op zoodanig Concilie eveneens en nog erger verdoemd zijn geworden dan te Worms en te Augsburg, en men had dan tot de Evangelischen kunnen zeggen: Gij hebt u tot nu toe steeds op een

Concilie beroepen, welnu dan, thans moet gij u ook aan zijne uitspraken onderwerpen.

XIII.

De Hervorming in Zwitserland en Frankrijk.

Bij het rustpunt tot waar wij in de voorgaande afdeeling met de geschiedenis der Hervorming in Duitschland zijn gekomen, kunnen wij nu gevoegelijk een blik slaan op de godsdienstbewegingen van dien tijd in eenige naburige landen.

Bijna geheel gelijktijdig met de duitsche, maar van haar geheel onafhankelijk, nam in Zwitserland de Hervorming een aanvang. Aan het hoofd dezer beweging stond Ulrich Zwingli, geboren op den 1sten Januari 1484, te Wildhaus in het graafschap Toggenburg, alwaar zijn vader een staatsambt bekleedde. Hij studeerde te Bern en te Weenen en wist zich een grooten rijkdom van menschelijke kennis te verschaffen. Evenals Luther leerde echter ook hij de Heilige Schrift kennen, die hij met ijver doorvorschte en daardoor tevens tot hoogere kennis geraakte. Reeds als prediker te Glarus (sedert 1506) erkende hij, door het meer en meer voor hem opgaande licht van het goddelijk Woord, het roomsche bijgeloof, en als pastoor te Mariä Einsiedel (sedert 1516) predikte hij reeds in tamelijk evangelischen zin. In het jaar 1518 werd hij naar Zürich beroepen, waar hij in de Domkerk het geheele Nieuwe Testament in eene volgreeks van leerredenen voor de gemeente verklaarde. De regeering zoowel als het volk betoonden zich terstond ingenomen met zijne leer.

Als het eigenlijk begin der Zwitsersche Hervorming kenmerkt zich het jaar 1519, en het mag merkwaardig

heeten, dat dit juist hetzelfde jaar was, waarin de Hervorming in Duitschland een aanvang nam. Want toen trok een barrevoeter monnik Bernhard Samson, met aflatbrieven de landstreek van Zürich door en bood deze met gelijke onbeschaamdheid als Tetzels te koop, maar waarbij zijne prijzen nog lager waren gesteld. Tegen deze onbetamelijke ijverde nu Zwingli evenals Luther. In zijn onderzoek en overweging daarover ontdekte hij telkens nieuwe gebreken in de kerk, en hij tastte deze toen op moedige wijze aan in zijne leerredenen en geschriften. De pausgezinden hieven noodkreten aan, maar de vrijstaat beschermde hem. De regeering bewerkte in 1523 eene groote bijeenkomst van de partijen tot bespreking der godsdienstgeschillen, en deze werd gehouden voornamelijk tusschen Zwingli en den bisschoppelijken Vicaris-Generaal Johan Faber van Kostnitz, waarvan het gevolg was, dat de regeering aan alle geestelijken gebood, Gods woord rein en overeenkomstig de Heilige Schrift te onderwijzen, en dat weldra de mis en de beelden in de kerken werden afgeschaft.

Bazel sloot zich bij Zürich aan, en daar was het inzonderheid de geleerde Oekolampadius, die de kerk trachtte te verbeteren. Bern en Schaffhausen volgden, en zoo werd de Hervorming in Duitsch-Zwitserland gevestigd. — Andere kantons, namelijk de oorspronkelijke kantons Schwyz, Uri, en Unterwalden, hielden echter aan de roomsche kerkleer vast, en tusschen beide partijen brak nu de strijd los. De katholieken vielen het Zürichsche gebied aan, voordat dit was toegerust tot den oorlog. Een haastig samengesteld leger, waarbij Zwingli zich voegde, trok hen te gemoet. In den slag bij Kappel op den 11den October 1531 werden de Evangelischen weldra in wanorde op de vlucht gedreven. Zwingli hield met eene kleine schaar stand, maar zonk gewond ter aarde; een vijandelijk krijgsman verlangde toen van hem, dat hij

de heilige maagd zou aanroepen, en op zijne weigering doorboorde hij hem de hals.

Intusschen kon deze nederlaag den ondergang der zaak van het Evangelie niet bewerken. De katholieke kantons voelden zich nog in hetzelfde jaar 1531 gedrongen om vrede te sluiten en de Hervormden te erkennen. De door Zwingli in het leven geroepen godsdienstgemeenschap voert sedert dien tijd den naam van „Gereformeerde Kerk.” —

In Frankrijk was allereerst en reeds vroeg door de daar overgebrachte geschriften van Luther het zaad des Evangelies opgegaan. Luther had in den beginne zelfs eene zeer gunstige meening over de Sorbonne, de zeer beroemde theologische faculteit aan de Universiteit te Parijs; maar hoezeer bedroog hij zich, want de Sorbonne liet in 1521 zijne geschriften verbranden. En toch bestond in dit jaar reeds in de nabuurschap van Meaux eene kleine Luthersche gemeente, die onder de bescherming van den bisschop dezer stad, den verlichten en vromen Wilhelm Briçonnet vreedzaam en liefelijk bloeide. „Deze gemeente is de moedergemeente der Fransch-Luthersche kerk, welke nimmer uitgestorven is.” De Heer behoede haar, verleene haar een recht opgewekt en godzalig leven, en doe haar wassen tot veel duizendmalen duizend!

Veel verder breidde zich echter in Frankrijk de uit Zwitserland overgeplante Gereformeerde kerk uit. Toen haar eerste stichter op Kappel's bloedig slagveld den laatsten adem uit den doorstoken keel uitblies, predikte terzelfder tijd reeds op de om Bourges gelegene velden, zijn grootere navolger, een jonkman van 22 jaren, met heiligen ijver voor het herstel der kerk, hetgeen hem daartoe uit Gods woord was openbaard geworden.

Deze man was Johannes Calvijn, in het fransch Jean Chauvin geheeten, en den 10den Juli 1509 te Noyon geboren. Aan buitengewone geestesgaven

verbond zich reeds vroeg bij hem een innig godsdienstige zin en eene zóo ernstig gestemde vroomheid, dat hij reeds als scholier de ondeugden zijner medeleerlingen op gestrengte wijze berispte. Hij studeerde te Parijs voor den geestelijken stand en werd door zijn vlijt en vorderingen binnen een kort tijdsverloop zóo bekend, dat hij reeds in zijn 18den levensjaar de aanstelling als pastoor te Pont-L'Evèque verkreeg. Hier las hij de geschriften der Duitsche en Zwitsersche Hervormers en, door hen er toe geleid, ook den Bijbel. Toen geraakte hij in twijfel over de juistheid der roomsche kerkleer: hij streed tegen dien twijfel zonder hem evenwel te kunnen overwinnen, maar aangezien hij niet meer van harte het roomsche geloof was toegedaan, legde hij vrijwillig zijn ambt neder. Hij vertrok naar de Universiteit van Orleans; daar wijdde hij zich met zijne gewone noeste vlijt aan de studie der rechtsgeleerdheid en verwierf daarin weldra zoo groote geleerdheid, dat men hem tot Doctor in deze wetenschap wilde benoemen, hetgeen hij echter van de hand wees; want wereldlijke titels en waardigheden trokken hem niet aan. Van Orleans ging hij naar Bourges, en onbevredigd in zijn zoekende en smachtende ziel door de wetenschap van het recht, greep hij nu met alle kracht naar de beoefening der oude talen, en toen hij deze machtig was, zette hij zich aan de studie der Heilige Schrift in den grondtekst. Toen echter daaruit het licht der goddelijke waarheid met heldere stralen in zijne ziel doordrong, kwam er eene brandende begeerte bij hem op om de Christenheid beter te onderrichten, en zoo zien wij hem in de om Bourges gelegen dorpen, waar hij in het open veld overal voordrachten hield met een zoo gloeienden ijver, dat alle toehoorders zich verbaasden en velen door zijne woorden werden medegesleept.

In het jaar 1553 keerde hij naar Parijs terug; daar sloot hij zich bij de gereformeerden aan, die hij door zijne geestvolle redenen opwekte, versterkte en

bevestigde. Voorts werkte hij op meer uitgebreid gebied door zijne uitstekende geschriften en was hij, ofschoon nog haast een jongeling, reeds een hoeksteen der Hervorming in Frankrijk. Weldra echter, door de roomschen vervolgd, moest hij Parijs verlaten. In 1536 begaf hij zich naar Genève in Fransch-Zwitserland, dat het tooneel van zijne grootste werkzaamheid werd. Hier ook was door den ijverigen prediker Farel de nieuwe leer reeds verkondigd en het volk daarvoor gunstig gestemd geworden. Toen Calvijn er voor het eerst predikte, geraakte het volk in vervoering; het omringde zijne woning en riep het luide uit, dat hij niet weer mocht vertrekken. Hij werd het hoofd der geestelijkheid van Genève en ontwikkelde daarbij eene zeer buitengewone werkzaamheid.

Calvijn had een stalen wil: wanneer hij eenmaal iets als recht en goed had erkend, dan moest alles voor hem buigen en vroeg hij naar niets of niemand om zijn doel te bereiken. Daardoor geraakte hij in botsing met velen, zelfs met de regeering der stad, en reeds na een tweejarig verblijf werd hij uit haar verbannen. — Dit bekommerde hem intusschen niet; hij ging welgemoed naar Straatsburg, waar hij niet alleen optrad als prediker in eene Fransche kerk, maar ook tot professor in de godgeleerdheid werd benoemd. Maar het volk van Genève riep onophoudelijk om hem en vorderde op onstuimige wijze zijne terugroeping; waarop de regeering hoogst eerbiedig aan hem schreef, hem verzoekende om de weldaad zijner terugkeer en belovende dat zij zijnen wil niet verder zou weêrstreven.

Calvijn keerde terug en ontwikkelde op nieuw eene geheel buitengewone werkkraft. Het stond bij hem vast, dat niet slechts eene nieuwe, gezuiverde kerkleer, maar evenzeer een daaraan beantwoordend nieuw christelijk leven moest worden ingevoerd, en daarheen strekte zich dus op zijne wijze zijne werkzaamheid uit. Hij voerde een zeer gestrenge kerkelijke tucht in; de hoogstgeplaatste zoowel als de geringste uit het volk,

die zich aan grove overtreding der goddelijke geboden schuldig maakte, moest zich aan harde boetedoening onderwerpen. Hierdoor ontwikkelde zich, althans naar het uiterlijk aanzien, een zoo geregeld en ernstig leven te Genève, als wellicht sedert de eerste tijden der Christelijke kerk niet openbaar was geworden. Men kon het Calvijn aanzien, dat hij het eerlijk meende en alleen de eere Gods en het heil der menschen bedoelde, en men liet zich dus zijne gestrengheid welgevallen, vooral ook, omdat hij met een onberispelijk en voorbeeldig leven voorging. Het valt echter niet te ontkennen dat Calvijn heerschezuchtig was, en in kerkelijke zaken, die zelfs tot het maatschappelijk leven diep indrongen, eene haast onbepaalde heerschappij voerde. Hij stierf op 55jarigen leeftijd aan de tering.

Van Genève uit heeft Calvijn door zijne geschriften en zendboden, zeker het meeste en verbazend veel gedaan voor de uitbreiding der gereformeerde kerk in Frankrijk. Alle Hervormden in dit land namen zijn leerstelsel aan, dat eenigszins van dat van Zwingli afwijkt; hetzelfde deden de gereformeerden in Fransch-Zwitserland en ook de meeste Duitschers. —

Vestigen wij thans nog eenige oogenblikken het oog ook naar gene zijde van het kanaal, naar Engeland. Ook daar was het licht uit Wittenberg doorgedrongen; maar het weerkaatste slechts bij enkelen en werd hier en daar in bloed verstikt. De Hervorming werd hier aangevangen door een koning, Hendrik VIII, een slecht en afschuwenswaardig man. Dat hij met haar een aanvang maakte beteekent echter niet veel meer, dan dat hij om snoode redenen zijn land aan de pauselijke macht onttrok. Hij begeerde namelijk van den Paus, dat deze hem zou scheiden van zijne gemalin Catharina, opdat hij zijne minnares Anna Boleyn zou kunnen huwen. Toen de Paus hem dit weigerde, werd de koning woedend en verklaarde, dat van nu af niet langer de Bisschop van Rome, maar hij zelf het opperhoofd

der Engelsche kerk zou zijn. Hij stelde nu zelf eene geloofsleer op, die echter niets minder dan echt-evangelisch en daarentegen grootendeels nog goed-roomsch was. Na den dood van Hendrik voerde onder de regeering van Eduard VI de aartsbisschop Thomas Cranmer, in vereeniging met anderen, een zuiverder leerstelsel in; maar onder de opvolgende regeering van de weder roomschgezinde koningin Maria onderging hij daarvoor, met eene menigte andere belijders van het Evangelie, den marteldood. Eerst onder de opvolgende koningin Elisabeth (sedert 1558), die eene besliste protestante was, behaalde de Hervorming in Engeland eene volkomene zegepraal. De Engelsche kerk heeft hare geheel eigenaardige inrichting, maar is der gereformeerde uader verwant dan der luthersche.

In Schotland werd in het jaar 1560, door den met vurigen ijver bezielde Hervormer John Knox het pausdom geheel vernietigd, en een in leer en inrichting geheel gereformeerde (streng calvinistische) kerk ingevoerd.

XIV.

Pogingen tot vereeniging der Protestanten.

Wij keeren nu weder terug tot Duitschland in een vroeger tijdperk, en willen allereerst opmerken, hoe de Deutsche Hervorming met de Zwitsersche in aanraking kwam.

Gelijk beide onafhankelijk van elkander ontstonden, zoo verkregen zij ook niet eene geheel gelijkvormige gestalte, en het was voornamelijk de Leer des Avondmaals, waarin de Gereformeerden en de Lutherschen verschilden. Zwingli zag in het Sacrament

eenvoudig een middel ter gedachtenis, niets als brood en wijn, die slechts teekenen waren van het lichaam en bloed des Heeren, terwijl Luther zich er aan hield, dat ouder brood en wijn, zij het ook op voor ons onbegrijpelijke wijze, maar toch naar de uitdrukkelijke verklaringen in de woorden der Heilige Schrift, het waarachtig lichaam en bloed van Christus tegenwoordig zijn en genoten worden. Intusschen werden reeds terstond ernstige pogingen aangewend om de verschillende opvattingen nader tot elkander te brengen en de partijen te vereenigen, waartoe zich in het bijzonder, ook uit staatkundige oogmerken, de landgraaf van Hessen krachtig bemoeide, ten einde sterker te zijn tegenover den gemeenschappelijken vijand.

Om zijn doel te bereiken verordende de landgraaf reeds in het jaar 1529 een redetwist, een debat, zouden wij in onzen tijd zeggen, tusschen de voornaamste godgeleerden van beide partijen. Aan de eene zijde stonden Luther, Melancton, Jonas, Osiander en anderen, aan de andere Zwingli, Oekolampadius, Bucer, Hedio en anderen. De landgraaf ontving hen allen als gasten op zijn slot en bereidde hun eene eervolle huisvesting. Gedurende drie dagen, van 1—3 October, werd daar in tegenwoordigheid van den vorst, de grooten des lands en vele geleerden over de tusschen beiden bestaande godsdienstverschillen gehandeld. De Zwitsers toch hadden in hunne geschriften kenbaar gemaakt, dat zij in meerdere stukken afweken van de Luthersche leering; b.v. betrekkelijk den kinderdoop, de erfsonde, de mededeeling des Heiligen Geestes. In al deze stukken voegden zij zich echter toen aan de zijde der Wittenberger geleerden en lieten zich van hen onderrichten; ja „hoe meer zij daarvan hoorden”, zegt Melancton, „des te beter konden zij zich daarmede vereenigen”. Zoo was men het reeds op veertien punten eens geworden, maar minder gelukkig was men bij het vijftiende en laatste punt, de leer van het Heilig Avondmaal. Luther schreef

bij den aanvang der behandeling hiervan de woorden op de vóór hem staande tate: „Dit is mijn lichaam”; op dit Is van den hooggelooften Insteller van het Sacrament bleef hij onwrikbaar staan, en hij beriep zich daarbij op het getuigenis des Apostels 1 Kor. 10 : 16, 11 : 27—29, dat het inderdaad als Is moet worden opgevat. Zwingli daarentegen volhardde onherroepelijk bij zijn „Beteekent”, en beriep zich daarbij op Joh. 6 : 63, waartegen Luther aanvoerde, dat dit hoofdstuk des Bijbels niet over het Avondmaal handelde. Zwingli kante zich echter daarom zoozeer aan tegen het werkelijk aanwezig zijn van het lichaam en bloed des Heeren in het Heilig Avondmaal, omdat hij zich te veel door zijn natuurlijk verstand liet beheerschen. Hierdoor ergerde hij zich telkens weder aan de „ongerijmdheid”, dat wij „het lichaam en bloed van Christus zouden verteren”, hoewel Luther in het licht stelde, dat hier geenszins sprake kon zijn van een grofzinnelijk genieten, maar van eene veel hooger, geheel eenig, geheimnisvol en sacramenteel, maar altijd toch naar de Schrift waarachtige genieting met den mond. Het gelukte niet om op dit punt tot overeenstemming te geraken. Evenwel ging men niet op ouvriendelijke wijze van elkander, maar legde wederkeerig de schriftelijke verklaring af: „Ofschoon wij ditmaal niet tot overeenstemming kwamen over de zekere tegenwoordigheid van het waarachtig lichaam en bloed van Christus in het brood en den wijn, zoo zal nochtans de een den ander de christelijke liefde bewijzen, zoover dit ook maar eenigszins met ieders geweten is overeen te brengen, en aan beide zijden zal vlijtig gebeden worden van God den Almachtige, dat Hij ons door zijnen Geest in de rechte waarheid bevestigte. Amen.”

Intusschen was en bleef het treurig, dat toenmaals geen volkomen overeenstemming van beide kerken gelukken wilde, hetgeen te meer bedroevend is, omdat zelfs Luther's kinderen in het geloof, naar de Zwitsersche zijde wer-

den getrokken. Wij hebben gezien dat zich bij den redtwist te Marburg ook Bucer en Hedio bevonden, deze beiden waren Straatsburger godgeleerden, die aan Zwingli's zijde stonden. De steden Straatsburg, Memmingen, Lindau en Kostnitz overhandigden dan ook op den Rijksdag te Augsburg (1530) haar eigen belijdenis, omdat zij zich in het artikel dat over het Avondmaal handelde, niet bij de Lutherschen konden aansluiten, en ten aanzien van dit artikel waren er ook meerdere Duitsche steden, die zich zeer geneigd betoonden tot de opvatting der Avondmaalsleer in den geest van Zwingli. Het trouwe hart van Luther was hierover diep bekommerd; want de man die zoo gaarne allen, onder den eenigen Christus, in dezelfde gemeenschap wilde vereenigd zien, zou liever zijn leven ten offer brengen, dan zelfs een tittel der goddelijke waarheid prijs geven.

Eindelijk echter scheen de zaak een betere toekomst te hebben. Reeds in 1532 naderden de Bovenlandsche steden meer en meer tot het Luthersche leerbegrip, en daar men aan beide zijden zich hartelijk aan de zaak liet gelegen liggen, werd onder gebed en vriendschappelijke briefwisseling alles tot eene volkomene vereeniging voorbereid, totdat eene in de lente van 1536 te houden samenkomst te Essen werd vastgesteld, om het werk met een goed einde te bekronen. Hoezeer Luther zich hierover verblijdde, blijkt uit een brief, waarin hij naar Augsburg schreef: „Mij is niets aangenamers overkomen in al den tijd dat het Evangelie weder aan het licht werd gebracht, dan dat ik na die beklagenswaardige tweespalt eindelijk op overeenstemming mag hopen, ja, haar te gemoet zien; en wanneer zij tot stand is gekomen, wil ik onder vreugdetranen zeggen: „Heer, laat gij nu uwen dienstknecht gaan in vrede!”

De Bovenlandsche afgevaardigden, Bucer en Hedio van Straatsburg, Frecht van Ulm, Wohlfahrt en Muskulus van Augsburg, en voorts zendelingen

van Frankfort a/M., Eszlingen, Memmingen en andere steden gingen welgemoed op weg naar Eisenach. Maar Luther was ziek en werd door haast ondragelijke heuppijnen gekweld; daarom werd de verplaatsing der bijeenkomst naar het dichterbij gelegen Grimm voorgesteld. Toen de aangekomenen dit vernamen, zouden zij eenkoerier vooruit met de boodschap, dat Luther en zijne collega's te huis konden blijven, want „zij zouden gaarne Wittenberg zien en dus daarheen komen,” en hierdoor werd de bijeenkomst dan ook in deze stad gehouden.

Op den 22sten Mei had eene voorloopige vergadering plaats op Luther's kamer. Aan zijne zijde stonden, behalve de professoren der Universiteit, de voortreffelijke godgeleerden Menius van Eisenach en Myconius van Gotha, die zich bij de Bovenlandsche geleerden die hunne steden doortrokken, hadden aangesloten. Bucer nam het eerste woord, en verklaarde dat zijn hart binnen in hem opsprong van vreugde over deze samenkomst in de dierbare stad, waaruit het glansrijk licht van Gods aangezicht weder was opgegaan, en dat zijn hart met vurig verlangen was vervuld naar vereeniging, een heilig doel, naar welks bereiking hij sedert vier jaren onvermoeid had gestreefd. Luther beantwoordde hem met groote zachtmoedigheid, maar op hoog ernstigen toon, dat ook hij eenheid begeerde, maar alleen eene waarachtige en bestendige eenheid; mochten zij deze willen, dan moesten zij hunne vroegere dwaling herroepen, en rondweg verklaren, dat het brood is het lichaam van Christus, voor ons gegeven, krachtens de instelling des Avondmaals door Christus zelven, zoowel voor hem die het uitreikt als voor hem die het, hetzij waardiglijk of onwaardiglijk, ontvangt, en hij wenschte, dat zij zich hierover in de hoofdvergadering zouden uitspreken. Tot deze vergadering kwamen zij op den 23sten Mei andermaal in Luther's woning bijeen; en zie, de Bovenlandsche geleerden herriepen hunne vroegere leering, voegden zich van den eersten tot den laatsten

bij de Luthersche opvatting van het Avondmaal, en verklaarden zich op de meest ondubbelzinnige wijze als voorstanders van de Augsburgsche Confessie. Hierop begaven zich Luther en de zijnen in eene aangrenzende kamer. Zij oordeelden eenstemmig, dat indien de belijdenis der Bovenlanders oprecht gemeend was, er niets meer geëischt werd voor de overeenstemming, en zij keerden naar de plaats der bijeenkomst terug. Luther richtte nu het woord tot de Bovenlanders, met eene groote opgewektheid en moed, die uit zijne oogen straalden en op zijn geheele aangezicht te lezen waren, en hij verzocht hen om hunne verklaring voor het aangezicht Gods te herhalen, waartoe zij terstond bereid waren en daaraan op plechtige wijze voldeden. Toen verhieven Luther en de zijnen hunne stem en zeiden: „Zoo is er dan vrede en overeenstemming tusschen ons.” Hedio en Bucer konden hunne tranen niet weerhouden, en aan beide zijden werd God met gevouwen handen gedankt en daarna werden de handen tot een broederlijk verbond ineengelegd.

Alzoo werd „het Wittenberger Concordium” gesloten. Melancton stelde een kort formulier van eendracht op, dat door allen werd onderteekend en van den kansel afgekondigd. Er was groote vreugde bij allen. De Bovenlanders predikten nevens de Wittenbergers, en bedienden mede hunne altaren. Toen zij terugkeerden en in hunne woonplaatsen de plaats gehad hebbende verzoening mededeelden, schreef men brieven aan Luther vol juichtonen en zegenbeden, en eene buitengemeene vreugde heerschte in al de Bovenlanden.

Bucer en de anderen beproefden toen ernstig, om ook eene vereeniging tot stand te brengen van de Zwitsers met de Lutherschen. Ook deze poging scheen in den beginne te zullen gelukken en inzonderheid betoonde Bern en Bazel zich daartoe genegen. Maar toen verliet Zürich de stem, en de gewenschte uitslag werd verijdeld.

In lateren tijd oefende Calvijn een grooten invloed uit op de geheele Gereformeerde Kerk. Hij stelde het Sacrament hooger dan Zwingli; hij nam de werkelijke genieting van het lichaam en bloed van Christus aan, doch alleen eene geestelijke genieting en ook alleen door de geloovigen, hoewel de Heer bij de aanbieding van brood en wijn zegt: Neemt, dit is mijn lichaam enz., en de Apostel van den onwaardigen dischgenoot zegt, dat hij niet onderscheidt het lichaam des Heeren, (1 Cor. 11 : 29) enz. Hierdoor kon ook in lateren tijd geene vereeniging van de beide kerken tot stand komen; en dit te minder, omdat sedert het optreden van Calvijn ook een belangrijk verschil ontstond betreffende de leer der uitverkiezing

Van nieuwe pogingen tot vereeniging moeten wij hier verder zwijgen. Eene waarachtige eenheid werd tot heden niet verkregen. Deze zal eerst dan tot stand komen, wanneer alle verstand is gevangen genomen onder de gehoorzaamheid van Christus (2 Cor. 10 : 5) als men zich algemeen eenvoudig onderwerpt aan het Goddelijk Woord gelijk dit geschreven staat en zijn eigen Uitlegger is. Intusschen moeten de beide kerken, als volkomen eenstemmig in de beide hoofdstellingen namelijk 1° dat de Heilige Schrift de eenige kenbron is van de leer der zaligheid, en 2° dat de rechtvaardiging alleen is uit het geloof in Christus, als ten nauwste verwant elkander beschouwen, in oprechte christelijke liefde naast elkander bestaan, en elkander wederkeerig opwekken tot verheerlijking van God, door een waarachtig christelijk leven en voorbeeld, en beiden moeten aanhouden in het gebed, om het aanbreken van den dag, waarop de eenig ware en Gode welgevallige vereeniging, op grond der onveranderlijke en onomstootelijke waarheid, zal gevestigd worden.

XV.

Het helsche Zion en zijn gericht.

Omstreeks terzelfder tijd toen het Wittenberger Concordium gesloten werd, openbaarde zich een godsgericht, waarover Luther en de geheele kerk zich wél mochten verheugen om der waarheid en des rechts wil, hoezeer met vrees en beving, maar dat toch ook de ziel met diepgaand leed vervulde, om de ellende die daaruit voor de menschen ontsproot. — Dat de duivel overal, waar Christus eene kerk sticht, een kapel in de nabuurschap bouwt, is spreekwoordelijk geworden; maar dat hij reeds hier op aarde een geheel koninkrijk Zion, en dat nog wel een hemelsch rijk in lichamelijke gestalte opricht geheel op zijne wijze, dat is slechts een enkele maal in de geschiedenis der wereld voorgekomen. Omdat dus deze geschiedenis zoo geheel op zichzelf staat, wil ik haar kortelijk verhalen.

In het jaar 1533 trok een zonderling man, Jan Matthiesen, een gewezen bakker te Haarlem, Duitschland rond en verkondigde, dat hij de groote profeet was, van God gezonden om het duizendjarig Rijk op te richten. In dat rijk zou men door een inwendig licht verlicht worden, zoodat men den Bijbel geheel niet meer noodig had; daarin zou geene wereldlijke Overheid meer bestaan, maar allen even vrij en allen gelijk zijn; niemand zou meer iets het zijne kunnen noemen; gemeenschap van goederen zou plaats hebben; alle leden zouden louter vromen en heiligen zijn, en alle goddeloozen moesten door hen uitgeroeid worden; allen zouden in bestendig genot en zaligheid leven. Wie echter een burger van dat rijk wilde worden, moest zich opnieuw laten doopen, aangezien de kinderdoop niets beteekende. Deze nieuwe doop was het verbonds-

teeken en de Goddelijke verzegeling van het deelgenootschap aan het zalig rijk van Zion. Dat de kinderdoop niets beteekende had Münzer en hadden velen vóór en ná hem reeds geleerd; van dit standpunt uitgaande, was er slechts éene schrede tot de wederdooperij, en wij aanschouwen dus hier het vorige spektakel van Münzer, dat slechts verder werd voortgezet door den duivel.

Deze Matthiesen kwam te Leiden in aanraking met een kleermaker en waard, Joh. Bockel, die hem in heerlijkheid weldra zou overtreffen. Deze Johan was schoon van gestalte, schrander en welbespraakt, maar zeer lichtzinnig. Reeds sedert lang koesterde hij gelijksoortige meeningen; hij nam de prediking van het genotvolle leven in Zion begeerig aan, liet zich door Matthiesen wederdoopen, en werd terstond zijn machtigste bondgenoot. Matthiesen zond toen zijne apostelen door Holland en Friesland tot ver in Duitschland uit.

Deze apostelen vonden een buitengewoon gunstig onthaal in de Westfaalsche stad Munster, waar kort te voren, op eenigszins geweldadige wijze en trots de ernstige waarschuwingen van Luther, reeds uit het zuid-oosten de dwaalleer van Münzer ingang had gevonden. Allereerst werd inzonderheid de pastoor *Bernard Rothman* door haar bevangen en een der eersten die zich door de zendelingen van Matthiesen liet herdoopen; hem volgden andere geestelijken en eene groote menigte uit het volk. Sneller nog nam deze sekte toe, toen ook Jan van Leiden in de stad kwam en optrad. Maar toen eindelijk de groote profeet zelf verscheen en verkondigde, dat volgens eene „goddelijke openbaring” Munster als de heilige stad Zion was aangewezen, waar alle uitverkorenen zich moesten verzamelen en van waar uit het Rijk zich moest uitbreiden, ging de Wederdooperij op stormachtige wijze met reuzenschreden vooruit. Het ging er zonderling

en schrikverwekkend toe; priesters en leeken draafden door de stad en schreeuwden als waanzinnigen: „Doet boete en bekeert u! laat u doopen, en slaat de ongedoopte heidenen dood!” Allen die in hunne jeugd gedoopt waren, noemden zij ongedoopte kinderen. Er ontstond eene vreeselijke opschudding. Vrouwen liepen met loshangende haren door de straten, wierpen zich ter aarde en vormden met hare uitgestrekte armen kruisen, of zij wilden, in stuiptrekkingen, alsof zij den Heiland aanschouwden, Hem tegemoet in de lucht; zij klaptten in de handen, sloegen op hare borsten en schreeuwden nog woester dan de mannen.

De regeering der stad had nog meester *kunnen* blijven; maar in hare lafheid liet zij de wederdoopers begaan, en nauwelijks waanden dezen zich dan ook sterk genoeg, of zij werd tot dank voor deze flauw-hartigheid door hen afgezet. Nu had Matthiesen alle macht in handen. Allereerst trok hij op de kerken los en beroofde deze van hare schatten; de altaren, doopvonten en beelden werden verbrijzeld en de crucifixen vertreden. Toen werd de stad gezuiverd van alle onreinen. Zij die het verbondsteeken van den nieuwen doop weigerden te ontvangen, werden met stokken en zwaarden de stad uitgebannen, terwijl velen vrijwillig vluchtten. Maar hoe meer volk de stad verliet, destmeer Zionieten kwamen er binnen; van alle kanten liep het gepeupel toe, en inzonderheid kwamen zoo groote scharen van vrouwspersonen toegestroomd, dat haar getal weldra dat der mannelijke bewoners wel viermaal te boven ging. Alle kerkgoederen, alle eigendommen der verdrevenen en gevluchten, alle klinkende have der bondgenooten, alles werd in de gemeenschappelijke schatkist gestort, waaruit ieder het noodige ontving, — en men leefde heerlijk en in vreugde.

Intusschen werd de stad door haren vorigen bisschop met zijne hulptroepen belegerd. Matthiesen zich zeker wanend van de overwinning deed met dertig

man een uitval, maar werd door een voetknecht doorstoken. De wederdoopers waren op dit bericht ontroostbaar. Maar Jan van Leiden sprong in hun midden en riep vroolijk uit, dat de Geest hem reeds voorlang te verstaan had gegeven, dat deze dingen alzoo geschieden moesten, en dat Hij door God bestemd was tot Matthiesen's opvolger, die hen zou leiden en weiden in het zalig rijk van Zion. Toen liet het volk zich troosten en allen sloten zich bij hem aan. Jan riep nieuwe genietingen in het leven; b.v. om de beeldschoone weduwe van Matthiesen te kunnen huwen, voerde hij, ofschoon reeds gehuwd zijnde, de veelwijverij in, als, volgens hem, door God bevolen. Het volk juichte hem uitbundig toe, en ieder man, die niet ten spot wilde zijn, nam terstond meerdere vrouwen; Jan zelf bracht het getal zijner vrouwen op zeventien. Het volk was overgelukkig, lachte achter de hechte en dikke stadsmuren den vijand uit, en werd met den dag weelderiger.

De goudsmid Dusentschur trad op met de bekendmaking eener goddelijke openbaring, dat Zion ook een zichtbaren koning moest hebben, dat deze geen andere kon zijn dan de heilige man en profeet, Jan van Leiden, en dat hij over den geheelen aardbodem zou heerschen, boven alle keizers, koningen, vorsten en geweldigen der aarde. Dusentschur legde hierop een blinkend zwaard in de handen des bedriegers en zeide: »Neem het zwaard der gerechtigheid en daarmee alle macht.» Hij zalfde zijn hoofd, en al het volk begroette hem als zijn koning. De koning zond 27 apostelen uit om overal zijn rijk te vestigen, en deze gingen uit om te prediken, dat alle weerspannige vorsten moesten worden omgebracht; maar zij zelf werden intusschen onthoofd of gehangen, overal waar zij optraden.

In Munster behield Jan van Leiden echter de macht in handen en leefde er in heerlijkheid. Hij was omringd van de schitterendste pracht. Op zijn hoofd droeg

hij een driedubbele kroon; om zijn hals hing een zware gouden keten met een helder blauw edelgesteente, in de gedaante van den werelddol, en een gouden krans met het opschrift: „Een koning der gerechtigheid voor allen.” Zóo was Jan van Leiden een nieuwe Paus en een andere Christus geworden! Hij richtte een schitterenden hofstaat in en verkoos maarschalken, kamerheeren enz. Heinz Krechting was zijn minister en Bernd Knipperdolling, de vroegere burgemeester, zijn beul. Als hij gericht ging houden droegen schildknapen het zwaard en den bijbel voor hem uit, tot een teeken, dat alle geestelijke en wereldlijke macht in hem vereenigd waren. Op de markt was een hooge troon van goud en purper voor hem opgericht. Hierop plaatste hij zich wanneer hij recht moest spreken, en wie eenige zaak voor hem bracht, viel vooraf met zijn aangezicht voor hem in het stof. Ook werden op de markt onder den blooten hemel de godsdienstoefeningen gehouden, die met een algemeenen dans eindigden.

De belegeraars liepen vruchteloos storm, de wederdoopers verdedigden zich als helden, en de vrouwen goten voortdurend ongebluschte kalk en brandend pek over de bestormers uit. Toen het onmogelijk bleek om de stad stormenderhand te veroveren, besloot men haar te omsingelen en te doen uithongeren. Toen nam de hemelsche gelukzaligheid van dit Zion een treurig einde. De hongersnood dreef ten slotte zelfs tot het eten van menschevleesch, maar niemand durfde te klagen, want wie het waagde werd ter dood gebracht. Knipperdolling sloeg tallooze hoofden af en menigmaal hakte hij zijne slachtoffers door midden. Toen eens eene der vrouwen des konings over de ellende des volks jammerde, hieuw Jan van Leiden haar met eigen hand op de markt het hoofd af, terwijl zijne overige vrouwen dit schouwspel omringden en daarbij Gode een loflied zongen, waarna hij met haar over den bloedigen

bodem wegdanste, en waarbij zijn uitgeput volk hem volgde.

Eindelijk werd de stad door verraad veroverd. Het vijandelijk leger drong woedend de stad binnen en bracht eene vreeselijke slachting onder de nog levenden teweeg. De menschen werden uit de vensters geworpen en met spiesen opgevangen. De profeet werd gevonden in een hol, waar hij zich verscholen had. Nog eenmaal verhief zich zijn trots; hij riep zijne vangers toe: »Wie het wagen durft om de hand uittesteken naar Gods gezalfden knecht, zal eeuwig branden in de vlammen der hel!» — De koning van het helsche Zion werd in een ijzeren kooi door het land tentoongesteld, daarna weder te Munster gebracht en op de markt, ter plaatse waar zijn troon had gestaan, ter dood gebracht. Twee beulsknechten knepen hem met gloeiende tangen gedurende twee uren. Toen werd zijn trots gebroken; hij brulde het uit en bekende dat hij den dood tienvoudig verdiend had; eindelijk werd hij met gloeiende dolken doorstoken (22 Jan. 1536) Krechting en Knipperdolling ondergingen hetzelfde lot. Hunne lijken werden in ijzeren kooien aan den toren der Lambertuskerk opgehangen, welke kooien aldaar nog in onzen tijd kunnen gezien worden.

XVI.

Toenemende bloei der Hervorming.

Het ontbrak in geenen deele aan vijandelijke Roomschen, die ook de Munstersche gruwelen als een schuld op de Hervorming wierpen; maar ook dit kon haar

niet meer schaden. De leer van de Evangelischen was nu openbaar geworden; de belijdenis van Augsburg kon niet meer verward worden met allerlei vreemdsoortige secten; bij deze secten deed, gelijk Luther het uitdrukte, de duivel, evenals te Munster, door goddelijke beschikking, zijn werk zóo ruw, dat een blinde zelfs de afwezigheid van den Geest en het werk der Wittenbergers daarin moest zien. Ook de wederdoopers zelve droegen alles bij ter weérlegging van deze beschuldigingen, want zij schimpten gedurig op Luther, zeggende „dat deze nog erger dan de Paus was.”

Ongedeerd dus door deze omstandigheden en veeleer inwendig er door gelouterd, nam de Evangelische kerk al meer toe in wasdom en kracht. Over haar uiterlijken bloei deelen wij thans het een en ander mede.

In het jaar 1534 werd Ulrich van Württemberg weder in de regeering van zijn hertogdom hersteld. In zijne verbanning had hij het Evangelie leeren kennen en hij keerde nu als een waarlijk vroom vorst terug. Terstond voerde hij dan ook in zijn land de algemeen begeerde Hervorming in.

In 1558 schaarde zich ook het hertogdom Saksen onder de banier des geloofs. Saksen was in dien tijd in twee deelen gescheiden, namelijk in het keurvorstendom en in het hertogdom (het latere koninkrijk). Maar de hertog George geleck in het minst niet op zijn neef, den beminnelijken keurvorst, en bleef tot op het einde zijn levens een beslist tegenstander van Luther. Na zijn dood echter sloot zijn opvolger Hendrik zich onverwijld bij de zaak des Evangelies aan, en zijne onderdanen dankten God op hunne knieën voor dezen gunstigen ommekeer.

Ook in Brandenburg verkreeg het Evangelie de overhand. De keurvorst Joachim I had zich een zoo groot vijand der Hervorming betoond, dat zelfs zijne gemalin Elizabeth, wegen hare gehechtheid daaraan, zijnen doodelijken haat moest ontvluchten; maar

zijn zoon en opvolger Joachim II trad sedert 1539 in het midden van zijn verheugd volk als haar voorstander en verdediger op.

In het jaar 1542 werd een andere bittere vijand der Hervorming, hertog Hendrik van Brunswijk, die een zeer slecht mensch was, door de naburige vorsten in den oorlog verjaagd, en daarna terstond door het geheele land de sedert lang gewenschte godsdienst gevestigd.

Nog bij het leven van Luther zien wij ten naastebij al wat in dezen tijd het evangelisch Duitschland is, deel uitmakend van de kerk, zooals zij in dien tijd geworden is, — behalve de in hfdst. 9 en de hierboven genoemde gebiedplaatsen nog Pommeren, Silezië, Mecklenburg, Holstein, Oostfriesland, de Pfalz, Baden, Nassau, Schwarzburg enz.; voorts de vrije steden Hamburg, Bremen, Lubeck, Maagdenburg, Frankfurt, Ulm, Straatsburg en anderen. Half Duitschland was binnen korten tijd bevrijd van de pauselijke tirannie. „Onze ziel,” aldus mocht men zingen, „is ontkomen, als een vogel uit den strik des vogelvangers; de strik is gebroken en wij zijn ontkomen.”

Zelfs in de onder streng katholieke heerschappij staande landen, Oostenrijk, Bohemen, Moravië en andere waren verwonderlijk veel aanhangers der Evangelische zaak. Koning Ferdinand, de beheerscher der Oostenrijksche erflanden, werd zelfs door zijn eigen Stenden aangezocht om de Hervorming in te voeren, en slechts door buitengewone krachtsinspanning kon hij verhinderen dat zij in zijne staten de overhand verkreeg; toch bleef ook onder druk en vervolging een aanzienlijk deel zijner onderdanen het Evangelie toegedaan.

Weldra liet het zich aanzien dat zelfs een geestelijk keurvorstendom deel zou uitmaken van het lichaam der Evangelische kerk. De oude keurvorst Herman van

Keulen kwam tot de erkenning der waarheid en wilde toen dien zegen ook over zijn volk brengen. Reeds had hij den raad ingewonnen van Bucer en Melancton (1541—43) hoe hij de zaak zou aanvangen. Maar het domkapittel verzette zich tegen hem en riep de hulp in van den paus en den keizer; de oude keurvorst gaf echter den strijd niet op, maar hij werd overwonnen en gaf toen zijnen erfstaat prijs.

Slaan wij nu onzen blik over de grenzen van Duitschland, dan zien wij, hoe reeds in de eerste jaren de Hervorming ook daar buiten een voorspoedigen weg vond, en allereerst zich vestigde over de geheele uitgestrektheid van een aangrenzend land. Dit land is Oost- of Oud-Pruisen, waar de bevolking wel is waar nog de duitsche taal sprak, maar deze toch nauwelijks meer herkend werd als tot Duitschland te behooren. Het land was eene bezitting der duitsche ridderschap, maar hare grootmeesters hadden er reeds geruimen tijd eene onbepaalde heerschappij uitgeoefend. De grootmeester Albrecht van Brandenburg maakte het land tot een gewoon hertogdom en voerde kort daarna, met toestemming zijner twee bisschoppen van Samland en Pomesanië, het Evangelisch Christendom in, en het hervormingswerk gelukte hier zonder slag of stoot.

In Denemarken en Noorwegen, welke landen destijds onder één bestuur vereenigd waren, begunstigde de koning van haar begin af de Hervorming. Reeds in 1520 predikte aldaar een door Luther uitgezonden Evangeliebode, Martinus Reinhard, vrij en onverlet. In het jaar 1527. verleende de Rijksdag van Odensee aan de Evangelischen gelijke rechten en vrijheden als aan de katholieken, en sedert 1536 werd de Luthersche godsdienst er de heerschende. In 1537 beriep koning Christiaan III Dr. Bugenhagen om de evangelische kerkorde in zijn rijk te regelen, en deze bleef er tot dit doel gedurende vijf jaren.

In Zweden hebben twee voortreffelijke mannen, leerlingen van Luther te Wittenberg, Olaus en Lourens Peterson, de zuivere leer gepredikt en stegen er tot hooge waardigheid. Olaus werd kanselier der Universiteit, Lourens aartsbisschop van Upsala, en daardoor hadden zij zooveel grooteren invloed op de vestiging der Evangelische kerk. Op den Rijksdag van Westerås, in het jaar 1527, werd de katholieke partij in hare macht gestuit, en op den Rijksdag aldaar in 1544 het laatste overblijfsel van het pausdom vernietigd.

Ook in Hongarije en Zevenbergen ging het licht in helderen glans op; in Hongarije voornamelijk door Mattheus Devay, in Zevenbergen door Joh. Honter. Trots langdurige en zware vervolging, volhardde een groot gedeelte der bevolking bij de belijdenis van het Evangelie.

In Polen echter, waar de koning zoowel als de geestelijkheid een hardnekkigen tegenstand bood, bleef het getal der Evangelischen klein.

Eindelijk brak zelfs in Italië en Spanje, de meest bijgeloovige landen van Europa, de vlam van het Evangelie uit en dreigde er alles te doen ontbranden. Deze vlam werd echter weldra gedoofd door de oprichting van talloze brandstapels voor allen, die zich der Hervorming toegedaan betoonden.

En nu ons dierbaar Vaderland!

Voor ons, die in deze dagen leven, is het schier onbegrijpelijk, dat de vrijheid die wij genieten, niet altijd in deze landen heeft bestaan. Wordt niemand onzer nu om des geloofswille vervolgd, daar zijn dagen geweest, waarin stroomen bloeds vergoten werden juist om het geloof. Het is daarom te betreuren, dat wij zoo weinig waardeeren, tot welk eenen prijs ook in ons land de vrijheid des gewetens verkregen werd. De weg der vaderen ging niet langs effen paden, maar zij hadden het veeleer zwaar tegenover hunne vijanden te ver-

antwoorden. Gelijk eens de mannen, die de muren van Jerusalem optrokken, met het zwaard in de eene en het werktuig in de andere hand arbeiden moesten, omdat de vijanden hen gedurig belaagden, zoo gingen ook de vaderen gewapend naar hunne bijeenkomsten, onzeker van hun leven. En dat, niettegenstaande vervolging, verbaaning en moord, ons land niet een zoodanig geworden is, waar het woord van priester of paus, maar alleen het woord Gods als het hoogste geldt, dit danken wij niet aan menschen, maar aan God alléén.

Wij kunnen ons gemakkelijk voorstellen, dat eene zoo groote gebeurtenis als de Hervorming ook hier niet zonder invloed bleef, maar terstond de geesten moest wakker schudden, te meer daar reeds vroeger enkele sterren den nacht hadden verlicht. Immers wij moeten niet vergeten, dat ons land reeds eene groote rol speelde in de voorbereiding tot de Hervorming. Ons volk, indien we het zoo eens uitdrukken mogen, was godsdienstig van natuur en daarbij vrij, zoodat iedere onderdrukking steeds hevig verzet uitlokte; daarbij kwam nog dit: door den grooten handel en daardoor heerschenden welstand, die hun oorsprong hadden in ijver en trouw, was hier een flink en kloek volk opgegroeid, dat wist wat het wilde en door degelijkheid uitmuntte. Deze om zoo te spreken heerschende volksgeest werd aangewakkerd en aangevuurd door de geschriften en den arbeid van vrome, degelijke mannen, die niet tevreden met het uiterlijke waarin de Roomsche kerk hare kracht zoekt, er op aandrongen dat de godsdienst meer zaak des harten zou worden. Wij mogen, al kunnen wij ze ook maar kortelijk vermelden, deze mannen niet voorbijgaan..

In het midden der 14de Eeuw leefde zekere Gerhard Groote, die als boetgezant het land doortrok en de Evangelische waarheid verkondigde: „Wie in zijne zonden sterft, wordt veroordeeld, al zou ook onze lieve vrouw met alle heiligen voor hem bidden.” Met een zijner vrienden stichtte hij de Vereeniging van de

Broeders des gemeenen levens, wier doel het was, met hehulp van op te richten scholen, ware vroomheid des harten te bevorderen. En hoe zouden wij hier den man vergeten, wiens werk, nà den Bijbel het meest verdiende gelezen te worden, Thomas van Kempen, de schrijver van de „Navolging van Christus”, dat boekske, zoo kinderlijk eenvoudig en tegelijk zoo verheven schoon, dat indruk heeft gemaakt op duizenden en zegen verspreid voor honderden, gelijk dit eens de eeuwigheid zal openbaren. Deze mannen nu waren niet Protestant, maar op weg om het te worden; zij waren de verkondigers van den beteren dag, die weldra zou komen. Maar boven deze beiden staat nochtans Wessel Gansfort uit Groningen, die de groote waarheid uitsprak: dat elke godsdienstige leering steunen moest op de Heilige Schrift. Vergeten wij ook Erasmus den Rotterdammer niet, die wel is waar den moed of het geloof niet had, te wijken voor wat hij verkeerd vond, maar die toch in Gods hand het middel werd om velen te doen inzien, dat in Rome's kerk veel gevonden werd, wat den toets van Gods woord niet kan doorstaan. Wij dragen roem op zulke mannen, die, even als eens Johannes de Dooper voor Christus, wegbereiders waren voor den nieuwen dag, die verschijnen zou.

Toen in Duitschland Luther was opgestaan en er de Schrift had gepredikt, waren zijne geschriften weldra in menigten onder het volk verspreid. Wie had deze dus hier kunnen tegenhouden, wie had kunnen verhinderen, bij het groote verkeer dat de handel noodig maakte, dat hier verborgen bleef, wat ginds reeds schitterde in vollen luister? En al werd door de Hoogeschool van Leuven het doemvonnis over die geschriften uitgesproken en zij daarna openlijk verbrand, het bleek ook hier, dat de onderdrukking vaak doet wassen. Daarbij kwam de ook hier gedreven afluathandel, die menig ernstig man verlangend deed uitzien, of er niet een held zou opstaan die

de dorschvloer zou doorzuiveren, en die, vernemende dat Luther tegen dien handel had geschreven, verlangend uitzagen naar zijne geschriften. De vruchten bleven dan ook niet uit; velen werden hervormingsgezind, en graaf Hendrik van Nassau, stadhouder van Holland, Zeeland en Vlaanderen, kon reeds der Haagsche geestelijkheid toeroepen: Gaat gij heen en predikt het Evangelie van Christus, gelijk het door Luther gepredikt wordt; beleedigt niemand, dan zal niemand klagen, dat gij anderen moeielijk valt." Dat was ongedacht waarlijk reeds een groote zegen. En wilt gij nog meer? Der landvoogdesse Margaretha werd de klacht gebracht, dat Luther zoo veel kwaad deed. Zij vroeg: „Wie is toch die Luther?" „„Wel een ongeletterde monnik."” „Welnu,” zeide zij, „schrijft gij dan, die zoo geleerd zijt, tegen dien eenen man en men zal u meer dan hem gelooven.” Indien dit reeds het gevoelen was van hooggeplaatsten, wat moesten dan de eenvoudigen naar de wereld wel denken, die niet door staatkunde gedrongen werden om vaak den mond te snoeren.

Maar donkere dagen waren aanstaande, de wolken pakten zich samen en voerspelden eene hevige uitbarsting. Bloed zou vloeien, wraakkreten zouden opgaan, maar ook heerlijke psalmen vol hoop en blijdschap ten hemel stijgen. Dat zou het werk Gods zijn en niet der menschen! God wilde, dat door strijd en lijden de gemeente zou gegrondvest worden.

In de voorgaande bladzijden is reeds melding gemaakt van het Edict van Worms. Kon dit in Duitschland niet tot uitvoering komen, hier ging het beter. De landvoogdesse kreeg dan ook bevel het gestreng uit te voeren. En het zou uitgevoerd worden. Twee van de eerste vijanden der nieuwe beweging werden tot geloofsrechters aangesteld; huune namen zijn Frans van der Hulst en een monnik Nicolaas van Egmond. Zij openden den strijd en — ons land geniet de eer de eerste martelaars voor de goede zaak te hebben

opgeleverd. Wij kunnen, het spreekt van zelve, niet allen noemen die onder beulshanden stierven, wij staan alleen nog eens stil (bl. 67) bij de meest bekenden, en dan noemen wij het eerst den vromen Hendrik van Zutfen, kweekeling van Luther. Hij predikte te Antwerpen de nieuwe leer, en werd daarbij door duizenden aangehoord; maar dit was juist reden genoeg voor v. d. Hulst om zijne gevangenneming te bevelen. Welnu! dit geschiedde dan ook; maar men had buiten den waard gerekend, dat is hier, buiten het volk, dat, onderricht van het dreigend gevaar, in allerijl naar de gevangenis snelt en het genoeg mag smaken Hendrik te redden. Niet meer veilig in de stad, ontvlucht hij naar Bremen en vindt er geopende ooren en harten, — maar zijn dood was besloten. Eene dweepzieke menigte, aangevoerd door nog dweepzieker monnikken valt hem aan, toen hij op reis was naar het dorp Dithmarschen om te prediken; geboeid naar den brandstapel gevoerd, was het zijne laatste bede, in navolging des Heilands: „Vader vergeef het hun.” Hij stierf in den vreemde; maar op den 1sten Augustus 1525 zag men ook te Brussel de eerste martelvuren rooken. Toen namelijk Hendrik van Zutfen als prooi aan de handen der Inquisiteurs ontvallen was, moesten de broeders van het Augustijner klooster, waaruit hij ontvlucht was en men hem had laten ontvluchten, het misgelden. Bovendien stond, en niet ten onrechte, dit klooster onder verdenking van der Hervorming genegen te zijn. Sommige der broeders, toen zij werden ondervraagd, herriepen, anderen weifelden, twee echter, Hendrik Voës en Jan van Esch weigerden te herroepen en werden ten vure gedoemd. Maar hun doodsweg was een overwinningsweg. Het volk, dat met kille huivering toezag hoe alles geschiedde, hoorde hun woord: Wij gaan als Christenen sterven. Toen de vlammen om hen heen sloegen en het vuur reeds hunne kleederen had verzengd, vernamen de getuigen van uit de vlammen een heerlijk „Te Deum”: U

God, U loven wij! Luther vernam wat geschied was en juichte, dat God ook deze mannen broeders was nabij geweest op hun somberen doodsgang. En de toeschouwers? Het sloeg hen niet terneer, maar verhoogde hun moed en staalde hunne kracht. Zij hadden nu gezien, wat geloof en gebed vermochten. Luther vatte de pen op en schreef aan de Christenen in Holland en Brabant. Ja, het moest de moedelozen sterken, wanneer ze daarin lazen: „Ach welk eene kleine zaak is het door de wereld beschimpt en gedood te worden; want wij weten dat hun bloed kostelijk is in Gods oogen. God zij geprezen, dat wij beleefd hebben echte martelaren te zien en te hooren, wij die tot nu zoo veel valsche heiligen hebben aanbeden; wij hier in Duitschland zijn noch niet waardig geweest aan Christus zulk een heerlijk offer te brengen.”

Maar wij richten nu onze blikken naar Noord-Nederland. Twee jaren zijn voorbij gegaan sedert Voes en van Esch zijn gestorven en nog heugde velen die dag. Maar thans zou Noord-Nederland den eersten martelaar aanwijzen, die zijn geloof niet verloochende, namelijk Jan de Bakker, geboortig uit Woerden. Vroeg reeds had hij een helder inzicht in de waarheden des Christendoms. Dit openbaarde en predikte hij; maar verbanning was zijn straf. Doch dit baatte niet veel, want het was ook zijn leuze: ik geloof, daarom spreek ik. Op nieuw reisde hij naar Woerden, maar deze reis zou hem het leven kosten. Een aflatkramer betreedt het stedeke en predikt er; de Bakker vergeet zijn toestand en predikt daartegen. Dat was te veel; de edele strijder voor de waarheid werd gevat, en 's Gravenhage was de plaats werwaarts men hem voerde. In zijne laatste uren werd hij nog door zijn vader bezocht, die evenals de moeder, van welke het boek der Maccabeeën ons verhaalt, zijn zoon aanspoorde om vóór alle dingen getrouw te blijven. En dat zou hij. Op eene hooge stellage geplaatst in priesterkleeding, werd hij eerst ontwijd, en daarna met

eene zotskap op het hoofd aan de bespotting prijs gegeven. Daar gaat de sombere stoet ter brandstapel voorbij de gevangenpoort. Achter hare muren zitten zijne medebroeders; hij ziet eenigen hunner en spreekt een woord van vermaning. En zij? Zij antwoorden hem met het lied: O zalig feest der martelaren. Daar betreedt de 27jarige man den brandstapel en kent geen vrees. Dood waar is uw prikkel! zoo roept hij uit; — de dood komt tot hem, en als door een diepen slaap bevangen gaat hij de eeuwige ruste in.

Maar de ruimte in dit werkje is te beperkt, en het bevat niet eene geschiedenis der Hervorming in ons land alléén, daarom moeten wij kort zijn. Anders! ja wie zou ze kunnen noemen de duizenden die volmoed en vrede heengingen. Dat zij ons maar ten voorbeeld zijn mochten! Doch niet alleen met den dood strafte men, ook andere straffen, als verbanning en het verbeurd verklaren van goed en have, waren aan de orde van den dag. Ieder die de plakaten (d. w. z. regeeringsstukken, waarin op straffe verboden werd de nieuwe leer aan te nemen) ontliiep niet aan het gerecht. Maar het baatte weinig: het bloed der martelaren, dat te allen tijd het zaad der kerk is geweest, droeg ook hier steeds meerder vrucht. En, vergeten wij vooral dit niet, daarbij kwam nog, dat eene nederduitsche vertaling uitgegeven werd naar Luther's duitsche Bijbelvertaling, welke als welkome gast in honderde huisgezinnen werd binnengehaald. Deze welkome ontvangst gaf echter op nieuw reden tot vervolging en herhaalde bevelschriften.

Doch laat ons eerlijk zijn en erkennen, dat een enkele maal deze plakaten tegen de kettters, helaas! noodig waren. Wij denken hier weder aan de ook uit de Vaderlandsche Geschiedenis zoo bekende Wederdoopers, wel te onderscheiden van de Doopsgezinden. Men weet hoe zij te Munster hebben gehandeld en hoe zij daar vervielen tot de ergerlijkste zonden, hoe vleeschelijk hun streven was, en hoe zij ten laatste op vreeselijke

wijze werden onderdrukt. Wie hunne handelingen ook goedkeurden, zeker Menno Simons niet; zijn streven was het om de reinheid van leven op nieuw in eere te brengen. Bijzondere gedachten over eed, doop, overheid enz. legden den grond voor de Doopsgezinde Gemeenten. Daar echter de doop der bejaarden vooral haat bij de geloofsrechtters deed oprijzen, kan het ons niet bevreemden, dat ook tegen deze Doopsgezinden met dubbele woede werd gestreden.

Dit alles geschiedde nog onder het bestuur van Keizer Karel V, den man, die eene zoo gewichtige rol speelde in de geheele geschiedenis van dien tijd. Zoo hij had willen letten op de leidingen Gods, zijn naam zou ook nu nog door ieder genoemd worden als van een vorst, die eigen voordeel ter zijde stelde ten bate zijner onderdanen; zoo hij zijne gaven had willen besteden en hij bezat er vele, tot bevordering van gewetensvrijheid, menig menschenleven zou gespaard zijn gebleven; nu kon hij zich beroemen, in zijn leven 50,000 menschen te hebben laten dooden. Voor het uiterlijke gehecht aan den godsdienst zijner vaders, was hem dit toch geen volle ernst. Of hoe zou het anders mogelijk wezen, dat een goed zoon der kerk van Rome, de stad der Pausen liet plunderen! Men denke nu echter niet, dat een afstand doen van de regeering niet anders dan goede gevolgen zou kunnen na zich slepen; de een maakt slechts plaats voor den ander, de personen veranderen daarbij wel, maar niet altijd de begiuselev. Wie was die andere, toen Karel den heerschershaf neerlegde? Zijn naam staat met zwarte letters in de historiebladen geschreven als Filips II van Spanje. Het voegt niemand in te dringen in het oordeel, dat de Rechter over levenden en dooden eens over ons allen houden zal, maar deze.....!

Onwillekeurig knopen wij aan zijn naam het woord „Inquisitie” vast. Deze, een rechtbank des geloofs tot onderdrukking der ketterij, eene plant van Spaanschen bodem en daar te huis, werd ook hier ingevoerd. Wreed

was die rechtbank in hooge mate, niets en niemand ontziende; alles diende immers, volgens haar, tot meerdere eere Gods! en was die eer niet het hoogste? Dertien nieuwe bisdommen werden ingesteld, natuurlijk tot krachtiger uitvoering der plakaten. Alles wees op spoedigen ondergang, men zag de pijl, die door de hand des boogschutters geschoten werd, en men wist waarheen; maar de protestanten wisten ook dat God regeert; en wat hier de menschen ten kwade hadden gedacht, dat dacht God ten goede; in menig hart werd nu de keuze beslist tusschen „vergaan of blijven” en beantwoord met een krachtig: met God vermogen wij alle dingen.

En Gods hulp was dringend noodig. De kardinaal Grauvelle maakte aan Filips van Spanje en aan Hendrik II van Frankrijk duidelijk, dat de ketters moesten uitgeroeid worden. Dat voorstel viel in goede aarde, een verbond werd gesloten, en niemand wist van dit verbond als deze drie en — maar gij weet het reeds — ook Willem van Oranje.

Op een zomerschen dag waren Hendrik II en Willem van Oranje op de jacht; de koning wordt vertrouwelijk en deelt zijne geheimen mede, ook het groote geheim van den kettermoord. De Zwijger zweeg, maar vatte terstond het plan op om den aanslag te voorkomen. Hoe? De bondgenoot van Hendrik II zou daartoe zelf het middel zijn. Philips vertrok naar Spanje en liet het bestuur van deze landen over aan zijne bastaardzuster Margaretha van Parma en stelde Willem van Oranje aan tot stadhouder over Holland, Zeeland enz. Wij vragen u die dit leest, gelooft gij in eene Voorzienigheid? Welnu, is haar weg dan hier niet duidelijk kenbaar? En wanneer wij dit toestemmen, dan voegt het ons bovenal Hem de eer te geven, die het lot van natiën en volken regelt, maar eer ook aan hem, dien wij met een dankbaar gevoel den Vader des Vaderlands heeten. Het is waar, veel kon hij in den beginne niet doen, maar later zou zijn invloed zich te meer doen gelden.

Hoe meer de onderdrukking toenam, des te meer ook wakkerde de invloed van Oranje aan. Het gelukte hem met de Graven Egmond en Hoorne, Granvelle uit den Raad te krijgen; meer nog, hij bewerkte, dat Egmond naar Spanje ging om van den koning verzachting der plakaten te verwerven, en al mocht dit ook niet baten, het was in ieder geval toch reeds een bewijs, dat men aan den arbeid was getogen.

Belangrijke gebeurtenissen werden nu beraamd en ook voorbereid. Eenige edelen, met Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, aan het hoofd, sloten in 1565 een verbond om de inquisitie zooveel doenlijk tegen te gaan. Aanvankelijk door elf hunner onderteekend, klom het aantal der bondgenooten weltra tot vier honderd. Hendrik, Heer van Brederode en Lodewijk van Nassau stelden zich aan het hoofd der edelen, die het plan hadden opgevat gezamenlijk naar het paleis der landvoogdesse te gaan om haar een smeekschrift ter hand te stellen. Dit plan werd werkelijkheid op den 5den April 1566. Geen wonder dat Margaretha, deze dingen ziende, eenigermate verschrikt was; maar een hoveling stelde haar gerust: immers wat waren die mannen anders dan bedelaars (in het fransch gueux, van daar de naam geuzen). Maar die bedelaars zouden het toonen voor het oog van de geheele waereld, dat zij een moedig hart omdroegen, en de Geuzennaam die de eere naam van de stichters van onzen Staat werd, zou spoedig door het land weerklinken, en vernomen worden beurtelings met vreeze en beving, vreugde en jubelen.

Terwijl de edelen aldus handelden, bleef intusschen het volk niet zonder prediking, zoo noodig voor de geboorte en de versterking des geloofs. De hoofdvraag was echter gedurig: Waar zou men prediken? Tot hiertoe had men het bedektelijk en binnenkamers kunnen doen, zou men het thans niet in het openbaar durven wagen? En wederom was het in 't jaar 1566 dat men voor het eerst eene hagepreek kon hooren. Men kwam

samen onder het vrije hemeldak, doch liefst daar waar hagen eene natuurlijke omheining vormden, en hierdoor verkreeg deze wijze van Evangelieverkondiging den naam van Hagepreek. Niet ieder was zoo moedig als de Heer Van Kuilenburg, die de prediking binnen zijne stad toestond; de Amsterdammers b.v. moesten naar de overzijde van het IJ om Gods woord te hooren. Van toen af echter kwamen de hagepreken in zwang en men maakte er ijverig gebruik van, al moesten de mannen er ook gewapend heentrekken, en overal schildwachten uitgezet worden, om voor naderend gevaar te kunnen waarschuwen; meermalen waren er over de 5000 menschen bijeen om Gods woord te hooren. Voorwaar! deze tijden van strijd en onderdrukking zijn niet weinig beschamend voor de christenen van onze dagen. Maar niet alle hagepredikers waren gematigd, niet allen leerden roemen in de verdrukking; dit bewees de 14de Augustus, toen eene opgewondene bende den beeldenstorm begon te Artois in Vlaanderen. Gelijk de stormwind zijn gebulder doet hooren over het geheele land en deze tot aller oor doordringt, werd ook de mare van hetgeen in Artois geschied was als op zijne vleugelen door het land gedragen.

Op weinige uitzonderingen na hadden in schier alle steden de uitbundigste tooneelen plaats; kerken werden bestormd, beelden vernietigd, prachtig schilder- en beeldhouwwerk ging voor altijd verloren. Wij zullen die daden niet goedkeuren, wat slecht is blijft slecht, wie het kwaad ook doet; maar die beeldenstorm mag daarom niet op rekening gesteld worden van de zaak der protestanten, verre van daar. Een Willem van Oranje keurde hem met velen ernstig af. Maar het was geschied en de gevolgen bleven niet uit. Deze waren zwaarder dan men had kunnen denken, want Alva kwam en met hem al de ellende van den tachtigjarigen oorlog. Over dezen zullen wij nu niet spreken, genoeg is het voor ons doel te vermelden, dat op den 23sten

Januari van het jaar 1579 een verbond werd gesloten door de provinciën Holland, Utrecht, Zeeland, Gelderland en Friesland, bekend onder den naam „Unie van Utrecht”; men zwoer elkaâr bij te staan, waar het heiligste recht, de vrijheid des gewetens, werd aangerand. Het belangrijkste artikel in dit verbond was dit, waarin bepaald werd, dat Holland en Zeeland, ten aanzien van den godsdienst zouden mogen handelen naar goedvinden, en dat in de overige gewesten roomschen en oerroomschen vrijheid van godsdienst zouden verkrijgen of behouden, zoodat niemand om zijne godsdienstige belijdenis zou mogen vervolgd worden. In 1581 werd Philips afgezworen; en waar op deze wijze de hoofden van den Staat met goedkeuring der burgerij handelden, kon het Protestantisme geacht worden nu ook in ons dierbaar Vaderland vast gegrondvest te zijn.

De Heer had wonderen verricht, onze zielen danken Hem daarvoor!

Letten wij nu ook op den inwendigen bloei der kerk, en vraagt men, hoe zich het christendom in het leven der Evangelischgezinden openbaarde, dan moeten wij antwoorden, dat allermintst een hemelsch Zion van enkel heiligen en vromen, die in zaligheid met elkander verkeerden, met de Hervorming het aanzijn op aarde verkreeg. Nu, een hemelsch Zion kan ook in dezen tijd niet bestaan, maar blijft voor de eeuwigheid bewaard; hier beneden is alles onderworpen en lijdende aan het onvolmaakte, hier is overal zonde en nooddrift. Maar waar toch het Woord Gods zuiver wordt verkondigd en de Sacramenten naar hunnen rechten aard in eere zijn, daar vertoont zich zichtbaar de alleen ware kerk van Christus, zijn aardsch Zion, waarin Hij wonen wil met zijne genade en waarheid. Dáar kan het ook niet ontbreken aan oprechte burgers van zijn Rijk, aan welgezinde Christenen, hoezeer er ook vele valsche christenen en huichelaars, ja openbare zondendienaars onder de vromen mogen gevonden worden. Waar het levende Gods-

woord wordt gepredikt, daar moet het zich ook krachtig betoonen, naar de belofte: Alzoo zal mijn woord, dat uit mijnen mond uitgaat, niet ledig tot Mij wederkeeren, maar het zal doen hetgeen Mij behaagt, en het zal voorspoedig zijn in hetgeen, waartoe Ik het zend. Jesaja 55 : 11.

Het dierbaar Woord Gods werd echter in dezen eersten tijd der Hervorming niet slechts in alle zuiverheid, maar ook met den grootsten ijver gepredikt; de Heer had eene groote schare evangelisten en bij allen werd een vrijmoedig opendoen des monds gevonden over den eenigen en eeuwigen troost der menschheid. Wij hebben overvloedige getuigenissen van de krachtige en heerlijke prediking uit dien tijd, niet alleen in de leerredenen die ons door Luther zijn nagelaten, maar ook in die van zooveel anderen, b.v. de voortreffelijke huispostille over de Evangeliën van den Nürnberger leeraar Dietrich; in de uitlegging der Epistelen voor de Zon- en Feestdagen van den uitnemenden Joh. Brenz van Wurtemberg, den innig geliefden vriend van Luther, en in anderen. Het volk stroomde naar de kerken en zong zijne schoone, troostvolle en hartverheffende Zionsliederen, en het luisterde naar de goddelijke prediking met geopende ooren en harten. In de meeste handen waren ook de reeds in druk verschenen leerredenen en vele andere stichtelijke boeken, maar voornamelijk het Boek der boeken zelf in de geliefde moedertaal. Het las en doorzocht den Bijbel met zonderling meer ernst en grooter vlijt dan in onze eeuw het geval pleegt te zijn, zoodat ook de handwerkslieden en de boeren eene uitnemende kennis kregen van de goddelijke waarheid, waarmede zij de roomsche priesters tot zwijgen konden brengen. Luther had zijn volk vermaand: „Lieve Duitschers! koopt, nu de markt voor u openstaat, zamelt uwen oogst in, terwijl de zon schijnt en het weder goed is; grijpt naar de genade Gods en zijn Woord, nu zij u worden aange-

boden." Hij wees er op, dat Gods Woord en zijne genade als een geweldigen plasregen konden voorbijtrekken, — en hij had niet te vergeefs gesproken.

In het bijzonder werd de aandacht gewijd aan het onderwijs der jeugd. Reeds in 1524 richtte Luther eene „Vermaning aan de Raadsheeren van alle steden in Duitschland", om christelijke scholen op te richten en te onderhouden. Gedurig weder drong hij op zoodanige Lagere en Hoogere scholen aan, en hij deed het niet zonder goed gevolg. De benoodigde middelen werden gevonden in de goederen der opgeheven kloosters, en deze middelen werden aangewend zoowel tot het bouwen van nieuwe kerken, hospitalen, weeshuizen, als nu voornamelijk tot herstelling van scholen en tot ondersteuning van arme leerlingen. Op deze wijze werden alom opvoedingsgestichten voor de jeugd gevestigd, waarin het Woord met kracht werd geplant in de harten; want men rekende in die dagen het eerste en voornaamste te zijn wat op de scholen moest onderwezen worden: het heilig en dierbaar Woord Gods. Luther, wiens oogen dezen toestand mochten aanschouwen, kon niet nalaten te roemen: „Nu groeit de teedere jeugd vooral op bij den katechismus en de Schrift, zoodat mij het hart week wordt van vreugde, omdat thans jonge knapen en meisjes meer leeren, gelooven en spreken kunnen van God en van Christus dan voorheen, en tot op dezen dag, alle gestichten, kloosters en scholen konden en nog kunnen. Voorwaar, dit jonge volk geeft een heerlijk paradijs te zien, gelijk er geen ander in de wereld is."

Dewijl nu onder jeugd en ouderdom het Woord des levens rijkelijk woonde, kon het niet anders of overal moesten de toestanden verbeteren; hoe velen er ook mochten zijn die het verachtten en misbruikten, bij zeer velen openbaarde het zich als het onvergankelijk zaad der wedergeboorte. Er kwam een nieuw leven te voorschijn, dat frisch en vroolijk ontloek in

de bevrijding van het knellend juk, en toch ook wederom door den regel van het: „er staat geschreven”, voor de gruwelen der dweepzucht behoed en binnen geheiligde grenzen werd gehouden; een nieuw leven, dat innig gelukkig maakte in den vrede Gods, ook bij allen druk en leed van buiten; een waarachtig vroom bestaan, in overgave aan den onuitsprekelijk Genadige, ook bij alle blijvende struikelingen door de zwakheid des vleesches.

Ook het leven der geestelijkheid in den door God geheiligden huwelijksstaat was ontegenzeggelijk over het algemeen zooveel waardiger geworden. Kennelijk onderscheidde zich ook de hofstoet der Evangelische vorsten (op enkele uitzonderingen na) boven de anderen, door eene nauwgezette levenswijze. Een geest van ware godsvrucht, een optrekken naar het hemelsch Zion was, met wereldlijke en geestelijke leidlieden aan het hoofd, meer dan ooit zichtbaar in de huizen der burgers en boeren, tot in de armste kuttten. Ja, Luther mocht zingen:

Het land draagt vruchten der bekeering,
Uw Woord vond open harten.

Toch werden nog steeds pogingen aangewend tot hereeniging van de Evangelische en de Roomsche kerken; maar zij bleken telkens vruchteloos te zijn. Het gunstigste gevolg dat zich van deze pogingen liet verwachten was de beraadslaging te Regensburg in 1546, waarbij van de katholieke zijde aan het hoofd stond de kardinaal Contarini, die als bij uitzondering, wat de hoofdzaak betreft, een Evangelischgezind man was. Hier toch hadden de katholieken reeds in vier kenmerkende leerstukken, waarover verschil bestond, toegegeven en zelfs de hoofdstelling erkend „van de rechtvaardiging uit genade door het geloof”. Maar toen sloeg te Rome de schrik om de harten der geestelijkheid en werd van daar den „lieven” Contarini in allerijl een Halt! en Keer terug!

toegeroepen; en daar de Evangelischen bovendien de geheele zaak niet ten volle vertrouwden, ging de vergadering des te spoediger zonder eenige vrucht uiteen.

Eindelijk besloot de paus (Paulus III) tot het houden van een algemeen Concilie, dat in 1545 te Trente geopend werd. Thans echter gevoelden de Evangelischen geen lust meer om er hunne afgevaardigden heen te zenden. Luther verklaarde, dat men nu geen concilie meer noodig had; want door den Heiligen Geest was men ten volle verzekerd van de waarheid der Evangelische leer. Allen voegden zich bij deze verklaring en betuigden tevens, dat zij allermint eene vergadering konden erkennen, waarin de Paus als voorzitter de leiding had, en zij bij voorbaat als verdoemden zouden behandeld worden. Wat een concilie zou uitwerken, werd overigens voldoende bewezen door dat van Trente, hetwelk gedurende 18 jaren werd voortgezet. De weinige Evangelischgezinde stemmen, welke zich daar zelfs maar schuchter lieten hooren bij den aanvang der bijeenkomsten, werden spoedig tot zwijgen gebracht, en ten slotte bleven in hoofdzaak alle dwalingen der roomsche kerk behouden en bestendig.

XVII.

Luther's Beeltenis.

Luther's gelaat wordt ons het best voorgesteld in zijn portret, dat in den krachtigen, mannelijken leeftijd werd geschilderd door zijn vriend, den beroemden duit-schen schilder Lucas Kranach. Op deze schilderij ziet men den man met zijn scherpen en doordringenden blik, met zijne trekken die van standvastigheid en

moed getuigen, met zijn voorkomen alsof hij spreekt: Kom paus! kom wereld! kom, als ge durft! Maar beter nog dan door deze schilderij leert men zijn geheele wezen kennen uit zijn leven en werken, en zoo hebben wij reeds eene uitvoerige beeltenis van hem voor het oog onzer ziel in de geschiedenis die aan dit hoofdstuk voorafgaat. Wij willen deze beeltenis thans in eene lijst plaatsen en hier en daar nog eenige toetsen er in aubringen. Beschouwen wij Luther allereerst in zijne onderscheidene werkzaamheden.

Zijne eerste en voornaamste werkkring was als Hoogleeraar der Hoogeschool. Daar staat hij op zijn k a t h e d e r in de gehoorzaal en houdt hij zijne voordrachten. Zijne studenten zijn rondom hem geschaard en hangen met weetlust en verbazing als aan zijne lippen; onder hen bevinden zich ook mannen en grijsaards, ja, zelfs andere professoren, die met vreugde en bewondering naar hem luisteren. Hij las over de boeken des Bijbels, die hij uit den grondtekst verklaarde, met name de twee boeken, die het welsprekendst getuigenis geven van de rechtvaardiging uit genade door het geloof, de brieven aan de Romeinen en de Galaten; en voorts over de Psalmen, Genesis enz. Melancthon zegt: „hij heeft deze goddelijke schriften zoodanig verklaard, dat naar het oordeel van vrome en verstandige lieden daardoor, na eenen langen en donkeren nacht, een nieuw en helder licht tot leering is opgegaan.”

Voorts zien wij hem, staande op den kansel, allereerst in zijn Augustijner-kerkje, daarna in de parochie- en slotkerk, waar hij zeer dikwijls de plaats innam van den ziekelijken of afwezigen prediker, zoolang hij zelf geen eigen parochie had. Dan predikte hij voor eene dicht-opeen gedrongen menigte op eene wijze, die hij van niemand aangeleerd had; hij bepaalde zich geheel bij zijnen tekst en de Schrift, en hij sprak eenvoudig en verstaanbaar voor ieder; maar alles bij hem was geest en leven, merg en pit, uit het hart tot het hart,

en in de volksstaal gesproken, zoodat niemand moede werd hem te hooren. Grooter redenaar dan Luther werd in die dagen niet gevonden, en tot op onzen tijd heeft hij zijns gelijken niet; zijne prediking was dan ook van buitengewone uitwerking.

Vervolgens zien wij hem aan zijne schrijftafel, waar hij vele kostelijke uren van den dag, tot zelfs in den nacht, is gezeten om zijne geschriften op te stellen. Van zijne Bijbelvertaling, waaraan hij zoo veel te schrijven had, zijn katechismus, zijn kerkpostille en andere zijner aangrijpendste geschriften spraken wij reeds. Hij schreef echter ook een huispostille over de Evangelien, en zoovele boeken en boekjes, dat zij haast ontelbaar zijn. Van alle dezen verklaart hijzelf zijn kerkpostille het beste te zijn, en de vrome godgeleerde en dienstknecht des Heeren, Spener, oordeelt aldus eveneens. De beroemde Bunyan kende echter de grootste waarde toe aan zijne uitlegging van den Brief aan de Galaten; hiervan schrijft hij: „Mij dunkt ik moet rondweg bekenen, dat ik dit boek van Dr. Luther stel boven alle boeken die ik ooit gelezen heb, behalve de Heilige Schrift, omdat het zoo heerlijk en aantrekkelijk is voor het verontruste geweten.” — Aan diezelfde schrijftafel houdt hem zijne verbazend uitgebreide briefwisseling bezig. Duizende brieven schreef hij aan vorsten en heeren, aan stedelijke overheden en aan de geestelijken, zoowel als aan bijzondere personen. Van alle kanten nam men toevlucht tot hem om raad en troost; en naar alle zijden, tot ver over Duitschlands grenzen, zond hij onverdroten zijn antwoord, leerend, troostend, vermanend en de wegen Gods aanwijzend.

Volgen wij hem ook van Wittenberg uit op zijne reizen, dan zien wij hem altijd werkzaam tot bereiking van zijn heilig doel. Rechts en links, oost en west trok hij, om de kerkelijke inrichtingen te verbeteren, om wanordelijkheden te stuiten, om door prediking en toespraak het uitgestrooide zaad als te begieten met

een zomerregen, of ook, om zijn allen overschijnend licht te laten stralen in de vergadering van godgeleerden en vorsten, die te zamen kwamen om het heil der kerk te overwegen.

Eindelijk zien wij hem op zijne eenzame wandeling, of zittend aan het venster van zijn studeervertrek, waaruit hij het oog richt op de blinkende maan en de schitterende sterren, of aan zijn tafel, starend in het lamplicht; hij verkeert als in verrukking des geestes, als aan de aarde onttrokken, en toch ook hier werkzaam in de hoogste mate, ofschoon wellicht in dit oogenblik daarvan onbewust. Dan dicht hij zijne kostelijke liederen, liederen vol heilige waarheid en groote innigheid, vol hemelschen gloed en oorspronkelijke levenskracht. Van hem zijn de onovertroffen liederen: „Lief zij U, Heer Jezus Christus, enz.”, „Van den hemel daal ik neder, enz.”, „Nu verblijdt u, Christnen, allen, enz.”, „Christus in den dood gebonden, enz.”, „Kom, Heilige Geest, o God en Heer, enz.”, „Wij gelooven in een God, enz.”, „Woon God de Vader bij ons in, enz.”, „God zie van den hemel neder, enz.”, „Uit de diepten, Hemelheer! enz.”, het algemeen bekende en gewaardeerde zegelied, de Hervormingshymne: „Een vaste burcht is onze God, enz.”, en de verheven christelijke psalmen: „Wij loven U o God enz.”, en anderen. Bij meerdere zijner liederen vervaardigde hij zelf de melodie, en zijne zangwijzen behooren tot de vloeiendste en krachtigste. Hoevele zielen hebben deze liederen gezongen en zich daaraan verkwikt, verwarmd, gesterkt en tot God aangetrokken gevoeld! Hoevele zielen, die deze liederen hoorden zingen of lezen, werden daardoor gewonnen voor de heilige zaak van het Evangelie. De jezuit Conzen beweert zelfs, ofschoon niet zonder overdrijving, dat Luther meer zielen tot de ketterij heeft verleid door zijne liederen dan door zijne boeken en preeken. Voor de Jesuiten en huns gelijken waren deze liederen dan ook tot bijzondere ergernis, en het lied: Een vaste

burcht, schrijft Spangenberg, moest hen tot uitzinnigheid drijven. Bij anderen in de katholieke kerk brachten zij echter zachtere aandoeningen te weeg, want in 1529 zag te Mainz een katholiek gezangboek het licht, waarin zeven liederen van Luther woordelijk waren overgenomen, terwijl koning Ferdinand's kapelmeester Arnold van Brock voor eenige dezer liederen de schoone melodiën heeft vervaardigd.

Zóo hebben wij een beeld van den werkenden en voortbrengenden Luther ons voor den geest geplaatst. Laten wij nu echter nog het oog vestigen op zijne voornaamste eigenschappen.

Vóór alles richt zich onze blik dan op de wijsheid die hem van boven was gegeven. Luther had een ongemeen ontwikkeld natuurlijk verstand; hij had zich een rijkdom van menschelijke kennis weten te verwerven, maar alles was bij hem doordrongen van en geheiligd door hemelsch licht. Hij was in waarheid een van God zelf geleerde, die in den na-apostolischen tijd weinig of geene gelijken heeft.

Letten wij vervolgens op zijne vurige liefde voor het Woord Gods. Uit dit Woord was hem het licht des hemels geboren; hij beminde en waardeerde het boven alles, het was de vreugd en de troost van zijn hart, van het oogenblik toen hij het voor 't eerst ontdekte in de bibliotheek van Erfurt, tot aan het laatste uur van zijn leven. Dagelijks las en bestudeerde hij de Heilige Schrift gedurende veertig jaren, zoodat hij, bij het sterke geheugen, dat hem eigen was, den Bijbel nagenoeg geheel van buiten kende. Met al zijne eigene geschriften had hij geen ander doel dan om heen te wijzen naar den Bijbel, en wanneer dit bereikt was — konden zijne boeken ter zijde worden gelegd.

Verder nemen wij bij hem waar een gloeienden ijver voor de eere Gods en het heil der menschen. God, die zich aan hem zoo heerlijk had geopenbaard, wilde hij verheerlijken, en den roem van zijnen hooggelooften

naam, dat Hij de eeuwige Ontfermer in Christus Jezus is, verbreiden op de aarde. Aan den troost, dien hij in God gevonden had, wilde hij dat alle menschen deel zouden hebben, en dat ook zij zouden afschudden de boeien der geestelijke duisternis, waarin ook hij eens zuchtend gevangen was. Dat was de onwederstaanbare drang zijns harten. De liefde Gods in Christus dreef hem tot eene geheiligde liefde tot zijne medemenschen. Daarom openbaarde hij den hartelijksten ijver voor de uitbreiding der bijbelsche waarheid, waardoor alleen Gods eere en der menschheid heil ontspruiten kan.

Daarmede verbond hij een onverschrokken moed, in vertrouwen op God. Wij merkten dit inzonderheid op, waar hij zich door geenerlei gevaar, door geen dreigende brandstapels zelfs liet afschrikken bij zijn werk. Hij wist, dat hij in de hand zijns Gods veilig was, buiten wiens wil de vijanden hem geen haar konden krenken; maar dat hij ook bereid was om goedsmoeds zijn leven op te offeren; want hij wist, dat zijne zaak rechtvaardig en heilig was, waarvoor men alles mocht wagen; dat zij des Heeren zaak was, die niet vergaan zal, al moest ook hij het onderspit delven. — Het is Godes zaak — dat verhief en verklaarde tegelijk zijn moed zoo wonderbaar: „Ik mag”, spreekt Luther, „daarbij te gronde gaan, daaraan is niets gelegen; Hij zal zijne zaak voortzetten, en boven mijn stof zal zijne kerk bloeien.”

Zoo ontdekken wij bij hem ook eene ijzeren volharding in hetgeen hij als goed en waar had erkend. Onwrikbaar bleef hij ten einde toe pal staan voor de Evangelische waarheid, die voor hem zooglaansrijk was opgegaan; overal en altijd heeft hij haar beleden, geleerd en verdedigd. Evenmin als door bedreiging, liet hij zich door beloften en vleitaal van haar afbrengen. Hij erkende ook niemand om des vleesches wil; zijn aanzienlijkste volgelingen, zijn liefste vrienden konden hem niet tot de minste toegeeflijkheid bewegen, wan-

neer dit tot eenig afwijken van de waarheid zou geleid hebben. Toen hij dit eenmaal helder voor oogen had, hield hij onwederstaanbaar vast aan zijn doel: de herstelling der kerk in hare louterheid; en trots iedere zwakheid van het lichaam, elke hinderpaal op den weg, drong hij daarbij telkens meer voorwaarts.

Zijn rustelooze werkzaamheid hebben wij reeds in de vorige bladzijden aangetoond. Het is inderdaad bewonderenswaardig welk een dagwerk deze knecht des Heeren, die toch niet zoo hoogen leeftijd bereikte en bovendien vaak door lichaamslijden in zijn arbeid gestoord werd, gedurende zijne optreden heeft verricht. Wij zien in hem een geest werkzaam, die de wereld tot haar arbeidsveld heeft, maar tegelijk een geest, die boven de wereld verheven is. Hij begeerde voor zijn arbeid geen loon, hij zocht geen eer, geen goed en geene heerlijkheid dezer aarde. Hij vergenoegde zich met zijne matig inkomen als professor, dat in den beginne fl. 200 en eerst in de laatste jaren fl. 300 bedroeg. Toen de keurvorst hem eens één zwart en één leverkleurig kleed ten geschenke zond, was hij nauwelijks te bewegen tot het aannemen en verzocht vriendelijk om in het vervolg van dergelijke geschenken verschoond te blijven. Het zwarte kleed was hem te fijn, en hij droeg het slechts om zijnen aardschen gebieders niet te krenken. Een aandeel in de Schneeberger mijnen, dat de vorst hem wilde schenken, wees hij beslist af. Al zijne geschriften, waarvoor de uitgevers hem voor dien tijd belangrijke geldsommen zouden gegeven hebben, stond hij zonder eenig honorarium af, opdat zij goedkoop verkrijgbaar gesteld en alzoo in wijder kring konden verspreid worden.

Intusschen bezat hij daarbij ook een hart, dat, de goedheid Gods ook in het tijdelijk leven erkennende, met dankzegging wist te genieten. Zijne vrienden getuigen van hem, dat hij zeer matig leefde, in verhouding tot den zwaren bouw van zijn lichaam

weinig at en dronk, en zich met alle daagsche spijzen vergenoegde; dat hij somtijds dagen achtereen slechts een stuk brood met een haring nuttigde. Maar ook zijn brood en haring genoot hij met dankzegging, en wanneer bij eene bijzondere gelegenheid een flink stuk gebrad en zelfs wijn op zijn tafel kwam, liet hij ook dit betere met lof aan God zich wèl smaken. Zoowel in den huiselijken kring als aan een feestmaal met zijn vrienden kon hij zeer vroolijk zijn; zijne christendom vertoonde geen zuur gezicht en had, sedert hij het klooster verliet, niets meer van de monniken-heiligheid behouden.

Laat ons verder wijzen op zijne vriendelijkheid en weldadigheid. Menigeen die zich Luther voorstelt als een gestreng, kijdend en bits mensch, doet hem groot onrecht aan. Melanchton, die vele jaren dagelijks met hem omging, zegt: „Hij was voor allen met wie hij verkeerde een zachtmoedig man, zijne redenen waren liefelijk, vriendelijk en aantrekkelijk, hij was niet driftig, eigenzinnig of twistziek; maar toch vertoonde hij eene kloekheid in zijne woorden en gebaren, gelijk dit aan een man als hij betaamde.”. Hij luisterde bereidwillig naar allen en bewees gaarne iedereen zijne diensten; voor behoefligen was hij naar en boven vermogen een helper, ofschoon hij vaak zelf gebrek had. Het gebeurde eens, dat een arm student hem om eene gave vroeg; maar hij bezat geen geld; hij vraagt zijne vrouw, maar ook deze heeft niets om te geven; toen nam hij een huiselijk sieraad, een dunnen zilveren beker, die hij met zijn sterke handen ineendrukt en hem toen den student overreikt, met de aanwijzing om hem bij een goudsmid te verkoopen en de opbrengst voor zich te behouden.

Een bij hem in het oog springende karaktertrek was ook zijne oprechtheid. Uit alles wat hij zeide en deed sprak zijn hart, en niets stond hem wellicht zoozeer tegen als valsheid en huichelarij. „Slecht en

recht", zoo bad hij, „bewaar mij dit kostelijk goed, Gij God der waarheid en der trouw."

Zoo versierde hem dan ook eene ongeveinsde vroomheid. Hij was vroom, zonder het te willen schijnen, en waar zijne vroomheid kennelijk uitblonk, daar straalde haar licht uit de diepte van zijn hart naar buiten. Erasmus, die nooit luthersch werd, zegt van hem: „De man is zoo rein en onberispelijk van zeden, dat zelfs zijne vijanden daarvan geen kwaad kunnen spreken." Eerst in lateren tijd werd door lastertongen ook zijn levenswandel verdacht gemaakt.

Eindelijk maken wij nog melding van zijn hartelijken gebedsijver en zijne uitnemende gebedsgave. Er ging geen dag voorbij, waarop hij niet een paar uren, en in bijzonder gewichtige tijden niet minstens drie uren zich afzonderde tot het gebed. En hoe bad hij! Veit Dietrich verklaart: „Eens mocht het mij te beurt vallen hem te hooren bidden. Maar mijn lieve God! welk een geest, welk een geloof sprak uit zijne woorden! Hij bid zóo eerbiedig, als iemand die met God, zóo vol geloof en hoop, als iemand die met zijnen Vader spreekt. Ook Melancton zegt: „Het kwam vaak zoo ver, dat hij met heete tranen voor de geheele kerk bad;" en de hemel moest wel scheuren, om zegen te geven op zijn werk. Zóo heeft hij ook, naar zijne innige overtuiging en de getuigenis van alle omstandigbeden, zijn Melancton, zijn Myconius en zijne Catharina, door zijn gebed van voor de poorten des doods gered.

Zie hier in cenige trekken het beeld van Luther, en ten slotte vermeld ik nog drie woorden van Melancton: „Bughagen is een grammaticus (taalkenner), ik ben dialecticus (redetwister), Jonas is een redenaar, Luther is alles in allen, en niemand kan met hem vergeleken worden." Voorts zegt hij: „Hij heeft goddelijke gaven ontvangen, die degaven van andere menschen ver te boven gaan", en eindelijk: „hij is een eenig heroïsch (heldhaftig) man, van God bestemd om

iets groots te werken." Ja, hij was een man van God gezonden, die het groote werk der Kerkhervorming tot stand moest brengen.

Bij alles was en bleef ook hij echter een mensch, met zijne zwakheden en gebreken. Voornamelijk heeft men hem beschuldigd van drift en heftigheid. En voorzeker, hij was driftig en heftig, maar niet in het dagelijksch leven en zijn gewonen omgang, waarbij hij zich veeleer zachtmoedig en toegevend betoonde; maar alleen dan, wanneer hij streed voor de goddelijke waarheid; en werd in dit geval zijn ijver somtijds overijver en bezigde hij daarbij te harde uitdrukkingen tegen zijne wederpartij, dan kwam dit althans niet voort uit een slechten grond. Dit bewijzen zijne eigene uitspraken: „Wordt men in zijn persoon aangerand, dan is het betamelijk dit geduldig te verdragen, maar overal waar iets ondernomen wordt, dat in strijd is met Gods Woord en wil, daar is geen lankmoedigheid geoorloofd, maar integendeel krachtige tegenstand geboden." Want „de leer moet volkomen rein en zuiver, helder en klaar zijn, daaraan mag geen stofje kleven en geen enkel wolkje der duisternis mag haar bedekken; zij is zoo nauwkeurig bepaald en met eene zoo zuivere maat afgemeten, dat men zonder groote schade ook niet het geringste daarvan kan afnemen." Melancton zegt uitdrukkelijk, „dat de harde woorden, waarvan hij zich in zijne geschriften tegenover de vijanden der zuivere leer bedient, niet voortkwamen uit een twistziek en boosaardig gemoed, maar uit zijn hoogen ernst en grooten ijver voor de waarheid, hetgeen allen die hem gekend hebben moesten getuigen." Wat er dan ook hier en daar zondigs en gebrekkigs in het vleesch en bloed van dezen hooggestemden geest overbleef, het is uit genade afgewasschen in Christus' bloed. Overigens heeft God hem ook door veel droefenis getuchtigd en gelouterd. Hoe pijnlijk waren hem de afdwalingen van Karlstadt, uit wiens handen hij den doctorstitel ontvangen had, en het dwaze en booze

van zoovelen, die de Evangelische vrijheid misbruikten. Ook werd hij vaak bezocht met pijnlijke ziekten, die hem aan den rand des grafs brachten; hij was menigmaal vreeselijk lijdend aan graveel, aan verstoppingen, suizingen in het hoofd, groote matheid, en ten laatste aan rhumatiek, hoofdjicht en zwakte der oogen. Enkele keeren (1527—1537) had hij zich reeds tot sterven voorbereid, en zijne beminde Catharina en zijne kinderen den lieven genadigen God aanbevolen, die als der weduwen man en een Vader der weezen, den hulpbehoevenden zou nabij zijn. God richtte hem echter telkens op wondervolle wijze weder van het ziekbed op; maar van het jaar 1541 tot aan zijn einde gevoelde hij zich steeds onwel.

In zijn laatste levensdagen bedroefde hem nog de ontstane ergernissen onder de studenten te Wittenberg, die hem het lichaamslijden nog zwaarder deden gevoelen. Hij was daarover zóo bekommerd en onrustig, dat hij in het jaar 1545 Wittenberg verliet en er niet wilde terugkeeren. Slechts op de dringendste beden der hoogst verslagen Universiteit om de terugkomst „van haren beminden bisschop en lieven vader”, waarmede de plechtigste beloften gepaard gingen, was hij toen bewogen geworden om op zijn besluit terug te komen.

Dit waren de laatste tuchtigingen en louteringen, waaraan deze man Gods zich moest onderwerpen, gelijk het vaak geschiedt, dat juist de uitnemendste Christenen bij hunnen uitgang den beker der bitterheid moeten ledigen, opdat zij zich tot het einde toe zouden verootmoedigen voor den Heer der Heeren, die alleen aan de kleinen toegang in zijn Hemelrijk verleend.

XVIII.

Luther's einde.

Wij willen den man nu nog leeren kennen in zijn sterven, omdat het sterven de spiegel is, die des menschen beeltenis het zuiverst pleegt te weerkaatsen.

Hoe meer de tijd van zijn heengaan naderde, hoe meer hij er naar verlangde. Op den 17 November 1545 besloot hij zijne verklaring van het eerste boek van Mozes, voor de studenten, met deze woorden: „Dat is nu het lieve boek Genesis. Onze lieve Heere God geve, dat anderen die na mij komen het nog beter weten uit te leggen. Ik kan niet meer, ik ben zwak, bidt God voor mij, dat Hij mij een goed en zalig stervensuurtje verleene.” Aan een vriend schreef hij. „Ik ben het leven moede en de wereld heeft van mij genoeg; wij kunnen dus gemakkelijk van elkander scheiden, gelijk een gast die de herberg verlaat. Daarom bid ik om een genadig afscheidsuurtje en begeer van het leven niets meer.” Het is merkwaardig dat hij eens zeide: „Ik zal in vrede heengaan, voordat de dagen van jammer en ellende voor Duitschland aanbreken;” want het geschiedde alzoo, hij stierf kort te voren.

De graven van Mansfeld in wier gebied Luther geboren was, hadden oneenigheden, ook in het kerkelijke, met elkander. Zij lieten Luther uitnoodigen om den vrede tusschen hen te komen herstellen. En Luther, met zijn trouw hart en zijne liefde tot zijne vroegere landvoogden, verklaarde zich, niettegenstaande zijne zwakheid, bereid om in het barre jaargetijde de reis naar Eisleben te ondernemen. Den 23 Januari 1546 reisde hij van Wittenberg af. In de stad Halle was hij verplicht om zich eenige dagen op te houden wegens den hoogen waterstand van de rivier de Saale. Hij had

er zijn intrek genomen bij zijn ouden vriend, den superintendent Jonas. Hier verkwikte hij zich, ofschoon arbeidend; hij predikte er voor Jonas over de bekeering van Paulus.

Den 28 Februari liet hij zich over de nog altijd buiten zijne oevers getreden Saale brengen en de stormen die er woedden hadden het vaartuig bijna aan de golven prijsgegeven. Gedurende het gevaar waarin hij verkeerde, zeide hij tot den vriend die hem begeleidde: „Lieve Dr. Jonas zou de duivel er niet grootelijks behagen in hebben, wanneer ik, Dr. Martinus, met drie zonen en u, door het water werden verzwolgen?” Maar met Gods hulp bereikte hij Eisleben nog denzelfden dag.

Intusschen waren de graven van Mansfeld met een aanzienlijk gevolg Luther tegemoet gegaan tot aan de grenzen van hun land, en bij deze feestelijke ontvangst was hij door het ruwe weder zóodanig bevangen geworden, dat hij, in de nabijheid der stad gekomen, in onmacht viel. Bij den stadsschrijver, Dr. Drachstädt, wiens gast hij was, kwam hij echter, door wrijving met verwarmde doeken en het gebruik van versterkende artsenijen, weder spoedig geheel tot zichzelf. Reeds den volgenden ochtend en voorts iederen dag was hij nu bezig, biddend en werkend, om alles nauwkeurig te onderzoeken en op vreedzame wijze de geschillen te helpen bijleggen. Na harden strijd gelukte hem dit grootendeels, en wat de kerkelijke zaken betrof geheel en volkomen. Op den 16 Februari werd een verdrag, dat de kerkorde voor het geheele graafschap vaststelde, onderteekend.

In dien zelfden tijd heeft de oude, afgetobde Luther nog heerlijke en in het geloof sterkende brieven geschreven, twee jeugdige dienaren der kerk geordend, en viermaal gepredikt. De laatste woorden zijner laatste prediking (over Matth. 11:25: Komt allen tot mij enz.) luiden: „De lieve God verleene ons zijne

genade, dat wij zijn dierbaar woord met dankzegging mogen ontvangen, in de aanneming van en het geloof in zijnen Zoon, onzen Heer Jezus Christus, mogen toenemen, en in de belijdenis van zijn zalig woord volstandig mogen blijven tot aan het einde. Amen." Deze genade viel hemzelve op heerlijke wijze ten deel. Bij zijne inspanning voor anderen vergat hij dan ook zijn eigen ziel niet. Zóo ontving hij gedurende zijn verblijf te Eisleben er viermaal het Heilig Avondmaal. — Den 16 Februari zeide hij: „Zoodra ik mijne beminde graven hier te Eisleben ten volle met elkander verzoend heb, dan wil ik weder huiswaarts trekken, om in het graf te worden gelegd en mijn lichaam tot een prooi der wormen over te geven." Maar in des Heeren Raad was het anders besloten.

Op den 17 Februari verzochten de graven hem, dat hij wegens zijne zwakte zijn kamer zou houden en hij bracht dien dag door, bij afwisseling op een rustbed liggend, of het vertrek op en neer loopend. Daarbij was hij gedurig in het gebed verzonken. Ook zeide hij, als plotseling uit diep gepeins opwakend, tot Dr. Jonas en Mich. Cölius, de hofprediker van Mansfeld: „Ik ben hier te Eisleben geboren en gedoopt, hoe! indien ik hier ook sterven moest?" Bij den avondmaaltijd zat hij nog aan den gemeenschappelijken disch. Hij at echter weinig, maar sprak naar zijne gewoonte zeer stichtelijk over den dood en het eeuwige leven, waarbij hij toestemmend antwoordde op de vraag naar zijne meening: of wij in het leven na dit leven elkander van aangezicht zouden kennen.— Na het eten keerde hij naar zijne kamer terug en zette zich gelijk hij gewoon was in de vensterbank om te bidden. Toen bad hij onder meer, volgens de aantekeningen van Dr. Jonas' schrijver: „Heere God, hemelsche Vader! Wil Gij toch de kerk van mijn lieve vaderland tot het einde genadiglijk bewaren voor afval, haar standvastig doen blijven bij de zuivere waar-

heid, en volhardend in de rechte belijdenis van uw Woord, opdat de geheele wereld overtuigd worde, dat Gij ook mij daartoe gezonden hebt. Ach, lieve Heere God, Amen!"

Kort daarna klaagde hij over pijn in de borst. Men diende hem een geneesmiddel toe, en wreef zijne borst, waarop de pijn bedaarde. Ten 9 uren legde hij zich op het rustbed in zijne kamer, en sliep meer dan een uur rustig en natuurlijk. Toen hij wakker werd ging hij naar de aangrenzende kamer, en den drempel overschrijdende, zeide hij: „Beware mij God, ik ga te bed. In uwe handen beveel ik mijnen geest; Gij hebt mij verlost, Heer, Gij getrouwe God!" Hierop legde hij zich neder op het weltoebereide en verwarmde bed, gaf allen de hand bij zijne nachtgroete en zeide nog: „Dr. Jonas, Cölius en al gij anderen, bidt voor het aangezicht Gods, dat het de zaak des Evangelies wel moge gaan; want het Concilie van Trente en de hatelijke paus twisten hevig met Hem!" Daarna overviel hem de slaap, en bij eene natuurlijke ademhaling sliep hij rustig tot 1 uur in den morgen.

Toen ontwaakte hij. Zijne vrienden bevonden zich nog in de kamer en vroegen naar zijnen welstand. „Ach, Heere God!" zeide hij „ik voel mij zoo naar! Ach, lieve Dr. Jonas, ik denk dat ik hier te Eisleben, waar ik geboren en gedoopt ben, ook zal sterven." Hij stond op en liep zonder hulp van zijne slaapkamer naar het zitvertrek, dat gedurende den nacht verwarmd was gebleven; op den drempel bad hij nogmaals: In uwe handen beveel ik mijnen geest. Eenige malen liep hij ook nu weder de kamer op en neder en klaagde soms, „dat zijne borst door benauwdheid werd gedrukt, maar dat zijn hart nog vrij was." Twee haastig geroepen geneesheeren, hooggeplaatste mannen, kwamen; hij werd op nieuw gewreven, en de gravin zelve reikte hem de medegebrachte lafenis toe. Hij zeide echter: „Ik ga sterven!"

Na een korte poos bad hij overluid: „O mijn hemelsche Vader, God en Vader van onzen Heer Jezus Christus, Gij, God van alle vertroosting! ik dank U dat Gij mij uwen lieven Zoon Jezus Christus hebt geopenbaard, in Wien ik geloof, Dien ik gepredikt en beleden heb, waar de hatelijke paus en alle goddeloozen Hem ont-eeren, vervolgen en lasteren. Ik bid u, mijn Heer Jezus Christus, neem mijne ziel in uwe hoede. O hemelsche Vader, ofschoon ik het lichaam ga verlaten en uit dit leven moet weggerukt worden, zoo ben ik toch vast verzekerd, dat ik eeuwig bij U zal blijven en niemand mij uit uwe hand zal rukken.” Hierop sprak hij de woorden uit: (Joh. 3 : 16) Alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat Hij zijnen eengeboren Zoon heeft overgegeven, opdat een iegelijk die in Hem gelooft niet verderve maar het eeuwige leven hebbe, en (Ps. 68 : 21) Die God is ons een God van volkomen zaligheid, en bij den HEER, den Heer, zijn uitkomsten tegen den dood.

Een der geneesheeren beproefde nog een kostelijk geneesmiddel; Luther nam daarvan een lepel tot zich, maar zeide: „Ik zal den geest geven”, en toen driemaal haastig achter elkander: In uwe handen beveel ik mijnen Geest. Toen werd hij stil. Men schudde, wreef en riep hem — maar zijne oogen bleven gesloten en hij antwoordde niet. Toen riep Dr. Jonas, over hem heengebogen, met krachtige stem uit: „Eerwaarde vader, wilt gij bij Christus en de leer zooals gij die gepredikt hebt volhardend, sterven?” En hij antwoordde luid en verstaanbaar „Ja!” Toen keerde hij zich op de rechter zijde, en met gevouwen handen ontsliep hij kalm en zacht den 18den Februari 1546 des morgens tegen 3 uren.

Wat dunkt u, is dit niet het sterven eens rechtvaardigen? Biddend, en wederom biddend, zijnen geest bevelend in de trouwe Vaderhanden van onzen God, zich verlatende op Gods genaderijk woord en belofte,

over alle angsten des doods heenziende naar de eeuwige woningen van het Vaderhuis, waar hij zijnen toegang verzekerd weet, met de getrouwe belijdenis van Christus en van zijn zaligmakend Evangelie de stervende lippen voor altijd te sluiten — is dat niet het sterven eens rechtvaardigen? Luther heeft zijne talrijke lasteraars gehad en hij heeft ze nog; maar op zijn einde ziende, zouden zij het moeten erkennen, hoe weldoend zijn leven was. Moet niet hij die alzoo sterven kan met een goed geweten hebben geleefd? En wie zóo sterft, moet hij niet tot in eeuwigheid leven? O dat ons einde gelijk zij aan het zijne!

De schrik en rouw van de omstanders waren groot. Men beproefde nog eens den gestorvene door wrijving en opwekkende middelen weder te doen opwaken, maar hij sliep den doodslaap, hij had volstreden.

Nog in het duister van den morgen verbreidde zich de treurmare door de stad, en toen de dag aanbrak was het huis en het daarvoor gelegen plein opgevuld met eene menigte, die luide hare jammerkreten verhief. Den geheelen dag liep het volk af en toe. Men had van tin een lijk-kist gegoten, en het daarin gelegde zoo dierbare lijk bleef onbedekt den geheelen dag, ter aanschouwing voor allen. Daar lag Luther, nog in den dood met hetzelfde ernstige, standvastige gelaat, overtogen door den glans van eeuwigen vrede.

Op den volgenden dag werd het lijk in de hoofdkerk gedragen, en Dr. Jonas hield voor eene ontelbare schare eene prediking over 1 Thess. 4, 13—18. Doch broeders! ik wil niet dat gij onwetende zijt van degenen die ontslapen zijn, opdat gij niet bedroefd zijt, gelijk als de anderen, die geene hoop hebben enz.

Het lijk bleef in de kerk staan en werd gedurende den nacht door negen burgers bewaakt. Den 20sten Februari werd het, nadat andermaal eene godsdienst-oefening was gehouden, waarbij Cölius eene rede hield, in plechtigen optocht, onder het zingen van liederen,

buiten de stad gebracht. Vorsten, Graven, Heeren en Vrouwen, en veel volk volgden de lijkbaar onder zuchten en tranen. De jonge graven van Mansfeld, aan het hoofd van 45 edellieden, begeleidden den lijkstoet te paard. Het was een ware treurtocht: in de steden en dorpen die men door trok werden alle klokken geluid; mannen en vrouwen, grijsaards en kinderen liepen den stoet te gemoet en volgden hem met geweën en weelagen, en zoo ging het tot aan de poort van Wittenberg.

De tijding van Luther's sterven was daarheen reeds vooruitgegaan en had overal de smartelijkste beweging veroorzaakt. Melancton riep bij het vernemen daarvan uit: „Ach! verslagen, verslagen is Israëls wagen en ruiter, die de kerk van Christus heeft verdedigd in deze van ouderdom verzwakte wereld! Want niet de scherpzinnigheid van menschen heeft de leer van de vergeving der zonden en het vertrouwen op den Zoon Gods uitgevonden, maar zij is van Gods wege door dezen man weder aan het licht gebracht.”

Op den 22sten Februari bereikte het lijk Wittenberg. Het werd opgewacht aan de Elsterpoort door de geheele Universiteit, de geestelijkheid, den Raad der stad, de burgers en de schoolkinderen, benevens eene tallooze volksmenigte. Onder klokgelui, dat zich mengde met de jammerkreten en weelachten, trok de lijkstoet de geheele stad door tot aan de slotkerk. Nooit te voren was te Wittenberg eene zoo groote volksmenigte bijeen gezien.

Dr. Bugenhagen, Luther's biechtvader, hield de lijkrede en wel over denzelfden tekst die Dr. Jonas te Eisleben had gekozen, 1 Thess. 4:13 enz. (Dit was een lievelingstekst van den gestorvene, waarover hij zelf twee gedachtenisredenen over den gestorven keurvorst Fredrik en drie over Johan de Standvastige gehouden had). De redenaar begon aldus: „Lieve vrienden! Ik moet heden, en ik wil het gaarne, eene rede houden bij de begrafenis van onzen hartelijk

geliefden Dr. Martinus, zaliger, maar hoe zal ik spreken, als ik van wege mijne trauen geene woorden heb." Toch sprak hij heerlijke woorden van troost en van leven. Onder anderen zeide hij: „Al is ook de uitnemendste leeraar en profeet, de van God gezonden Hervormer der kerk, uit ons midden weggenomen, toch leeft nog de verheven, zalige, goddelijke leer van dezen man in devolheid der kracht. Hij is de engel geweest, die midden door de kerk is gevlogen met het eeuwig Evangelie, dat luidende is: Christus en Christus alleen is onze gerechtigheid en het eeuwige leven!"

Op hem volgde Melancton, die eene voortreffelijke rede hield in het latijn; waarin hij aantoonde, hoe Luther, vol van wijsheid die van boven is, weder geleerd had van de rechte boete, van het rechte geloof, van de rechte aanbedding Gods en van de rechte, goede, Gode welgevallige werken, en dat hij den christelijken wandel, alle ambten en standen aldus heeft versierd, geprezen en verheerlijkt, als een levend voorbeeld, gelijk het nog niet beschreven werd. „Daarom zullen zonder twijfel", aldus besloot hij, „vrome en christelijke zielen vóór en ná, tot in eeuwigheid, de goddelijke weldaad roemen en prijzen, die Hij door Dr. Luther aan zijne kerk heeft geschonken."

Mochten ook wij dit te allen tijd doen! Met dit heilig voornemen in het hart nemen wij voor ditmaal afscheid van dezen Godsman. Luther's lijk werd in een graf geborgen in de nabijheid van den predikstoel, waar hij zoo menig krachtige prediking gehouden had voor den keurvorst en voor zoovele geloovigen. Boven zijn graf werd een metalen plaat bevestigd met zijn naam daarin gegraveerd, en aan de muren ter zijde twee gedenktafels geplaatst, met uitvoeriger mededeelingen omtrent hem, wiens lijk in de Slotkerk van Wittenberg moge rusten, tot op den zaligen dag der wederopstanding uit de dooden.

XIX.

De Schmalkaldische oorlog.

De Hervormer heeft zijn loop volbracht, en ook onze Hervormingsgeschiedenis spoedt ten einde. Toen Luther in zijn laatste dagen nederlag en de rampen die hij niet zou beleven, zijnen geest vervulden, toen trokken de donderwolken van den oorlog zich reeds boven Duitschland te zamen.

De keizer was vertoornd geworden, dat hij de Evangelischen niet had kunnen bewegen tot deelneming aan het Concilie van Trente. In deze ongunstige stemming hield hij nog in het sterfjaar van Luther een rijksdag te Regensburg, waarheen de door allerlei geruchten veroutrustte evangelische vorsten grootendeels alleen hunne gezanten afvaardigden, waardoor zijn wrevel zoodanig toenam, dat hij tot den oorlog besloot. Hij vaardigde eene afkondiging uit: dat hij eenige verstoorders van den algemeenen vrede, die tot nu toe, onder den schijn van godsdienst zijne keizerlijke waardigheid niet geacht hadden, wegens hunne ongehoorzaamheid zou tuchtigen en met geweld van wapenen tot onderdanigheid wilde dwingen. De paus was ijverig in de weer om den gloed zijns toorns aan te blazen en beloofde hem zijne ondersteuning en hulp-troepen, met toezegging van den meest volkomen aflat aan allen, die zich bij den kruistocht tegen de ketters wilden aansluiten, of dezen door hunne gebeden en aalmoezen bevorderden. Daarop brak de Schmalkaldische oorlog uit, welke dezen naam ontleende aan het Schmalkaldisch Verbond, dat de Evangelischen (zie hfdst. 12) met elkander gesloten hadden, en dezen maakten zich nu in allerijl krijgsvaardig.

De bovenlandsche steden (Augsburg, Ulm, Reutlingen en anderen) brachten een aanzienlijk leger bijeen

onder het bevel van den in dien tijd beroemdsten veldheer Sebastiaan Schärtlein von Burtenbach; hierbij sloten zich aan de uitgelezen troepen van den hertog van Wurtemberg, onder bevel van den dapperen Hans van Heydeck, en met hen vereenigden zich de niet minder voortreffelijke en nog veel talrijker strijders uit Keursaksen en Hessen, aangevoerd door hunne vorsten. Van alle kanten voegden zich vrijwilligers bij het leger, zoodat dit gezamenlijk ongeveer 70,000 man sterk werd. — De hoofden der protestanten, de keurvorst van Saksen en de landgraaf van Hessen deden intusschen nog eene poging om den vrede te bewaren. Zij zonden een eerbiedig schrijven aan den keizer, waarbij zij zich rechtvaardigden van de beschuldiging van ongehoorzaamheid, en hem dringend op het hart bonden, hoezeer hij zijne keizerlijke macht misbruikte door de uitvoering zijner aangekondigde dwangmiddelen, waardoor hij, alleen op aanhitsen van den paus, den waren christelijken godsdienst in zijn rijk zou trachten uit te roeien, en waarvan het onheil, dat Deutschland bedreigde, als een zware schuld op zijn hoofd zou nederkomen. De keizer antwoordde hierop met den Rijksban dien hij over de vorsten uitsprak, waarop dezen hem wederom antwoordden met eene oorlogsverklaring. Zij waren nu niet slechts bedacht op verdediging, maar bereidden zich ook tot den aanval.

Dit laatste scheen niet welgevallig in de oogen Gods te zijn en eene oorzaak van de rampspoedige wending der zaak die zij voorstonden. Ja, ik aarzel niet als mijne meening uit te spreken, dat zij beter gedaan hadden met niet naar de wapenen tegen den keizer te grijpen, maar overeenkomstig Luther's raad, bij een onwrikbaar vasthouden aan hun allerheiligst geloof, de bescherming van dit geloof aan den Heer hadden overgelaten. Het loon hunner lijdzaamheid ware hun waarschijnlijk van Gods wege niet onthouden geworden, wanneer Hij, in plaats van de zaak der Evangelischen

te laten kwijnen, haar met steeds grooter uitbreiding zou gezegend hebben. Het is in ieder geval opmerkenswaardig, dat het werk der Hervorming voorspoedig was, zoolang daarvoor niet met vleeschelijke wapenen gestreden werd, en dat het stil stond, ja schade leed, van het oogenblik af dat zij werden aangewend. Het was alsof op eens een onheilspellende geest van jammerlijke onzekerheid en onhandigheid was verschenen.

De keizer had nog slechts weinig troepen bijeen, toen zij reeds hunne sterke legermacht hadden verzameld. Wanneer zij hem toen in allerijl overvallen hadden, zouden zij, naar menschelijke berekening, de overwinning op hem hebben behaald. Maar bij de meesten rees de gewetensvraag op: of zij wel waarlijk op den rechten weg waren met het aanvallen van hunnen opperheer, ja zelfs, of zij tegen hem ten strijde mochten optrekken? Er kwam geen bevredigend antwoord, hunne harten bleven bezwaard. Hierdoor talmden zij van de eene week tot de andere, van maand tot maand. Gedurende dezen tijd bracht de keizer van alle kanten zijne troepen bijeen, waaronder alleen 10,000 man, die door den paus waren afgezonden. Bij hunne besluiteloosheid kwam nog, dat hunne aanvoorders het onder elkander oneens werden, de een wilde dit, de ander dat, en ieder verkoos zijn eigen zin te volgen. Zij hadden hun leger nu opgeslagen aan den boven-Donau. Karel legerde zich in hunne nabijheid bij Ingolstad en verschanste zich onder de bedekking van deze vesting. Schärtlin drong op een algemeene bestorming aan, die toen wellicht nog gelukken kon, want de keizer was nog verstoken van zijne Nederlandsche soldaten; maar de andere veldheeren betwijfelden het gunstig gevolg van dezen maatregel. Desniettemin trokken zij op het keizerlijk leger los en beschoten gedurende drie dagen zijne verschanzingen, maar om op den vierden dag, zonder storm te hebben geloopt, het hoofd te stooten tegen de aau-rukkende Nederlandsche troepen, die zij vooraf wilden

verslaan, maar in hun pogen faalden. Gedurende eenigen tijd nog zwierven zij nutteloos rond, totdat in het leger het gebrek zich openbaarde en toen — keerde ieder huiswaarts.

De keurvorst ontving op zijn terugtocht door een koerier eene schrikwekkende tijding, die hem tot groote haast moest aanzetten. Hij had namelijk zijn neef, den jongen hertog Maurits, die de evangelische belijdenis was toegedaan, maar geen lid van het Schmalkaldisch verbond was, gedurende zijne afwezigheid het bestuur van zijn rijk toevertrouwd, en deze had plechtig beloofd het te zullen beschermen. Maurits stond echter in het geheim tot den keizer in betrekking; en deze schoone, naar geest en lichaam in de gestaltenis van een held, maar zoo trouwelooze man, viel in November 1546 plotseling in het gebied van den keurvorst, „om aan hem den keizerlijken rijksban te voltrekken”; en met uitzondering van enkele steden veroverde hij het geheele land. Een kreet van verraad vervulde echter geheel Duitschland, die den valschaard ontroerde en de Keurhessische krijgslieden nog meer ontvlamden, zoodat de keurvorst hem bij zijn terugkomst de geheele verovering binnen korten tijd weder ontrukte.

Johan Frederik, was, merkwaardig genoeg, geboren met een goudgeel kruis op den rug, zoodat de priester die hem doopte had uitgeroepen: „Ach, goede God, dit kind zal voorzeker in zijn volgend leven een zeer zwaar kruis te torsen hebben, want God en de natuur doen niets zonder beteekenis!” en inderdaad zou de vrome keurvorst nu ondervinden, dat dit merkteken een symbool voor hem was. — In het voorjaar van 1547 trok de keizer, nadat hij de bovenlandsche steden en Wurtemberg zwaar getuchtigd had, spoorslags naar Saksen en stond op het onverwachts aan de Elbe, tegenover den keurvorst. Nu, de rivier de Elbe is diep en de brug was afgebroken. Maar op den morgen van den 24sten April — het was Zondag, en de keurvorst

in de kerk te Muhlberg om zich met het woord Gods te laten stichten — stroomden geheel onverwachts de keizerlijke troepen toe; een molenaarsknaap had hun eene waadbare plaats in de rivier aangewezen. De aldus overrompelde Saksers vluchtten naar de Lochauer heide. Daar liet de keurvorst zijn leger stand houden en de slag nam een aanvang. De keizerlijke ruiters hieuwen er woedend op los en de verschrikte Saksers moesten wijken; zij sloegen wederom op de vlucht, maar de keizerlijke troepen bleven hen zonder genade op de hieien. Drie duizend mannen vielen op de heide; velen werden krijgsgevangen gemaakt. Dit lot trof ook den keurvorst zelf, die, door zijne zwaarlijvigheid, onder het bereik van de ruiters kwam en na eene dappere verdediging zich eindelijk moest overgeven.

De hertog van Alva, die de meest grimmige vijand van de Evangelischen was, voerde hem langzaam den keizer te gemoet. Het bloed gutste uit eene wond aan zijn linker wang en zijn pantser was met bloed bekleet. Toen hij den keizer zag, riep hij uit: God, erbarm U over mij! hier ben ik!" Hij stijgt van zijn paard en nadert den oppervorst met eerbiedige gebaren en woorden; maar Karel breekt tegen hem los in toornige taal en keert zich vol bitterheid van hem af.

Een zwaar oordeel ging over het hoofd van den ongelukkigen keurvorst. Eerst werd zelfs het vonnis des doods over hem geveld en hem voorgelezen, doch deze gestrengheid liet de keizer ten slotte varen. Hij werd echter verplicht om — ten gunste van Maurits, den verrader, afstand te doen voor zich en zijne nakomelingen van de keurvorstelijke waardigheid en een groot deel van zijn gebied. Hij deed dit gewilliglijk in een vormelijk verdrag; maar tegenover de vordering, dat hij zich zou onderwerpen aan den paus en het Concilie, verklaarde hij standvastig: „liever niet alleen land en volk, maar ook zijn hoofd te willen geven, dan zich te laten aftrekken van het Woord Gods."

Ook met den landgraaf van Hessen liep het treurig af. Zich op zijne krachten niet durvende verlaten, gaf hij zich op genade en ongenade aan den keizer over, toen zijn schoonzoon Maurits en zijn vriend Joachim II van Brandenburg hem bezworen hadden, dat de keizer hem beloofd had, hem in dit geval vergiffenis te zullen schenken en in vrijheid te stellen. Philip naderde den keizer te Halle en viel als boeteling voor hem op de knieën. Hetzij door misverstand aan de zijde zijner voorspraken, of door trouweloosheid des keizers, maar tot zijne groote ontroering werd ook hij gevangen gehouden.

De beide eens zoo machtige vorsten deelden nu het droevig lot, om als gevangenen, streng bewaakt door Spaansche soldaten, den keizer overal te moeten volgen, nu naar de Nederlanden, dan naar Tyrol, enz. De edele keurvorst was uiterst gelaten; in zijne gevangenschap dichtte hij het lied: Wat God behaagt, behaagt ook mij, enz. Als „de grootmoedige” betoonde hij zich ook inzonderheid in zijn lijden, en ofschoon dit eene kastijding was, zij bracht hem eene vreedzame vrucht der gerechtigheid, en zijn kruis werd nu in waarheid voor hem een gouden kruis.

Keeren wij echter tot des keizers overwinningen terug. De pausgezinden vonden er alles behalve stof in tot luide juichtonen, dat de zaak van het protestantisme daarmee voor goed zou zijn gesmoord. Integendeel vielen zij den keizer hard dat hij zoo flauwhartig was in het uitroeien der ketterij; want in dit opzicht ging hij met de Evangelischen niet op het gestrengste te werk, en zelfs op plaatsen waar hij zich thans bevond, liet hij hen voorshands ongestoord hunnen godsdienst uitoefenen. Toen hij in de Slotkerk van Wittenberg aan Luther's graf stond, en de hertog van Alva zoowel als een Spaansche bisschop bij hem aandrongen om het gebeente van dezen beruchten ketter te laten opgraven en verbranden, antwoordde hij hun: „Ik

voer geen krijg tegen de dooden, maar tegen de levenden; laat hem rusten tot aan den dag des gericht's!" en hij verbood op straffe des doods om het graf te schenden. Hij spande echter al zijne krachten in om de kerkelijke breuk weder te heelen. In September 1547 werd te Augsburg een Rijksdag geopend, waar twee mildgestemde katholieke geestelijken, Julius van Pflug en Mich. Helling, met een zeer lauwen Evangelischen geestelijke, den Berlijner hofprediker Joh. Agricola, belast werden met het opstellen van een Godsdienstverdrag. Dit verdrag wordt genoemd het Interim of tijdelijk verdrag; want het moest slechts als geldend worden aangemerkt tot op het eindbesluit van het Concilie, waaraan zich alsdan allen voor goed zouden moeten onderwerpen. Nu had het Concilie van Trente reeds in zijne eerste zittingen de leer van het Protestantisme in haar geheel vervloekt, en was ook in het Interim het oude pausdom, zij 't ook hier en daar in milder vorm, volstrekt gehandhaafd geworden.

Nauwelijks was dit Interim verschenen, of de keizer beval aan een ieder de aanneming daarvan, waarbij hij de scherpste bedreigingen voegde voor hen die het van de hand wezen. Maar gelijk het eenerzijds ook den pausgezinden niet behaagde, omdat daarin toch hier en daar iets toegegeven was aan het evangelische geloof, brachten aan de andere zijde bijna alle protestanten hunne bezwaren er tegen in. Zelfs Maurits, de nieuwe keurvorst door 's keizers genade, wilde het niet in den aangeboden vorm laten invoeren. De waardige Johan Frederik, wien de keizer vrijlating en schadeloosstelling beloofde, indien hij het aannam en zijne zonen tot de aanneming wilde overhalen, weigerde voor zich zelf op besliste wijze met eene plechtige verklaring aan den keizer, en aan zijne zonen schreef hij: „Zij moesten zich liever van al hunne landen laten berooven en zich eenig en alleen plaatsen onder de bescherming des Almachtigen, dan dat zij van hunne

goede belijdenis zouden afwijken. De keizer, hoezeer nu onbepaalde heerschappij voerend over Duitschland, kon de aanneming van het Interim slechts in het kleinste deel der plaatsen van zijn rijk verkrijgen; op de meesten werd er geen acht op geslagen en de zuivere evangelische godsdienst bleef er bewaard. Zulk een opstand tegen gewetensdwang is goed en heilig; want „men moet God meer gehoorzamen dan den menschen.”

XX.

Eindelijke zegepraal.

Het was onmogelijk dat God het werk zijner handen zou laten varen.

»Zion klaagt vol angst en smarte
Zion, Gods geliefde stad,
Die Hij draagt op 't minnend harte,
En zich uitverkoren had:
Ach, mijn God, zoo goed als groot!
Gij verlaat mij in mijn nood;
En in jammer neergezeten,
Hebt Gij mij geheel vergeten.»

Ja, zoo weerklonk het overal, toen de eerste voorvechter der Evangelische kerk op de Lochauer heide eene zoo bloedige nederlaag onderging; toen keizer Karel zegevierend Wittenberg was binnengetrokken en zijne overwinningen voortzette. Maar:

»Zion, o mijn veelgeliefde!
Spreekt daarop des Heeren mond,
Schoon gij zijt een zwaar beproefde,
En aan hart en ziel gewond.
Staak uw treuren, Zion mijn!
Waar zou ooit een moeder zijn
Die haar eigen kind kan haten,
't Aan zich zelf zou overlaten?»

Hij zorgde nog voor zijn geliefd kind; Hij had zijn kerk niet begeven, noch verlaten. Slechts wilde Hij haar toonen, dat hare muren niet gevestigd zijn op grondslagen van menschen, al zijn zij ook de hechtste en sterkste; dat Hij alleen haar draagt en schraagt; dat Hij degenen, die tot hare nederlaag hebben meêgewerkt, als werktuigen kan gebruiken tot hare wederoprichting.

Jaren lang moesten onze vaders in het geloof tegen het, tot verloochening van het geloof uitdagend, Interim zich verdedigen, of wegens hunne verwerping groote verdrukking uitstaan, en op die plaatsen, waar des keizers gebod werd opgevolgd, harden en bitteren dwang dulden. Hetgeen den nood nog deed stijgen, was het dringend bevel des keizers om afgevaardigden te zenden naar het Concilie, waaraan zij zich in de omstandigheden, waarin zij zich bevonden, niet meer konden onttrekken, hoewel zij toch niet de geringste kans hadden om hunne geloofsbelijdenis, waarbij zij wilden leven en sterven, daar erkend te zien. Maar als met een enkelen slag werd de boom hunner ellende geveld en kwam er een einde aan den nood. Door wien denkt ge? Door den trouweloozen Maurits, den medewerker aan het verwoesten der kerk.

Maurits voelde wellicht de wroeging des gewetens, dat hij zijn eigen kerk naar het leven had gestaan, en wilde daarom deze zonde tegen God en de menschen weder goed maken; ook smartte en ergerde het hem, dat zijn schoonvader Philip van Hessen, tot smaad van zijn aan hem verpand woord, trots al zijne pogingen nog altijd niet werd vrijgelaten, maar veeleer in nog strenger gevangenschap werd gehouden; eindelijk vreesde hij, dat de keizer de reeds sterk ingekorte rechten der Duitschers hen geheel zou ontnemen, door volkomen onderdrukking. Maurits, de man die in des keizers naam den Rijksban voltrokken had aan het trouw-evangelisch-gezinde Maagdenburg, en deze stad belegerd en ingenomen had, vergrootte schijubaar tot dit, maar inder-

daad met een ander doel, zijn verzameld leger nog met de bezetting dier stad; hij sloot haastig een verbond met eenige andere evangelische machten en trok in Maart 1552 tegen den keizer op ten oorlog. Tegelijkertijd verzond hij door het geheele land brieven, waarin hij zijne onderdanen verdedigde en zware aanklachten inbracht tegen de godsdienstige en staatkundige misslagen des keizers.

Welk een bittere smart moest het voor Karel zijn, dit te ervaren van den door hem zoo hooggeplaatste, van een, dien hij getoond had zoo hartelijk lief te hebben! Hij verkeerde in zeer benauwdten toestand toen hem dit zoo ongedachte voornemen van Maurits werd geboodschapt. Karel bevond zich destijds te Insbruck, hij was zeer ontstemd, dat het hem niet had mogen gelukken om den godsdienstvrede tot stand te brengen, en daarbij in verlegenheid over de middelen waardoor hij alsnog zijn doel zou kunnen bereiken. Bovendien was hij lijdende aan jicht en had hij gebrek zoowel aan troepen als aan geld, om deze te kunnen aanwerven. Afgemat naar ziel en lichaam wilde hij met Maurits onderhandelen, waartoe dan ook het houden van een Vorstendag te Passau werd vastgesteld. Maar Maurits verkoos liever met den keizer te onderhandelen, wanneer deze in zijne macht was. IJlings drong hij door tot Tyrol, bestormde de Ehrenburger Kluis, aan den ingang van dit bergland, en bijna zou hij zijn doel bereikt hebben; maar ook dit wilde God niet toelaten. Maurits bereikte Insbruck den morgen volgende op den nacht waarin de kranke keizer, in een draagstoel gezeten, over de hooge Alpentoppen heen, naar Villach was ontvlucht.

Zie hier de wisselvalligheid van der menschen lot! Deze grootmachtige keizer, de grootste vorst van Europa en Amerika, die het doodvonnis uitsprak over den keurvorst van Saksen en dezen, slechts uit verschooning, als een arme gevangene met zich voerde, hij wordt

door een anderen en door hem zelveu gemaakten keurvorst van Saksen, arm, ziek en ellendig naar een afgelegen hoek van het gebergte verjaagd!

De jubel der pausgezinden over de reeds tot een puinhoop incenstortende Evangelische kerk werd nu verwisseld met ergernis over den stevigen bouw, waarin zij plotseling voor hunne oogen stond. — Want Maurits reed nu van Insbruck zegepralend naar den Vorstendag te Passau, en hij heerschte er over allen die tegenwoordig waren.

Den 2den Augustus 1552 werd het Passauer Verdrag gesloten, waarbij voorloopig, tot op een weldra te houden Rijksdag, iedere vijandelijkheid tusschen beide partijen en iedere krenking van de Evangelischen in hunnen godsdienst verboden was.

De ban over de leden van het Schmalkaldisch Verbond was hiermede opgeheven. Philip keerde naar zijne Hessen terug, en Johan Frederik naar zijne schoone Thuringer landouwen, die hem van zijn vaderlijk erfgoed waren overgebleven, in het midden van zijn van vreugde weenend en juichend volk.

Maurits beleefde den Rijksdag, die door verschillende oorzaken van week tot week verschoven werd, niet. In het volgend jaar 1553 viel hij als overwinnaar in den slag tegen een dollen avonturier bij Sievershausen in den leeftijd van 32 jaar.

De Rijksdag werd in het jaar 1555 andermaal gehouden te Augsburg, de edele, nu ten tweedemale door het licht van Gods genade bestraalde stad, en hier eindelijk de dusgenoemde Augsburger Godsdienstvrede gesloten. „Dat de Evangelischen volkomen gelijke rechten en vrijheden als de katholieken zouden hebben, en dat deze vrede als een christelijk vriendschappelijk eindverdrag in godsdienstzaken onverbrekkelijk zou geacht worden”, werd hier op de plechtigste wijze toegestemd en verzekerd. Wel hielden intusschen de roomschen vast aan het „Geestelijk voorbehoud”, d. i.

wanneer katholieke prelaten tot de Evangelische belijdenis mochten overgaan, zij daartoe persoonlijk het recht zouden hebben, maar in deze gevallen hun geestelijk gebied met zijne stichtingen aan de katholieke kerk zouden verblijven; en ofschoon nu in de sluitingsacte van den Rijksdag een protest van de Evangelischen daartegen werd opgenomen, werden toch door dit „Voorbehoud” in elk geval aan de verdere uitbreiding van het Evangelisch geloof zekere grenzen gesteld. Waar de protestantsche kerk echter gevestigd was, werd nu ook haar bestaan verzekerd. De Heere God had haar geholpen en wel op wonderbare wijze. Nu was het de beurt der Evangelischen om te jubelen en hunne Halleluja's te zingen, en zij hebben het ook vromelijk gedaan.

Lieve christelijke lezers! wij zijn aan het einde van de taak die wij ons voorstelden te volbrengen. De uitnemende goddelijke weldaad der alzo vastgegronde Hervorming schittert door hare geschiedenis zelve helder en krachtig en heerlijk heen. Daarom, willen wij dan ook in oprechtheid God daarvoor danken en zijn heiligen Naam en wondervollen Raad loven en prijzen, wij willen het doen uit 's harten grond! Het Evangelie is ons, ook u, van de vaders overgeleverd: „houdt wat gij hebt opdat niemand uwe kroon neme!” Geloof in het licht, dat u zoo helder en troostvol bestraalt uit het goddelijk Woord, dat eeuwig blijft. Maar wandelt ook in dit licht; schandvlekt uwen evangelischen naam niet, door de werken der duisternis, en misbruikt niet de edele vrijheid der kinderen Gods! Weest Luther's navolgers in geloof en leven, gelijk hij een navolger was van Paulus en Christus! En de Heer, die onze gerechtigheid is, de God des vredes, zal met u zijn. Hij zij ook met onze geheele kerk, nu en tot in eeuwigheid! Amen.

I N H O U D.

I. De nood	Blz.	5
II. De man Gods	»	13
III. Hoe Luther openlijk optrad	»	22
IV. Begin van het werk Gods	»	31
V. De moedige getuige	»	41
VI. Het licht op den Kandelaar	»	49
VII. De dwaalgeesten.	»	60
VIII. De Martelaren	»	66
IX. Hervorming der Kerken.	»	71
X. De Protestanten	»	76
XI. De heerlijke Belijdenis der Vaderen	»	79
XII. Hoe God de handen der vijanden bindt	»	92
XIII. De Hervorming in Zwitserland en Frankrijk.	»	96
XIV. Pogingen tot vereeniging der Protestanten	»	102
XV. Het helsche Zion en zijn gericht.	»	109
XVI. Toenemende bloei der Hervorming	»	114
XVII. Luther's Beeltenis	»	133
XVIII. Luther's einde	»	144
XIX. De Schmalkaldische oorlog	»	152
XX. Eindelijke zegepraal	»	159

Stoomdrukkerij

Loman, Kirberger & van Kesteren,

Amsterdam.

N 2867